

Український

СВІТ

УКРАЇНСЬКИЙ
СВІТ

УКРАЇНА – ЧЕХІЯ

ЛЮДВІК КУБА ПРО УКРАЇНУ

Людвік Куба (1863 - 1956) видатний чеський художник, фольклорист, учений-славіст, українознавець, друг І. Франка. Велику частку свого життя присвятив вивченню та пропагуванню української народної культури. Пісенне мистецтво українців вчений відтворив у своїй праці "Слов'янство у своїх піснях". Тут автор опублікував 130 пісень і 11 інструментальних творів, навів зразки гри українських лірників.

Особливу увагу звертав Куба на народне багатоголосся, яке вважав виявом великої музичної обдарованості українців. Записуючи українські народні пісні, вчений зіткнувся з проблемою фіксації усних текстів через відсутність правдивих правописних норм. У 1884р. він писав: "Розумію я тривогу народу, який дав світові атора "Мертвих душ" і "Ревізора" і дожився до того, що ім'я великого письменника у своєму власному звучанні *Гоголь* тепер нікому в світі не відоме, бо приховане воно за великоросійським звучанням *Гоголь*..."

У 80-х рр. XIX ст. у Чехії опубліковано праці Л. Куби, присвячені Україні. Подаємо уривки із статей "На Галицькій Русі" та "Співучою Україною".

НА ГАЛИЦЬКІЙ РУСІ

... Я в думках перебирав враження своєї дотеперішньої подорожі. Вона привела мене через Краків, що своїм похмурим виглядом дещо нагадував мені Прагу, будучи ще західноєвропейським містом, тоді як Львів уже свіжо дихав слов'янським Сходом, багато чим нагадуючи Київ.

... Нашою метою було село Волків, куди мене запросив приятель Ржегорж – тепер уже давно померлий, свого часу відомий знавець галицько-руської етнографії.

... Там на березі стояло двос, до яких уже звертався мій погляд. Вирізнялася дама в барвистому українському костюмі з квітчастими вишивками на широкіх білих рукавах, у довгій оксамитній темній керсетці. Біля неї серед високої трави стояв середній на зріст чоловік у широкому, збитому на потилицю брилі і без жилетки, так що барвіста вишивка української сорочки гарно вигравала в проміннях палючого сонця.

... Це був *Іван Франко*, галицько-український письменник, з дружиною. Вони гостювали тут у мого приятеля.

Франко, якому на той час минуло тридцять, хоч основна його діяльність тоді ще була попереду, вже належав до числа найвидатніших політичних і літературних діячів свого народу. Як поет він тільки народжувався (незадовго перед цим він видав перший збірник своїх віршів "З вершин і низин", який подарував мені при прощанні)...

За типом він був не українцем: блондин, майже рудий, очі світло-сині, трохи почервонілі. Округле, але не товсте обличчя, здавалося, не схильне було посміхатися, і невеликі вуса не старалися сховати зімкнутих вуст. ...Він тяжко переживав рабство і гноблення свого народу, який завжди повинен був боротися на двох фронтах: проти російського самодержавства і польського панства.

Болячки, що роз'їдають слов'янське тіло, були знайомі й мені, хоч і молодому, і вже в Кракові я опинився в дразливих суспільних ситуаціях, де не можна було обійтися без зауважень щодо багатьох слов'янських "питань", або – болячок. Тому згадки про них повинні були завжди бути щонайобережнішими...

Але я не пішов у слов'янський світ, щоб вивчати його рани. Я, від природи синтетик, палав бажанням пізнати багату різноманітність великої слов'янської сім'ї, своїх незнайомих родичів, яких уже любив у несвідомому, лише почуттєвому переконанні, що всі їхні болі загояться, якщо пацієнти матимуть досить твердої волі: одужати! І досі я не змінив свого погляду. В його різноманітності я не бачу нещастя, а лиш тільки приналежність, яка зачаровує мене і зрештою може бути тільки на користь...

... Дні стояли чудові, в повітря шохвіли злітали гнучкі мелодії коломийок. Були живива в повному розпалі...

Основне, що мене прикро вразило, було те, що на галицькій Русі не плекають такого хорового багатоголосного співу, як в Україні...

СПІВУЧОЮ УКРАЇНОЮ

... Що ж я почую у Полтаві, в серці України, де повинна бути моя перша робоча зупинка?

... Зібралось товариство, жіноча половина якого виявляла свою приналежність до українців пишним витонченим убранням. ...Біла

збориста сорочка з широкими рукавами, на плечах зі смаком вишитими (як це бачимо вже у галицькій та угорській Русі), разом з багатим намистом, чудово вишитим фартухом становила головну частину одягу.

До розмови раптом увірвався спів, що долинав звідкільсь зблизка. А надто самотня мелодія вибагливо звивалася, і коли до неї приєдналися інші голоси, вона перекочувалась у повітрі чудовою гармонією з усією запальністю цього південного краю.

Безтактно порушую розмову і питаю з нетерплячістю і допитливістю дитини: "Що це?"

"Це столярі", – відповів Агафон Іванович з таким спокоем і недбалістю, з яким здивуванням і нетерпінням запитував я.

"Та де вони цього навчилися? Від кого?" – запитую я з тим більшим здивуванням, що це був такий спів, кращий за який важко собі уявити.

Техніка виконання була подиву гідною та загадковим залишалася ще основне питання: хто саме творець цього незвичайного мистецтва? Хто автор цих композицій?

Агафон Іванович каже: "Та від кого б вони вчилися? Самі від себе. Адже це неписьменні люди. І в цьому нема нічого незвичайного".

...Тут, виходить, сприймають це незвичайне мистецьке чуття і талант народу як явище само собою зрозуміле і буденне!

"У міському саду майже кожного дня так співає сорок-п'ятдесят чоловік разом", – зауважила одна з дівчаток.

... Найбільший урожай на хоровий спів на мене чекав у місті Ніжині... і дав поштовх до окремої статті "Південноруський робітничий хор".

Якраз тут я з'ясував основну різницю між обома хорами: народним і професійним. Ідеалом обох, безперечно, є абсолютне схилення перед музичним імперативом, але в другому випадку цей імператив представлено певною особою і накази йдуть іззовні, від цього індивіда, тоді як у народного хору керівник невидимий і його накази надходять ізсередини всього загалу учасників... Співаки зв'язані могутньою постійною силою, керованою, крім вродженого музичного таланту, уладкованими традиціями і самобутнім духом. Вони створюють атмосферу, яка віками існує в даній місцевості і якою живляться покоління; атмосфера змінюється лише під впливом подихів з чужих світів, і в такий спосіб зазнає поступових змін і єство народу.

В обох випадках панує централізм як необхідна умова успіху всілякої спільної праці, тільки в одному випадку він зовнішній, а в другому – внутрішній...

... Для народу значно приємніше, коли він, нехай і не цілком досконало, співає сам, ніж коли слухає найдосконаліший спів. ...Наша внутрішня радість глибша і сильніша від менш досконалого власного співу, ніж від цілком досконалого чужого. Ця радість не чисто естетичного походження, оскільки тут відіграє роль активність чи пасивність. Пасивна участь викликає невтоленість мрії, а активна участь її втоляє...

Український СВІТ

Публікується
українською, німецькою,
англійською мовами.

Універсальний
ілюстрований
журнал

4-6, 1998
(рік 7. т. 16)

ЗАСНОВНИК: ТОВАРИСТВО З'ЯЗКІВ З УКРАЇНЦЯМИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (ТОВАРИСТВО "УКРАЇНА")

Головний редактор
Олександр Шокало

Редакційна рада:

Ольга Бенч,

Іван Гвать,

Валентин Крисаченко,

Роланд Піч,

Володимир Сергійчук,

Мирослав Мацейків

Літературне редагування

й коректура

Василя Портяка

Макет,

художньо-технічне

редагування й

комп'ютерна верстка

Олександра Литвина

Комп'ютерне складання

Євгенії Ільченко

З питань розміщення реклами
в нашому журналі телефонуйте:
(380) (044) 228-24-21
Поштова адреса:
252023, Київ-23, а/с 364

Формат 60x84/8.

Папір офсетн. №1, Котлас.

Друк офсетний.

Умовн.-друк. арк. 6,7.

Умовн. фарбовідб. 9,57.

Обл.-вид. арк. 8,7.

Підписано до друку 09.09.98.

Зам. 8128.

Видруковано друкарнею журналу
"Охорона праці".

Людвік Куба про Україну.	2
Іван ГВАТЬ. Слов'янське братерство, а не "слов'янофільство"! До 150-ї річниці Першого слов'янського з'їзду в Празі.	4
Перший, лише поза Україною вільний.	5
Наталія КЛИМЕНКО. Слава тобі, любомудре!.. Т. Шевченко і П. Шафарик.	6
Українська ініціатива в Чеській Республіці.	7
З архіву Бодяньського. Й. В. Фріч. Лист до О. М. Бодяньського.	8
Володимир КОЗИРСЬКИЙ, Василь ШЕНДЕРОВСЬКИЙ. Іван Пулюя у Чехії та Австрії.	10
Імени Драгоманова. До 75-ї річниці заснування Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі.	13
Микола МУШИНКА. Ім'я, повернене із забуття. Перша книжка про Івана Пулюя в Україні.	14
Іван ГВАТЬ. Основоположник української націології О.-І. Бочковський.	15
Ольгерд-ШОЛИТ БОЧКОВСЬКИЙ. Кара смерті.	17
Валерій ВЛАСЕНКО. Сергій Бородасвський – видатний український кооператор.	20
Іван ГОЛОВАЦЬКИЙ. Академік Іван Горбачевський і українське національне відродження.	22
Василь ПОРТЯК. Вояки УГА в Чехословаччині (1920 –1926 роки).	24
Наталія ПАРХОМЕНКО. Празький заспів у світових концертних подорожах капел Олександра Кошиця.	26
Наталія КОСТЮК. У царині музики.	28
Оксана МАРТИНЕНКО. Українська музична освіта в Чехії.	30
Оксана НАХЛІК. "Задля збереження в собі чистої душі прапредків".	32
Григорій ЧОПИК. Полум'яний лицар України.	34
Василь ПАЧОВСЬКИЙ. Українці як народ. <i>Фрагменти.</i>	35
Володимир СЕРГІЙЧУК. Дві сторінки нашої історії: Чехословацьке військо в Україні в 1917–1918 роках. Празька весна та її відгомін в Україні.	36
Знахідка століття на ділянці дослідження української еміграції.	40
Роман ЛУБКІВСЬКИЙ. Коліска української свободи.	42
Українська історична культурна спадщина в Чеській Республіці.	44
Віра КОШОВА. "Полтавська Прага".	46
За взірцями вищих європейських шкіл.	47

Іван ГВАТЬ

СЛОВ'ЯНСЬКЕ БРАТЕРСТВО, А НЕ "СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО"!

До 150-ї річниці Першого Слов'янського з'їзду в Празі

Сто п'ятдесят років тому, 2 червня 1848 р., у Празі було урочисто відкрито Перший слов'янський з'їзд. У ньому взяли участь представники слов'янських народів Австрійської монархії, в тому числі й делегація з Галичини під керівництвом заступника голови "Руської Ради" Івана Борискевича.

У громадсько-політичній співпраці чехів та галицьких українців 1848-49 роки стали кульмінаційною точкою чесько-українських культурних взаємин першої половини XIX століття. Обмеженість цієї співпраці чехів з Галичиною була зумовлена політичною ситуацією в Центрально-Східній Європі, зокрема ж у Російській імперії. Не забуваймо, що 1847 року у Східній (підросійській) Україні було розгромлено "Кирило-Мефодіївське Товариство", а його активних діячів заарештовано. Щойно згодом у кабінетах Петербурга опрацьовано казенну концепцію "всеславянського єдинства" під двоголовим імперським орлом. У маніфесті Першого слов'янського з'їзду в Празі "До націй Європи" (у першу чергу до панівних народів), автором тексту якого був Франтішек Палацький, мовилося: "Ми, слов'яни, заперечуємо і ставимося з відрадою до всякого панування, яке основане на силі та беззаконні; ми не визнаємо жодних привілеїв і виключних прав, а також жодних політичних відмінностей між класами; ми вимагаємо беззастережної рівності усіх перед законом, однакової міри прав і обов'язків для всіх... Нація, з усією сумою її духовних потреб та інтересів, є не менш священною для нас, ніж забезпечення прав людини". Ф. Палацький послідовно і безкомпромісно захищав право чехів на державну самостійність. "Ми були тут до Австрії, – заявив він, – ми будемо тут після Австрії". Ці слова стали лейтмотивом чеського національного відродження. Крилатим висловом стала відповідь Ф. Палацького на запитання щодо головних прагнень Чехії: "Революція, монархія, республіка?" – Палацький відповів однозначно: "Чехія!".

Слід зазначити, що такі заяви дуже не сподобалися німецьким націоналістам і "інтернаціоналістам", які вважали Чехію складовою Німеччини, а чехів – зіпсутими німцями.

Ф. Енгельс, який ділив народи Європи на історичні й "не історичні" (до останніх він зарахував, серед інших, чехів та українців), на заяву Ф. Палацького відреагував словами: "вчений німець, який схибнувся".

Освічений чех, який не хотів бути німцем, в очах "інтернаціоналіста" Ф. Енгельса був божевільним. Цікаво, що за три дні до військової окупації Чехо-Словаччини (21 серпня 1968 р.) інший німецький "інтернаціоналіст" на адресу героя "Празького весни" Олександра Дубчека висловився подібно: "Дубчек – це суміш соціал-демократа і "швейковщини". Це слова лідера комуністів т. зв. НДР В. Ульбріхта. Щоправда, він був речником вже не інтересів Німеччини, а хлібодавців Кремля, захищаючи догму радянського "реального соціалізму" перед "соціалізмом з людським обличчям" у тодішній ЧСР.

Та повернемося до подій, які ознаменували "Весну народів" Австрійської імперії та подальшу співпрацю між чехами та українцями. Перед нами виринає постать і діяльність Карла-Гавлічка Боровського, якого згодом перший Президент незалежної (1918 р.) Чехо-Словаччини Томаш-Г. Масарик назве "найвизначнішим ім'ям у нашому новітньому розвитку". В одній зі своїх статей К. Гавлічек Боровський писав: "Я насамперед чех, а потім слов'янин". Для багатьох його співвітчизників це був заклик глибше замислитися над станом чеського народу в Австрійській монархії, осмислити проблему, що таке слов'янство. К. Боровський не був ворогом

слов'янського братерства, але рішуче відкидав "слов'янофільство", про яке мріяли у кабінетах царської Росії.

Власне, повернувшись із подорожі до Росії, зупинившись на зворотньому шляху в Галичині, К.-Г. Боровський, підсумовуючи свої враження у статті "Слов'янин та чех", напише: "Малоросія-Україна є постійним прокляттям, котре самі над собою проголосили її гнобителі. Так над ними мститись пригнічена Україна. І доки не буде спокутувана кривда, заподіяна українцям, доти неможливе порозуміння між слов'янами, ані мир у Європі".

Ці слова К. Боровського було адресовано Росії та Польщі. Після того "український слід" у чеській публіцистиці стосовно українського питання став доволі інтенсивним, щоправда, спочатку обмежуючися інформаціями про життя русинів (українців) під австрійською Галичиною.

Саме напередодні Першого слов'янського з'їзду у Празі Тарас Шевченко напише вірш "Еретик" і присвятить його П. Й. Шафаріку. Як і чеські діячі національного відродження Ф. Палацький, К.-Г. Боровський, П. Й. Шафарик, Т. Шевченко також був за співпрацю, "щоб усі слав'яне стали добрими братами". Але це був час, про який М. Герцен згадає словами: "В Європі був прогрес, а нас за це били". Нас, українців – тим більше. Коли чехи на початку 60-х років XX ст. розпочали серед свого народу збірку коштів на спорудження Чеського Національного Театру в Празі, то українцям у Російській імперії було проголошено, що в них "не було, немає і бути не може" рідної, офіційно визнаної мови (Валуєвський циркуляр 1963 р.). А коли чехи у відновленому (після пожежі) Національному театрі дивилися "Продану наречену" Б. Сметани, слухали його симфонію "Моя Батьківщина", українські актори, після Емського указу 1876 р., змушені були на сценах українських міст і містечок співати народну пісню "Дошки, дошки капає дрібненький"... по-французьки.

Втім, якщо ми згадали про двох великих німецьких "інтернаціоналістів", які не любили чехів за прагнення до самостійної життя, згадаймо й "великого друга українського народу" В. Болінського, який у 1847 р. напише про Т. Шевченка, що він "осел", "дурень", "нікчемна людина". "Шевченка заслани на Кавказ солдатом. Мені його не шкода: якби я був суддею, я зробив би не менше". А на адресу П. Куліша Болінський писав: "Одна скотина з халаських лібералів, якийсь Кулеш (що за свиняче прізвище!) в журналі "Звездочка", що його видає Ішимова для дітей, надрукував історію "Малоросії", де сказав, що "Малоросія" мусить або відірватися від Росії, або пропасти... От що роблять ті скоти, безмік ліберали! Осоружні вони мені, ті хахли! Що ж, барани й ліберальність в ім'я галушок і вареників із свинячим салом".

На жаль, недалеко відійшли від таких епітетів на адресу українців сучасні російські "ліберали" з-під крильця Жириновського, зрештою, і най-най-російський інтернаціоналіст-ленінець Г. Зюганов, який у своїй книжці "Россия – Родина моя" (Москва, 1996) так розуміє свою, звісно ж, імперську "Родину": "С точки зрення національної, Россия есть сложная этническая общность, в основе жизнеспособности которой лежит мощное национальное ядро великороссов, малороссов и белоруссов". Отже, за старими імперськими зразками, лідер КПРФ Г. Зюганов-ленінець відмовляє українцям навіть у праві на власне ім'я. Водночас Зюганов демонструє патологію російського завойовника, який не здатен до "жизнеспособности" без України та Білорусії. Невже ж цього ще не збагнули нинішні комуністи України? Як довго ж треба їм ще лікуватися від комплексу "старшобратства" й вірогідності?

Відзначаючи нині історичну дату – 150-річчя Першого з'їзду представників слов'янських народів Австрії у Празі, – водночас констатуємо: як чехи, так і українці, кожен своєю зброєю боролися за своє національне відродження і державу. Чому у чехів це йшло "легше" і чому українцям так довго "не таланило" – про те ми знаємо відносно мало. Є ще чимало "Чому" у чесько-українських взаєминах, зокрема у ХХ столітті. Сподіваємося на об'єктивну відповідь науковців на низку запитань новітньої історії чесько- (і словацько)-українських стосунків, бо сприятливий для цього час настав.

Звісно, було б несправедливо не згадати про тих вчених, які в цьому напрямі вже проторували шлях. Це чех В. Гостічка – своєю працею "Співпраця чехів та галицьких українців у роках 1848-49" (Прага, 1965), фундаментальна праця О. Зілінського "Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків (1814-1964)", яку видано також чеською мовою у Празі 1968 р., монографія Ф. Воллмана "Славізми та антиславізми під час весни народів", також чеською мовою, видана у Празі того ж 1968 року. У 1986 р. пражський вчений М. Мушинка видав надзвичайно цікаву працю про український пражський "Музей визвольної боротьби України" та долю його фондів. Відгуку на це видання в Україні практично не було, незважаючи на те, що більшість архівних фондів цього музею знаходиться нині в Києві. Ці документи – глибока криниця, з якої можна черпати дані для фундаментальної, синтетичного характеру монографії про чесько-українські взаємини у ХХ ст., чого нині відчутно бракує. Але сподіваємося, як висловився десять років тому один відомий політик, що процес рушив...

До такого процесу скромним внеском долучається і журнал "Український світ", черговий номер якого тримає в руках. Він присвячений чесько-українським відносинам. Звісно, це вибірково, фрагментарне знайомлення, зумовлене обсягом одного числа часопису. Проте ми переконані, що таким шляхом підуть й інші

українські часописи, що тематику чесько-українських взаємин опрацюватимуть і популяризуватимуть окремі як українські, так і чеські науковці у своїх монографіях. Втім, і принагідне (журнальне) знайомство може стати фундаментом ненав'язливого, зате міцного приятельства. Цього, до речі, прагнули, цьому активно сприяли великі сини двох народів чех К.-Г. Боровський та українець Т. Г. Шевченко. За ними пішли інші.

Наприкінці минулого століття, осмислюючи проблему "малого" і поневоленого народу, майбутній Президент незалежної Чехословацької республіки Т.-Г. Масарик у праці "Чеське питання" (1895 р.), даючи належну оцінку своїм співвітчизникам – піонерам національного відродження Чехії, водночас вказував і на хворобу в чеському суспільстві:

"Хто уважно придивляється до нашого громадського життя, той не може не помітити не тільки те слабодухе жебрацтво, але й зіпкнеться з особливим типом інтриганів. Інтриганство отруює все наше громадське життя, бо ті, які не здатні бути левами, стають лисицями. Ті, які не здатні бути героями, стають лакеями і лакейськими хитрощами допомагають один одному". "Політика, – зауважив Т. Масарик, – є ідеалом багатьох і багатьох таких людей".

Закликаючи своїх співвітчизників до важкої праці, мета якої – здобуття незалежної держави, Т. Масарик водночас остерігав: "Самостійність не збереже і не врятує жодного народу. Нарід мусить зберегти самостійність. Врятує нас моральність і освіченість, а політична незалежність є тільки засобом для істинного національного життя".

Ці перестороги видатного чеського політика, "батька" незалежної ЧСР і першого її Президента Т.-Г. Масарика стосуються і України та її громадян 1998 року.

Київ – Прага

Печатний знак УВУ.

Український Вільний Університет був перший з вищих українських закладів за кордоном. Заснований 1921 року у Відні тамтешнім Союзом українських журналістів (співзасновники – Товариство Прихильників Освіти та Український Соціологічний інститут). Мав два факультети – філософський і правничий.

Після закінчення літнього семестру 1921 р. університет перенесено з Відня до Праги, що було здійснено завдяки прихильному ставленню чеських академічних і урядових кіл. Ректор і сенат УВУ були в живому зв'язку з Президентом і урядом Чехословаччини, користувалися прихильністю й допомогою Карлового Університету. Педагогічну й наукову працю в університеті в різні роки проводили Д. Антонович, А. Волошин, І. Горбачевський, О. Колесса, В. Кубійович, В. Липинський, С. Смаль-Стоцький, О. Турянський, Д. Чижевський, О. Шульгин, С. Шелухин, В. Щербаківський та інші видатні вчені. Почесними докторами УВУ були письменники Олександр Олесь, Ольга Кобилянська,

ПЕРШИЙ, ЛИШЕ ПОЗА УКРАЇНОЮ ВІЛЬНИЙ

Сенат УВУ в Празі. Сидять зліва: Д. Антонович, О. Колесса, С. Шелухин; у другому ряду – К. Лоський, В. Тимошенко, В. Біднов.

ка, Богдан Лепкий, Василь Стефаник, композитори Олександр Кошиць та Володимир Барвінський.

Лише за перші 10 літ існування УВУ видав 88 докторських дипломів, а до кінця 1939 р. їх число зросло до 109.

УВУ дбав про уможливлення приїзду української молоді на студії до Чехії з інших країн та, що дуже важливо, про можливість студій колишнім українським воякам, інтернованим у таборах Німецького Яблонного і Йозефова.

СЛАВА ТОБІ, ЛЮБОМУДРЕ!..

Т. Шевченко і П. Шафарик

У травні 1995 року минуло 200 років від дня народження Павла Йосефа Шафарика, а у листопаді того ж таки року минуло 150 років з часу завершення роботи над поемою "Єретик", яку Тарас Шевченко присвятив Павлові Шафаріку.

Хто ж був той чоловік, до якого Шевченко звертався: "Слава тобі, любомудре, слава тобі, Шафаріку"?

Шафарик Павло Йосеф (13.V. 1795, Кобелярове, Словаччина – 26. VI. 1861, Прага) – чеський та словацький філолог-славист. Закінчив Ієнський університет (1817). У 1819-1833 працював учителем, директором гімназії, редактором, з 1848 р. – директор бібліотеки Празького університету. Активний діяч чеського і словацького національного Відродження, один із організаторів слов'янського з'їзду у Празі (1848). Основоположник багатьох галузей славистики.

Основні наукові праці: "Історія слов'янської мови та літератури всіма нарідчями" (1826), "Про походження слов'ян" (1828), "Слов'янські старожитності" (1836-1837), "Слов'янська етнографія" (1842), в яких показав роль слов'ян у світовій історії. Досліджував також слов'янські мови, походження письма у слов'ян. У деяких працях розглядав питання української народної творчості та мови. Шафарик виступав як поет, розробляв питання теорії віршування. Підтримував широкі зв'язки з ученими різних країн, зокрема з українськими: О. Бодянським, М. Максимовичем, Г. Срезневським, Я. Головацьким, Г. Вагилевичем. Виявом шани Шевченка до Павла Шафарика була присвята йому поемою "Єретик".

У листопаді 1995 р. з нагоди 200-ліття від дня народження П. Шафарика та 150-ліття від дня написання Т. Шевченком поеми "Єретик" у Державному музеї Тараса Шевченка відбувся вечір, організований спільно з посольством Чеської республіки.

... Жовтень 1845 року, село Мар'їнське на Миргородщині. Саме тут, гостюючи у відставного майора Олександра Андрійовича Лук'яновича, Тарас Шевченко 10 жовтня написав поему "Єретик", а 22 листопада 1845 р., перебуваючи в Переяславі у лікаря Андрія Осиповича Козачковського, Шевченко напише знаменитий вступ (рядки 1-87) до поеми з присвятою П. Шафарикові.

Жовтень, листопад, грудень 1845 року позначені надзвичайно потужним вибухом поетичного генія Шевченка – це "Єретик", "Невольник", містерія "Великий льох", а також "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Псалми Давидові".

Що ж послужило причиною написання поеми з історії Чехії XV століття, в якій Шевченко вперше виходить за межі історії України?

Інтерес до історії Чехії виник у Шевченка у середині 40-х років. Вперше він міг познайомитись із цими матеріалами в українського фольклориста і видавця Платона Якимовича Лукашевича, в маєтку якого (Березань на Київщині) був увосени 1843 р. П. Лукашевич у 1839 р. був у Празі, де познайомився із вченими Павлом Шафариком та Вацлавом Ганкою. Деякі свої праці з дарчими написами він подарував Шафарикові, пізніше листувався з Ганкою.

Але найбільш певно, що глибокий інтерес до історії та сучасної культури чеського народу виник у Шевченка після знайомства з професором Московського університету Осипом Максимовичем Бодянським, відомим ученим-славистом, який у 1837-1842 рр. перебував у відрядженні в слов'янських країнах, найдовше жив у Празі, повернувшись до Москви, листувався з чеськими вченими, замовляв у Празі літературу про гуситський рух, а 1844 року прочитав в університеті цикл лекцій про Гуса. Саме взимку 1844 року, повертаючись із України до Петербурга, у Москві Шевченко познайомився з О. Бодянським.

Але ще влітку 1843 року в російський переклад праці Павла Шафарика "Слов'янська етнографія" (в рос. перекладі "Слов'янський народопис") О. Бодянський ввів у перелік українських письменників ім'я Шевченка, що засвідчило високу оцінку Бодянським творчості Т. Шевченка.

Не може бути сумнівів у тому, що під час розмов із Шевченком мова йшла про

П. Й. Шафарик

слов'янське питання, про видатного чеського вченого Шафарика, учнем якого вважав себе О. Бодянський і з яким листувався. (До речі, копію листа Осипа Бодянського до Павла Шафарика у Прагу передав до фондів музею Тараса Шевченка аташе по культурі Чеської республіки в Україні Йозеф Ржегорж, який виголосив промову на вечорі).

Лекції Бодянського слухав студент-чех К. Гавлічек-Боровський, майбутній письменник, який бував у професора вдома, розповідав про чеські справи. Вдруге Шевченко зустрівся з О. Бодянським у березні 1845 р. у Москві, їдучи з Петербурга в Україну. Очевидно, що і під час цієї зустрічі мова йшла про становище слов'янських народів, історію слов'ян, сучасних видатних діячів слов'янських народів, зокрема про Шафарика.

У О. Бодянського Шевченко познайомився із дослідженням його учня Спиридона Миколайовича Палаузова "Иоанн Гус и его последователи" (1845).

Український письменник Олександр Афанасьєв-Чужбинський у своїх спогадах про спілкування з Шевченком у с. Ісківцях у 1845 р. згадує: "За два дні Тарас Григорович прочитав мені кілька своїх творів. Дивовижні речі були у Шевченка. З великих особливо чудові "Іван Гус", поема і містерія без заголовка. У першій він піднісся, на мою думку, до свого апогею, у другій, яка поступалася перед "Гусом" за змістом, він розсилав безліч квітів чистої української поезії... Шевченко розповідав мені, що прочитав про гуситів та епоху, що їм передувала, усі джерела, які тільки можна було дістати, а щоб не погіршити проти народності, не залишав у спокої жодного чеха, котрий зустрічався йому у Києві або інших місцях, роз-

питуючи в них про топографічні та етнографічні подробиці ("Спогади про Тараса Шевченка", К.: Дніпро, 1982, с. 93).

Особа Яна Гуса (1369-1415) – релігійного чеського письменника і проповідника, професора і ректора Празького університету, який у своїх проповідях викривав політику Ватикану, вразила Шевченка. Виступи Яна Гуса занепокоїли Ватикан. У 1414 році його запросили на Вселенський собор у Констанці і там заарештували й засудили як єретика до спалення. 6 липня 1415 року вирок було здійснено. Смерть Гуса викликала народні заворушення, які переросли у повстання проти німецьких феодалів та Ватикану – так звані гуситські війни. Події більш як чотириохсотлітньої давнини під пером Шевченка набули надзвичайної потуги та об'ємності, а далека історія боротьби чеського народу за свою свободу у рядках Шевченкової поеми у 40-х роках XIX ст. прозвучала як протест проти поневолення одного народу іншим.

Спеціальний вступ до поеми "Єретик" – присвята її Шафарикові – свідчить про широке і глибоке знайомство Шевченка з його творчістю. Поет називає Шафарика "любомудром", тобто філософом, дає високу оцінку його активній боротьбі проти спроб німецьких агресорів підкорити своєму впливу слов'янські народи. Шевченко розвиває тут ідею братерського єднання слов'ян:

Щоб усі слав'яне стали
Добрими братами
І синами сонця-правди.

Є відомості, що поема "Єретик" з присвятою була переслана автором Шафарикові. Про це також свідчив редактор журналу "Основа" В. Білозерський, який прислав до Львова автограф послання Шафарикові і перших семи рядків поеми з таким написом: "Власноруччя незабутнього Українського Кобзаря Тараса Шевченка у "Народний Дім" на незабудь складає українець Василь Білозерський 29 січня 1863 року, Петербург".

Далі рукою В. Білозерського дописано: "Оповідають свідки, що П. Шафарик, читаючи це посланіє Шевченкове, плакав вдячними сльозами".

Початок поеми (1-87 рядки) вперше надруковано у першому числі журналу "Основа" (1861).

У 1844 р. О. Бодяньський надіслав з присвятами Шафарикові, Ганці та чеському Празькому музею кілька видань творів Т. Шевченка ("Чигиринський "Кобзар", "Тризна", "Гайдамаки", "Гамалія"). У 1848 р. була опублікована стаття в Чехії, у якій тепло згадувався Шевченко. У 1876 р. в Празі з'явилося перше на той час повне видання творів Шевченка у двох томах, яке нелегально перевозиться в Україну.

У 1863 р. чех Й. Фріч робить перший справді художній переклад Шевченка і пе-

рекладає "Посланіє Шафаріку". Цей переклад був опублікований того ж року у чеському американському журналі "Zvonu". Вибране видання творів Шевченка вийшло чеською мовою у перекладі Ружени Есенської 1900 р. у виданні "Світової поезії", що її

видавала Чеська Академія наук. Рукопис цих перекладів рецензував Іван Франко, який зарахував їх до найкращих перекладів взагалі з усіх перекладів творів Шевченка. В 1907 р. у чеському Київському журналі "Rusky Sech" з'являється перший повний чеський переклад "Єретика", оригінал якого був незадовго перед цим (1906 р.) знайдений в архіві петербурзької поліції.

Шевченкова поема "Єретик" із присвятою Шафарикові є свідченням глибокого знання Шевченком творчості Шафарика, розуміння проблем, які постали перед слов'янським світом у середині XIX ст., суто Шевченківського бачення того, як треба жити слов'янам:

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слав'янине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді.
... Слава тобі, Шафаріку,
Вовіки і віки!
Що звів еси в одно море
Слав'янської ріки!
Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту-думу немудрою
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче. А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слав'яне стали
Добрими братами...

Наталія КЛИМЕНКО

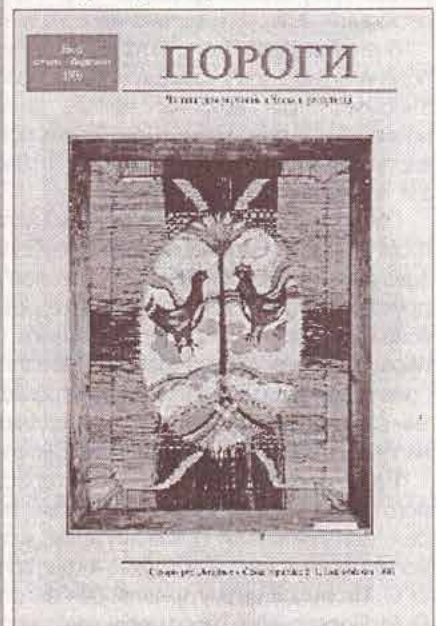
Київ

УКРАЇНСЬКА ІНІЦІАТИВА В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Українська ініціатива – громадсько-політичне об'єднання українців у ЧР – заснована у травні 1993 року. Її статут визнаний Міністерством внутрішніх справ держави. Організація забезпечує широку шкалу життя українців у Чехії, тож працює на шляху розширення стосунків з Україною, рівно ж співпрацюючи з чеськими громадськими об'єднаннями і офіційними установами. Основні завдання Української ініціативи в ЧР: громадсько-політична діяльність, культурно-просвітницька робота, гуманітарна допомога, опікування українцями з краю, які перебувають у Чехії на заробітках тощо.

Голова УІЧР – мгр. Лідія Затовканиук-Райчинець. В Управі організації працюють також мгр. Богдан Копчак, інж. Олекса Співак, студентка україністики Ленка Кнап та інші шановані всіма особи. Про вагу УІЧР свідчить хоча б те, що п. Лідія Райчинець є член Ради національностей Уряду ЧР та дорадчої комісії парламенту ЧР у справах національностей та прав людини, а п. Ленка Кнап – член Ради національностей м. Праги. Левову частину бюджету організації фінансує держава.

Українська ініціатива в Чеській Республіці видає україномовний журнал "Пороги". Це щоквартальне видання інформаційного, культурно-політичного характеру. Сталі рубрики: "Хроніка громади", "Празьке дзеркало", "Незалежність", "Українська панорама" тощо. Часопис має поважну авттуру, але попри те й надає сторінки для широкої читачкої пошти. Голова редколегії журналу – Георгій Касьянов.

З АРХІВУ О. М. БОДЯНСЬКОГО

Наукові праці Бодянського, його видавничча діяльність, а також педагогічна робота сприяли зміцненню наукових зв'язків між ученими різних слов'янських країн. Він перекладав і друкував у Росії твори славистів, зокрема, праці видатного чеського вченого П. Й. Шафарика, що створили цілу епоху в слов'янознавстві ("Славянское народописание" в 1843 році і "Славянские древности" в 1847-1848 роках), роботи відомого чеського історика Ф. Палацького, польського історика В. А. Мацеєвського.

Своїм ученням Бодянський прищеплював велику любов до слов'янських мов і культури, передавав усе нове і прогресивне що з'явилось в науці різних країн. Бодянський залишив велику спадщину в історії російської філологічної науки. Однак він все життя підтримував також постійний живий зв'язок з Україною, з її письменниками, вченими, діячами культури і мистецтва.

Одна з перших наукових праць Бодянського була присвячена українській літературі ("Малороссийские повести, рассказываемые Грицком Основяненком" (Ученые записки Московского Университета, 1834 год, № 5). Велику увагу дослідник приділив історії української мови в своїй науковій праці "Рассмотрение различных мнений о древнем языке северных и южных руссов" (Ученые записки Московского Университета, 1835 год, № 3).

Бодянський був автором і художнього твору українською мовою, сповненого великої любові до українського народу, до його побуту, звичаїв, творчості ("Наськи українськи казкы запорозьця Иська Матыренкы", М., 1835 г.).

Він багато зробив для розвитку української історичної думки. В "Чтениях в императорском обществе истории и древностей российских", які він видавав протягом багатьох років, завдяки його зусиллям були надруковані численні документи з давньої історії України. Ці літописи, грамоти, акти, листи не тільки подавали нові відомості про минуле України, не тільки ставали джерелами для учених істориків, але й привертати увагу широких кіл російських та зарубіжних читачів до України, її історії, народу.

Вчений відвідав Прагу, Моравію, Будапешт, Варшаву. Він оволодів кількома слов'янськими мовами, працював у співдружності з чеськими славистами, знайомився з давніми рукописами, уважно вивчав нові праці чеських, сербських, польських учених. На цей час припадає початок його дружби з П. Шафариком, знайомство з Я. Колларом, В. Ганкою та ін.

Повернувшись до Росії, Бодянський налагодив постійний книгообіг з Прагою, Варшавою, Загребом, Белградом. Він неодноразово допомагав журналам у різних слов'янських країнах (нові друковані органи часто терпіли матеріальні нестатки, оскільки вони існували за рахунок переддлатників, потрібну кількість яких перший час важко було знайти). Переддлачуючи ці журнали і привертаючи до них увагу наукової громадськості, Бодянський тим самим збільшував кількість переддлатників. Так було з журналом І. П. Йордана "Jutnicki", П. М. Весельського "Нотік" та ін.

Широкі і багатогранні наукові інтереси О. М. Бодянського, його громадська та педагогічна діяльність знайшли своє відображення у великому і цікавому архіві, який був зібраний після його смерті етнографом, археологом і колекціонером рукописів О. О. Тітовим. У цьому архіві зібрані автографи наукових праць О. М. Бодянського і його перекладів з праць П. Й. Шафарика,

документи з історії України, Росії, Чехії, Сербії, списки давніх рукописів, зібрання народних пісень та інші матеріали з фольклору та етнографії, лекції Бодянського по славистиці в Московському університеті, праці його студентів.

Значне місце в колекції займають листи, прислані Бодянському з-за кордону вченими-славистами, журналістами, педагогічними, громадськими діячами всіх слов'янських країн. Вони розкривають різні сторони їх співробітництва та взаємодопомоги і свідчать про видатну роль Бодянського в справі створення та зміцнення міжслов'янських наукових зв'язків.

Чехія і Словаччина представлені в зібранні багатьма авторами, і коло питань, які в цих листах висвітлюються, досить широке. Тут є кілька записок від П. Й. Шафарика, листи видатного діяча чеського Відродження і філолога Й. Юнгмана, відомого історика і збирача народних

пісень та казок (зокрема українських) К. Я. Єрбена, лінгвіста Ф. Й. Шумавського, завідувача бібліотеки Чеського Музею А. Патери, діалектолога А. В. Шембери, громадських діячів, викладачів чеської мови, лікарів, журналістів. Їх листи присвячені проблемам, що хвилювали тоді наукову громадськість. Це насамперед вивчення та видання давніх рукописів. Слов'янське Відродження викликало глибокий інтерес до історичного минулого слов'янських країн і, отже, до давніх пам'ятників історії. При опублікуванні їх вчені прагнули до максимально точного відтворення оригіналів, багато працювали над створенням наукових принципів їх видання (цьому питанню присвячені, наприклад, листи А. Патери та А. В. Шембери). Вивчаючи давні пам'ятки, історики шукали в них спільних коренів усіх слов'янських народів. Ідеї братнього єднання слов'янських країн викликали особливий інтерес до порівняльного вивчення слов'янських мов, а це в свою чергу викликало появу порівняльних граматики і словників кількох слов'янських мов (принципи створення такого словника викладені в цікавому листі А. В. Шумарського).

Друга провідна тенденція слов'янського Відродження, що виражалася в боротьбі за національну самобутність культур, за розвиток рідних мов і очищення їх від чужорідних елементів, також відбилися в листах до Бодянського. Ця боротьба за свою мову набирала особливої гостроти, тому що вона фактично була однією з форм загального національно-визвольного руху.

"Наші молоді письменники, – гірко пише Бодянському Й. Юнгман, – порушують правильність рідної мови в той час як німці мають намір нас остаточно поглинути".

Листи діячів чеського Відродження цікаві ще й тим, що відбивають волелюбні настрої, які оволоділи в той період широкими колами чеської інтелігенції.

Нижче публікується один лист з архіву Бодянського, написаний Й. В. Фрічем.

Йосиф Вацлав Фріч – видатний діяч чеського Відродження, полум'яний патріот, талановитий поет і драматург.

Народився він 1829 року у Празі в сім'ї відомого адвоката. З 1847 року 18-річним юнаком Фріч став на шлях боротьби за національну незалежність Чехії, за свободу чеського народу.

Крім безпосередньої участі у революційних подіях, Фріч був полум'яним пропагандистом передових ідей у журналах, які він видавав у різний час в Празі і в еміграції.

Фріч був автором справді художнього перекладу Шевченка чеською мовою: він переклав "Послание Шафарикови" ("Сретик") – твір надзвичайно близький за своїм змістом до ідеї чеського

поета. Взагалі українська історія і культура привертала до себе увагу Фріча протягом багатьох років. У 60-х роках він познайомився в Парижі з видатною українською письменницею Марко Вовчок, яка багато в чому сприяла розширенню знань Фріча про Україну (Фріч написав про Марку Вовчку цікаві спогади). Українська тематика особливо захоплює Фріча в другій половині 50 – на поч. 60 років. У цей час він пише вірші "Dnegr" ("Дніпро") (надрукований вперше 1862 року), "Bludny rascholik" ("Блукач") (надрукований вперше 1861 року) і драму "Iwan Mazera" ("Іван Мазера") (надруковано вперше 1865 року).

Оригінальні твори Фріча були написані в романтичному стилі. Такими були його вірші, що відобразили революційні події 1848-1849 років, вірші, проінтенті волелюбними, бунтарськими настроями; такою була його поема "Вампір" із значним елементом фантастики.

Патріотичні настрої привели Фріча до тривалого захоплення далаким минулим Чехії (що взагалі було характерним для представників слов'янського Відродження). Він написав ряд історичних драм, піднявши для цього величезний літописний матеріал.

Лист, який ми публікуємо нижче, важливий насамперед тому, що автор його повідомляє про деякі свої плани, здійснити які йому не вдалося і дізнатися про які з інших джерел неможливо. Це стосується і його творчих задумів, і проекту загальнослов'янського журналу, на який Фріч покладав великі надії. Створити цей орган йому, очевидно, не дозволили і політичний нагляд та цензурний гніт, і вся політична ситуація, за якої було неможливо встановити постійний контакт між ученими і журналістами слов'янських країн.

Н. КАВЕЦЬКА

Й. В. ФРІЧ

Лист до О. М. Бодянського¹

Париж, 25.IV. 1860.

Вельмишановний і люб'язний пане! – Друже, завжди прихильний і доброзичливий до нас, чехів!

Насамперед, я широко запевняю, що тільки довір'я до Вас і впевненість у Вашій самовідданій і невтомній турботі про Слов'янство, дали мені сміливість довірити у Ваші руки мій задум, який я протягом багатьох років палко плекав разом з моїми кращими сподіваннями. Отже, цей вчинок – доказ моєї найглибшої пошани до Вас; якщо ж мій задум з усім своїм розмахом і сміливістю не відповідатиме цілком Вашим бажанням, не забувайте все-таки нас, чехів, і подумайте разом із своїми співниками, як би Ви могли допомогти нам, придушеним непомірним тягарем обставин, як можна вчасно підтримати нас, щоб ми не тратили сил на марну боротьбу, щоб тут, у одній із фортець слов'янського світу, де щоденно марно гине сила, достойна збереження, ми не втратили мужності надії.

І все-таки ще майорить наш прапор, ще є тут зменька людей – хто ж може кинути нам докір, якщо часом ми сумуємо, думаючи про те, як би легко могла допомога, вчасно до нас надіслана, перетворити нашу фортецю на озброєний табір, звідки б ми незабаром повели за собою цілі юрби наших бійців і звідки можна було б сміливо наступати.

У нас є зброя, що годиться і для нападу на ворога, і для побудови нашого майбутнього; не погордуйте ж нашим співробітництвом, постарайтеся нас зберегти, і якщо ми вистіймо всупереч намаганням наших ворогів, хай за нове бадьоре життя ми будемо дякувати Вам.

Але кому це говоримо – адже од Вас вийшла рятівна думка закласти центр нашого життя.

Нам необхідний центр, щоб ми познайомилися і підготувалися до майбутньої діяльності хоча б духовно. Нам необхідний голос, який би нас захищав від уїдливих причіпок німців. Але насамперед у нас повинен бути орган, який би вчасно проголосив Європі, що ми є, що ми були й що ми маємо намір бути. Ми не імпуємо цивілізованому світові, так як би ми могли, бо навіть своє минуле ще не розкрили так повно, щоб стало ясно, що всі ми брати, яким визначена одна мета. Але немає ще в Слав'янстві вільного місця, де б нам не забороняли познайомитися і широко поговорити, тому ми змушені шукати на чужині нейтрального ґрунту, користуватися мовою народу, який іде нам назустріч і виявляє добровільну необмежену гостинність, і намагається зосередити наші сили там, де можна врятувати загибаючих бійців, зміцнити зв'язки, що дедалі слабнуть.

Коли ми відчуємо, що вже твердо стоїмо на власних ногах, ми поступово почнемо говорити власною мовою і, вже організовані, станемо на рідну землю там, де нам вкажуть першу ниву діяльності.

Тепер якраз час хоча б неповно й коротко познайомити Ваше Благородіє із своєю особою, щоб Ви краще зрозуміли – чому, з якою метою я наважився до Вас звернутися.

Мені тридцять років, я народився в Празі, син відомого Вам доктор Фріча, можливо, Ви й мене пам'ятаєте, хлопчиком. Ще з 15 років я мріяв про славу письменника, але незабаром забув про свої особисті бажання і з 1847 року служу нашій спільній Матері Слави широко і невтомно. В 1847 році зневірившись у майбутньому, я виїхав за кордон, проїнявся там політичним духом, повернувся знову через рік на батьківщину і тут у 1848 році знайшов для себе багато діла. Я був одним із засновників Братства слов'ян, боровся у Празі, потім разом із Штуром у Словаччині, в Угорщині, де був поранений австрійцями, і тільки в 1849 році знову повернувся до Праги. На Слов'янському конгресі я познайомився з Бакунінім, відвідав тоді його в Дрездені і потім ми заснували нове чесько-моравське братство, що було останньою спробою протистояти згубним хвилям реакції, які ледве не поглинули наших сподівань. У травні 1849 року я був заарештований і засуджений на 18 років ув'язнення у фортеці Комарна. Будучи ув'язнений, я, наперекір усім перешкодам, все ж не здався, а в 1854 році мене амністували і я сформував нову літературну фалангу, яка незабаром була розбита інтригами австрійців; проте в 1857 році мені знову вдалося її зібрати в Чехії, вона створила альманах-щорічник і подає свій голос. Я хотів організувати критичний і виховний журнал, але був без причини схоплений нашими поліційними агентами і без суду висланий у Семиградськ. Там я зрозумів, що мені готують моральну загибель, і почав вимагати дозволу на еміграцію, тоді ж я надумав заснувати на чужині журнал або друкарню, тому що вільний голос необхідний для нас насамперед.

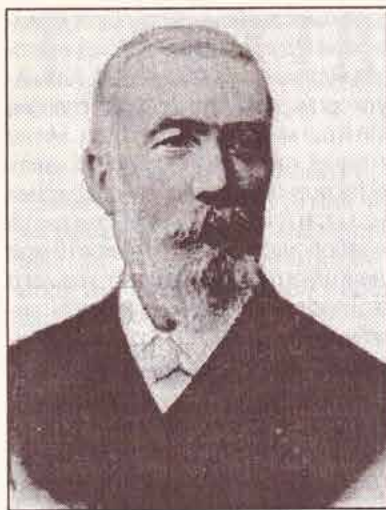
Програма нашого журналу така, щоб стати дзеркалом минулого і майбутнього слов'янського світу: в ньому будуть друкуватися соціальні і етнографічні статті, літературні твори, галерея всіх наших діячів, кориспонденції з усіх кінців слов'янського світу, критика на нові праці і час від часу нові статті, щоб наш орган відображав якнайповніше думки і життя слов'янства. Як уберегти нас від російського уряду – прошу Вас, вкажіть самі, – я тільки повторюю, що перед нашим судом усі племена будуть рівні, щоб жодне з них не мало переваги перед іншим ні через свою літературу, ні через практичну діяльність, ні через численність.

А тепер подумайте, чи можете Ви вкласти в наше починання свої душевні сили, чи хочете допомогти нам матеріально і стати одним із засновників прекрасної споруди, яка буде провідною зорею нашого світу.

Я не диктую Вам нічого, чекаю від Вас відповіді і залишаю до того часу всі Ваші заперечення. Починанням цим ми збережемо і самих себе і врятуємо людей, яких дуже жаль, і вдихнемо в нашу агонію нове життя, дамо надію, своїм прикладом збудимо віру, і не буде сумнівів, що ми воскреснемо для нового життя.

Вас вітає з дружбою і пошаною Йосиф Фріч з Праги.

¹Переклад з чеської. Подаємо скорочено.

ІВАН ПУЛЮЙ У ЧЕХІЇ ТА АВСТРІЇ

**Професор Іван Пулюй
був не тільки найвизначнішим
фізиком Австро-Угорщини.
Він належав до тих, хто у другій половині
XIX – на початку XX ст. формував світ.**

Вільгельм ФОРМАН

Життя та діяльність славетного сина України, одного з найвизначніших фізиків та інженерів Європи й цілого світу Івана Пулюя є характерний приклад згубного впливу брутального втручання імперської політики до науки, культури, життя окремої особи.

Для нас інформація про цю людину тривалий час була практично неприступною. За останні десятиріччя лише невелика замітка (певно єдина в офіційній періодиці) про Пулюя була вміщена у першому виданні УРЕ (1963, т. 12, с. 26). Мабуть, то був результат впливу виданої тоді за кордоном "Енциклопедії Українознавства".

Якщо ж говорити про раніші видання, то відомості про Івана Пулюя та його дослідження надруковано в Енциклопедії Брокгауза та Ефрона (1893 р., т. 50). Згодом (через 10 років після смерті вченого) у Львові виходить 27-й том "Збірника математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства ім. Т. Шевченка зі вступною статтею фізика Романа Цегельського, дійсного члена, секретаря НТШ (репресований) "Д-р Іван Пулюй як науковий дослідник".

Подальшій публікації імені видатного фізика в Україні та за її межами сприяли публікації професора Миколи Чайковського, дійсного члена НТШ, математика і педагога, який особисто знав Пулюя. Йому ж належать дві газетні публікації 1958 і 1968 років.

У січні 1968 року у Львівському університеті відбулася наукова конференція, присвячена пам'яті Івана Пулюя, на якій були прочитані доповіді згаданого вже М. Чайковського, Я. Дутчака, Б. Палуха, О. Пізію, Р. Гайди. Поза межами України слід відзначити велику роль у популяризації і збереженні наявних документів про Івана Пулюя інженера Володимира Хилецького. Однією з помітних публікацій про вченого стала монографія Ю. Гривняка, видана Союзом Українців у Великій Британії, "Проф. д-р Іван Пулюй. Винахідник проміння "X" (Лондон, 1971, 111 с.). Нарешті, маємо відомості про Івана Пулюя в "Енциклопедії Українознавства", що вийшла під редакцією В. Кубійовича (Париж-Нью-Йорк, 1973). Тут, зокрема, читаємо: "... визначний фізик і електротехнік, винахідник і громадський діяч... Дослідження Пулюя стосуються електричних розрядів у газах, молекулярної фізики та електротехніки змінних струмів; він відомий з дослідів над особливостями катодних променів та променів, які пізніше дістали назву рентгенівських. Винахідник багатьох фізичних і електротехнічних приладів...". Наводяться відомості про вченого і у "Большой Энциклопедии" (под ред. С. Н. Южакова, С.-П., Книгоиздательское товарищество "Просвещение", 1996 г.).

Останніми роками з'явилася низка газетних та журнальних статей про його наукову діяльність, зокрема, проф. Романа Гайди ("Аксіоми для нащадків. Українські імена в світовій науці", упорядник Олег Романчук. – Львів: "Меморіал", 1992; О. Влох, Р. Гайда та Р. Пляцко//Наука і суспільство – № 4 – 1989; Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ, т. 1, березень 1990 та ін.).

Нарешті, 1996 року видавництвом "Рада" випущено у світ двомне видання "Іван Пулюй. Збірник праць" за загальною редакцією проф. Василя Шендеровського. До першого тому увійшли праці з фізики й електротехніки, до другого – популярні твори, публіцистика, спогади. Книга безперечно цікава і для фахівців з фізики, техніки, енергетики, зв'язку, історії науки та природознавства, і для широких читачьких кіл. Публіцистика Пулюя чи не актуальніша сьогодні, ніж у час написання (початок століття), особливо – аспекти державного й культурного розвитку нації.

Народився Іван Пулюй 2 лютого 1945 року у Гримайлові (містечко Скалатського повіту, тепер Гусятинського району) на Тернопільщині у працюючій землеробській, глибоко релігійній греко-католицькій родині. Батько Павло Пульгуй (до 1881 року й Іван писав своє прізвище саме так) був шанованою людиною, обіймав деякий час посаду бургомистра Гримайлова. Мати й батько були свідомі українці, любили рідне село й українську пісню. У шестирічному віці Іванка віддали до початкової школи. Навчання давалося йому легко, у скорім часі він опанував латинський і готичний шрифти. Перечитав твори Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Миколи Костомарова, а читання Шевченкових поезій зростило в його душі довічну велику любов до рідної мови.

1856 року Іван Пулюй вписується до клясици гімназії в Тернополі. Викладовою тоді була німецька мова, що тривало аж до 1867 року, коли всупереч сподіванням та без огляду на протести українців було запроваджено, як викладову, мову польську. Навчання української мови стало умовним: дві години тижнево, як греки й латини. Зазначимо, що лише наприкінці XIX століття в деяких містах України було запроваджено рівнобіжні українські класи в гімназіях, у Тернополі, наприклад, 1898 року. Можливим це стало завдяки ширенню в Австро-Угорщині народовницького руху, що складав поважну потугу супроти небезпечних перспектив "москвофільства". Повстала ціла низка українських молодіжних організацій. Подібну організацію, що звалася "Громадою", було засновано 1864 року і в Тернопільській гімназії. Члени її присягалися, що "... все своє життя працюватимуть для свого народу". З них Олександр Барвінський, Іван Горбачевський, Іван Пулюй зажили згодом світової слави.

Після закінчення з відзнакою гімназії Іван Пулюй за бажанням батьків та з письмовою рекомендацією місцевого пароха вибрався пішки до Відня, щоб студіювати там на теологічному факультеті університету.

Окрім систематичного студіювання теології, Іван Пулюй слухав також виклади фізики та математики на філософському факультеті. І ось 1869 року, закінчивши з відзнакою теологічний факультет, Іван Пулюй священницького сану не приймає, що породжує велику драму його життя: у своєму листі до сина батько зривається його. І все ж потяг до дослідження природи переміг – того ж таки 1869 року Іван Пулюй вписується на зимовий семестер до філософського факультету на катедру фізико-математичну. Зазначимо також, що він з великим інтересом ставився до викладів з астрономії.

На час появи Пулюя у Відні ідея організованого національного життя вже ширилася поміж країнами. Першою поважною організацією патріотів була "Січ" у Львові, заснована 1861 року, а найактивнішою та найтривалішою – "Січ" у Відні, що її засновано 1868 року. Австрійський уряд видав офіційний дозвіл на заснування товариства. Першим головою було обрано Анатолія Вахнянина, котрого заступив доктор Оюлян Целевич, перший голова НТШ, почесний член товариства "Просвіта". Пізніше товариство очолювали Михайло Подолинський, доктор Мелітон Бучинський, доктор Іван Скоморовський, доктор Іван Пулюй, доктор Іван Горбачевський...

Головним своїм завданням товариство вважало справу національного відродження на півавстрійських українських землях. Товариство відзначалося активним протичиним акціям польських та російських шкіл, що провадили шовіністичну антиукраїнську пропаганду. Визначну роль відіграла віденська "Січ" у змаганнях за відкриття українського університету у Львові. Зліквідовано "Січ" у Відні було аж 1947 року, а її останнього голову було запроторено до Сибіру.

З-поміж усіх українських діячів у Відні громадська роля Івана Пулюя була найвизначніша. Він провадив послідовну наполегливу працю в обороні культурних прав української нації, домагався дозволу запровадження українських шкіл. Хоча зацікавленість у природничих науках і переважила, Іван Пулюй не втратив глибокої та щирої релігійності. Страждаючи від розриву з батьками, він пише 1870 року "Молитовник" українською мовою. Але це не вглинуло на батьківське рішення. Того ж року до Івана Пулюя, уже відомого знавця багатьох мов, зголошується Пантелеймон Куліш з ідеєю перекласти українською мовою "Святе письмо Нового Завіту". Вислідом спільної праці став найкращий зі слов'янських перекладів. Через російську цензуру та втручання міністерства внутрішніх справ книгу що вдалося видати лише 1880 року у Відні. 1912 року побачило світ друге видання, 1919 року цей переклад було видано втретє.

Про написаний "Молитовник" Іван Франко згодом писав, що "отсю книгу (вона дуже дешева) повинна мати читальня і поодинокий чоловік".

1873 року Іван Пулюй закінчує студіювати на Віденському університеті й вдовольняється вчительським дипломом для середніх шкіл вищого позему. Не отримавши дозволу на викладання у Львові та Києві (бо потрапив до реєстру неблагонадійних царської поліції через науково-популярний твір "Про нерухомі зірки й планети"), Пулюй працює у фізичній лабораторії Віденського університету, а з вересня 1873 року на запрошення коменданта Військово-Морської Академії у Фіюме (теперішня Ріска) та за доброю рекомендацією деканату філософського факультету посідає місце асистента катедри фізики, математики й механіки.

Та Івана Пулюя не полишає прагнення вдосконалитися в галузі електромеханіки, і з осені 1875 року він студіює на філософським факультеті Стразбурзького університету. 1877 року він здобуває тут науковий ступінь доктора філософії зі спеціалізації фізика. Майже два роки працює у професора д-ра А. Кундта, в якого знайомиться з сербським студентом Ніколою Теслею, а також з невідомим тоді ще світові Рентгеном.

Мрії про працю в Україні не залишають Івана Пулюя, і він, нехтуючи добрі перспективи наукової кар'єри в Стразбурзі, повертається до Відня, де працює приват-доцентом фізико-математичної катедри університету (керівником катедри був д-р Віктор фон Лянґ). Через фінансову скруту Пулюй водночас працює в Будапештській фірмі "Ганц", відповідаючи за виробництво Гайлерових рурок та електричних ламп розжарювання. Після Міжнародної електротехнічної виставки у Парижі 1881 року генеральний директор Штаєрської фабрики наполіг, щоби Іван Пулюй очолив виробництво дугових ламп. Загальновізнано, що лампи Пулюєвого виробництва були досконаліші за Едісонові. Великий успіх мали технічні здобутки Івана Пулюя і на Штаєрській виставці 1884 року, яку відвідав цісар Франц Йосиф II з братом архикнязем Карлом Людвіком.

Іван Пулюй залишався працівником цієї фірми аж до 1889 року, коли помер її генеральний директор Верндель, хоча ще 1884 його було габілітовано на ординарного професора Німецької високої технічної школи у Празі.

З призначенням до Праги починається найважливіший період життя Івана Пулюя. 2 жовтня 1884 року він вертає з Праги до Відня й одружується з панною Катериною Йосифою Стозітською, яка була колись його приватною ученицею й навіть офірувала своє волосся для ниток розжарення у газосвітних лампах. Підружжя мало п'ятнадцятеро дітей, з яких залишилося живими тільки шестеро. Одна з доньок, Наталка, стала дружиною видатного українського композитора Василя Барвінського.

Іван Пулюй увійшов у науку в період розвитку кінетичної теорії газів, яка була першим кроком до пізнання мікроструктури речовини. Саме ці розділи фізики вчений викладав у Віденському університеті й у цій галузі фізики досяг блискучих результатів. Він опублікував дві важливі праці – "Про тертя газів, як утворюються з пари" та "Вияснення явищ у повітряно-порожній лампі". Його теоретичні дослідження залежності коефіцієнту внутрішнього тертя газових сумішей від температури, молекулярної ваги та парціальних тисків дістали пізніше цілковите підтвердження на практиці.

Основна проблема, на якій зосередив свою увагу вчений, полягала у з'ясуванні природи процесів, що відбуваються у газорозрядних рурках. Зазначимо, що 29 листопада 1891 р. Г. Г. де Метц виступив на Засіданні Новоросійського товариства дослідників природи з доповіддю, на якій було продемонстровано прилад Пулюя і відзначено високу точність вимірів за його допомогою. Механічний еквівалент теплоти було визначено в межах від 425,2 до 426,6 ктм/ккал.

Згодом у підручниках з історії фізики твердилося, що найточніше значення механічного еквіваленту теплоти XIX ст. було отримано американським фізиком Г. Ровлендом у 1879-1880 рр. і рівне 426,2 ктм/ккал. Але цей же результат Іван Пулюй отримав раніше!

В галузі електротехніки Іван Пулюй удосконалив виготовлення розжарювальних ламп і одержав патент. Він перший систематично досліджував холодне світло, яке сьогодні має назву неонове. На Всесвітній виставці 1884 року в м. Штаєрі це відзначалося як велике досягнення. Важливе практичне значення мала запропонована вченим конструкція телефонних станцій та абонентських апаратів, захищених від сильних електричних струмів. Ще один винахід Івана Пулюя – переносна охоронна лампа, яка була запатентована 1881 року і тривалий час використовувалася у шахтах.

Велика заслуга Івана Пулюя полягає у створенні вперше в Європі електростанції, яка працювала на змінному струмі (в Празі), і запуску низки електростанцій на сталому струмі в Австро-Угорщині. Завдяки енциклопедичним знанням Іван Пулюй мав великий авторитет серед промисловців і громадських діячів. Спектр його дослідницької, педагогічної, публіцистичної та громадської праці був настільки широкий, що в історії культури він обійняв цілу епоху.

У 70-х роках Іван Пулюй пише підручники з геометрії, з електрики, популярну книгу "Непропаша сила", наукову працю "Про тертя повітря й електричне сіяння матерії". Остання була настільки цікавою, що Англійське Фізичне Товариство надрукувало її в англійському науковому журналі "Physical Memoirs".

Всесвітньої слави зажив празький професор за дослідження властивостей невидимих променів, засадничо відмінних від видимих катодових. Саме Іван Пулюй своїми статтями та дивовижної якості світлинами пояснив справжнє значення цього відкриття для медицини, чим врятував репутацію доктора Рентгена і розсіяв песимізм, який виник між людьми після проголошення винаходу Рентгенових променів.

Визначальною дослідницькою працею Івана Пулюя в цій ділянці фізики стала стаття "Проникнення швидких променів "X" з трубок назовні". Для своїх досліджень він виготовив лампу власної конструкції, а з 1881 року виробляв такі лампи вже серійно. Саме Пулюй, а не Рентген, усупереч твердженням А. Йоффе, розробив ще в 1882 році рурку, яка мала основні риси сучасних рурок, а саме окремий вид аноду антикатод, розміщений похило до жмута променів, що падає на нього.

Внесок Івана Пулюя у дослідження катодних променів дуже вагомий. Найсуттєвіші результати у цьому напрямі раніше отримали Гтторф та Крукс. Головною в їхніх роботах була думка про те,

що "розріджений газ у газорозрядних рурках перебуває у четвертому агрегатному стані – ультрагазовому". Головна мета Івана Пулюя полягала у з'ясуванні природи катодних променів. Він встановив, що за високої напруги з катода вириваються матеріальні частки і поширюються перпендикулярно до катода. Ці частки, негативно заряджені статичною електрикою, підтримують протікання струму між двома електродами й складними стінками. Коли вони стикаються зі стінками чи іншими твердими тілами, то відбувається збудження етерної оболонки молекул. Кожне вражене місце скляної стінки чи екрану стає вихідним для етерних хвиль. Зокрема, під впливом цих хвиль, що поширюються у просторі, вкритий сіркокальцієм екран починає світитися. Крім видимих променів фосфоресценції, утворюються і невидимі промені з іншим періодом коливань. Це і є відкриті Рентгеном Х-промені.

Пояснення природи цих невидимих променів Пулюєм є точне й глибоке. Йому належать фундаментальні результати як технічного характеру (власноручне виготовлення рureк своєї конструкції), так і вивчення фізичних властивостей Х-променів.

Завважимо, що до свого відкриття Рентген не мав жодної публікації, присвяченої газорозрядним процесам у катодних рурках. Невідомі промені він виявив випадково (як сам говорив) 8 листопада 1895 року, а вже 29 грудня преса повідомила про цю подію, і цього ж дня Рентген подав першу статтю до журналу "Доповіді фізико-медичного товариства" у Вюрцбургу (Німеччина) "Про новий рід променів" з підзаголовком "Попереднє повідомлення".

Що ж до Івана Пулюя, то він неодноразово на своїх лекціях говорив на повен голос про явища катодного проміння та його можливі зміни. На тих лекціях був присутній і професор Лехер, який періодично інформував свого "альтеркамерада" В. Рентгена, який у Вюрцбургу завідував фізико-математичним кабінетом, про зміст лекцій. Маючи вже опубліковану окремою брошурою статтю "Сяюча електронна матерія і четвертий стан речовини", Іван Пулюй і сам ділився своїми роздумами з В. Рентгеном. Рентген знав, що Іван Пулюй давно відкрив ці промені, але імені його не згадав.

Німецький вчений Г. Ліднер у своїй книжці "Картини сучасної фізики" вважає загадкою той факт, що, згідно із заповідями В. Рентгена, після його смерті було спалено численні документи, його наукове та особисте листування.

Докладніші результати дослідів В. Рентген виклав у двох наступних статтях, поданих у тому самому журналі ("Доповіді фізико-медичного товариства") 9 березня 1896 р. та у травні 1897 року. Саме про ці три повідомлення академік А. Йоффе пише, що "у трьох невеликих статтях, опублікованих протягом року, дано такий вичерпний опис властивостей, що сотні робіт, які з'явилися пізніше впродовж 12 років, не могли ні додати, ні змінити нічого істотного".

Однак сказане А. Йоффе не відповідає дійсності. Двом наступним статтям Рентгена передували дві статті Івана Пулюя, які відносно датовані 13 лютого і 5 березня 1896 року. І вони вийшли в дуже авторитетному європейському виданні "Повідомлення Віденської Імператорської Академії Наук", де друкували свої праці Л. Больцманн і М. Планк. Звичайно, проф. В. Рентген не міг не читати цього журналу.

15 лютого Іван Пулюй виголосив доповідь на цю тему у великій аудиторії Німецької вищої технічної школи у Празі, демонструючи знімки, виконані за допомогою своїх рureк (зразка 80-х років). Вони відрізнялися від знімків Рентгена високою якістю, були неперевершені за технікою виконання і саме вони наводилися в усіх журналах для ілюстрації застосування Х-променів у медицині. Пулюй уперше зробив знімок цілого людського скелета. У другій статті він наводив близько десятка досконалих знімків, виконаних Х-променями, а в першій детально з'ясував механізм їхнього виникнення. Саме Пулюй виявив, що Х-промені викликають провідність газів, тобто їхню йонізацію. Цю властивість Рентген описав лише у другій статті, хоч А. Йоффе стверджував, що цей результат належить В. Рентгену.

Пулюй дослідив за допомогою своєї рureки також просторовий розподіл інтенсивності Х-променів. Подібні результати Рентген виклав лише в другій своїй статті. Щодо механізму виникнення

Х-променів, то В. Рентген ще протягом десяти років після відкриття електрона не вірив у його існування й тому не міг зрозуміти механізму утворення Х-променів. Якщо у першій своїй статті він писав, що промені відрізняються як від катодних, так і від інфрачервоних, видимих і ультрафіолетових (поздовжні коливання етеру), то в третій писав уже про близькість катодних та Х-променів. Цим навіть скористався Ленард у своїх претензіях на пріоритет у відкритті Х-променів, який звинувачував Рентгена у плагіаті. Пулюй же зумів пояснити на атомно-молекулярному рівні процеси, які призводять до виникнення Х-променів. Зрозуміло, що такого успіху він міг досягти завдяки своїм попереднім дослідженням катодних явищ. І все ж, незважаючи на все це, саме Рентген у 1901 році отримує першу в світі серед фізиків премію Нобеля.

Дивним залишається те, що В. Рентген, посилаючись на досліди своїх попередників у галузі газорозрядних процесів, ніколи не згадував Івана Пулюя з його руркою, хоча цей вчений на той час був широковідомий серед дослідників. Професор Вісконсінської обсерваторії США Фрост свідчить: "Коли я прочитав про відкриття Рентгена, то відразу переглянув усі Круксові рурки і серед них знайшов таку, яка виділяла значні Х-промені. Детально оглянувши її, я констатував, що це рурка конструкції Пулюя... Ця рурка виділяє сильні промені... З нею я поводився дуже обережно, бо усвідомлював, що в ті часи ця рурка була однією з найкращих ламп в Америці. Тепер вона зберігається в Державному музеї, США".

Згодом А. Йоффе скаже: "Рентген надавав значення лише фактам, а не їхньому поясненню". Тим часом огляд праць з фізики Х-проміння робився в журналі "Ann. der Physik und Chemie", що видавався Максом Планком та Густавом Гайнріхом Відеманном. У четвертому числі з датою 15 березня 1896 року можна прочитати, як Гольдгаммер з Казані дає коментар до природи Х-проміння. Він порівняв результати Рентгеновських аналізів з тими, які проводилися з ультрафіолетовим світлом з дуже короткою довжиною хвилі. Його висновок стверджував: "чудове і значною мірою цікаве явище, що його відкрив п. Рентген, узгоджується з таким твердженням: Х-промені є поперечні коливання етеру, довжина хвилі яких є багато коротша, ніж тих ультрафіолетових променів, що до цього часу нам відомі". Отже "... невдала гіпотеза Рентгена стала разом з тим свідченням влади його теоретичного мислення, схильного до одностороннього емпіризму".

Аналізуючи громадську, публіцистичну та перекладацьку діяльність Івана Пулюя, можна беззаперечно твердити, що він був однією з найяскравіших постатей культурно-політичного життя України кінця XIX – початку XX століть. У цей час Австро-Угорщина надала більше свободи в національних питаннях. Навчаючись у гімназії, Іван Пулюй засновує молодіжний гурток для вивчення і популяризації української історії та літератури, піднесення національної свідомості народу. Ще навчаючись в університеті, він пише українською мовою підручник геометрії, публікує статті на захист української мови, забороненої у Росії царським указом 1876 року. Під час першої світової війни вчений закликає уряд Японії дозволити українським полоненим користуватися українським "Псалтирем" (супроти чого висловив протест царський уряд). У Празі Івана Пулюя пов'язувала щира дружба з краянном Іваном Горбачевським, ім'ям якого пишуться український і чеський народи. Зазначимо, що Іван Горбачевський зробив цілу низку епохальних відкриттів XIX ст. Він уперше у світовій науці розробив методи синтезу сечової кислоти із сечовини, над чим уперто працювало багато вчених хіміків минулого сторіччя.

Саме з Іваном Горбачевським Іван Пулюй заснував студентське земляцтво "Українська Академічна Громада". Обидва професори читали студентам-українцям лекції, заохочували їх до влаштування концертів та вистав. Для матеріальної підтримки незможних студентів створили фонд допомоги, який поповнювався завдяки й тому, що вчені відмовлялися від своїх гонорарів за публікації та виклади. Фонд цей проіснував до 1939 року, коли його зліквідували нацисти.

Разом з іншими галицькими патріотами вчений боровся за створення у Львові українського університету.

Іван Пулюй повсякчас мріяв про подорож до України, про відвідини сестер і братів, про віддання шани могилам батьків,

*Давній приятель (нім.)

проте через перешкоди з боку російської та австрійської поліції відвідав рідний Гримайлів лише в 1905 році, встановив з братом на могилі батьків привезений надгробок, побував у рідних і близьких, відвідав сестру і брата у Львові й попрощався з рідним краєм назавжди.

Вже на схилі років (1915 р.) Іван Пулюй написав дві праці німецькою мовою, на той час більшою мірою звернені до німецької публіки: "Україна та її міжнародне політичне значення" та "Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців у Галичині". Український переклад однієї з цих статей друкують в журналі "Розбудова держави" (ч. 10, 1994 рік). Першу статтю, зокрема, присвячено аналізу стосунків українсько-російських: коли поставало українське питання, то завше виникала Московія з вимогою, що незалежність України не може бути надана за жодних обставин, а українці як окрема нація зі своєю питомою культурою є вигадка ворогів Росії. Пулюй акцентує увагу читачів на тим аспекті, що після "збирання земель" та їхнього нещадного грабунку Московщина стала могутньою державою і тепер становить неабияку небезпеку для центральних держав Європи.

Виразно окресливши курс на російщення й колонізацію України, Росія здійснювала його з незною в цілім світі жорстокістю.

Бажаючи позбавити Український нарід духовности, царат грабує останнє й найдорожче багатство – мову, – наголошує Іван Пулюй.

Тепер ці обидві статті, з огляду на події, пов'язані зі становленням незалежної Української Держави, є вельми цікаві для сучасного українського читача.

Нав'язлий у зубах білінгвізм, цілковито забута "Державна програма", практична неможливість вільного використання української наукової й технічної термінології, відсутність правдивих українських стандартів... Думки Пулюя стосуються і реалій сьогодення.

Помер великий український вчений 31 січня 1918 року. Поховали його у Празі, на Мальвазінках, де через 27 років була похована і його дружина Катерина. Згідно з останнім бажанням небіжчика його останки були перевезені до Гримайлова і поховані біля могили батьків.

Іван Пулюй не працював на теренах України не з власної волі. Але він не забував ніколи своєї Батьківщини, рідного народу, був їхнім вірним, щирим і правдивим сином-патріотом.

**Володимир КОЗИРСЬКИЙ,
Василь ШЕНДЕРОВСЬКИЙ**

ІМЕНІ ДРАГОМАНОВА

До 75-ї річниці заснування
Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі

Леонід Білецький – ректор
Українського
Педагогічного Інституту
(1926-27 академічний рік).

Печатний знак Українського Високого
Педагогічного Інституту
ім. М. Драгоманова.

Василь Сімович – ректор
Українського Високого
Педагогічного Інституту
(1927-1930 роки).

На самому початку Інститут складався з трьох відділів: літературно-історичний, природничо-географічний та фізико-математичний. Згодом два останні відділи були об'єднані в один математично-природничий і був відкритий новий – музично-педагогічний відділ. Про нього – окрема стаття у цьому випуску нашого журналу.

Виклади в Інституті поділялися на теоретичні й практичні вправи та семінарські заняття. Навчання було безплатне й провадилося українською мовою (інша мова для викладів дозволялася лише за дозволом ради професорів).

Академічний персонал вів також інтенсивну літературно-видавничу діяльність, що особливо виявилось у виданні інститутських курсів та підручників. Видавниче товариство "Сіяч" обмінювалося виданнями як з українськими, так і чужоземними устано-

вами. До певного часу його книги надходили і в підрадянську Україну.

У Інституті студіювали відомі українські літератори Ю. Дараган, Ю. Шкрумеляк, О. Стефанович, О. Бабій та інші.

Заснування й праця Українського Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова були уможливлені завдяки прихильному ставленню до нього празького уряду. Студенти мали державні стипендії, викладачі – платню, а студенти-допомоговці (які не мали державних стипендій) діставали грошову допомогу в розмірі 150-200 корон місячно.

При інституті працювали матуральні курси, гімназія та контрольно-іспитова комісія.

ІМ'Я, ПОВЕРНЕНЕ ІЗ ЗАБУТТЯ

Перша книжка про Івана Пулюя в Україні

Видавництво "Рада" у Києві восени 1996 р. випустило у світ понад-сімсотсторінкову книжку "Іван Пулюй: збірник праць", упорядковану професором Василем Шендеровським.

Це перша книжка в Україні, яка знайомить читача з життям і творчістю одного з найбільших світових вчених другої половини XIX ст. – фізика, астронома, теолога, філософа, письменника, перекладача та великого українського патріота, якому майже ціле життя довелося перебувати на чужині. Пам'ятні дошки на його пошану є в Празі та Відні, його ім'я згадується в усіх зарубіжних енциклопедіях та підручниках з фізики, лише Україна донедавна про нього майже нічого не знала. Найбільшим винаходом вченого є відкриття ним променів "X", які згодом привласнив собі і запатентував Вільгельм Конрад Рентген.

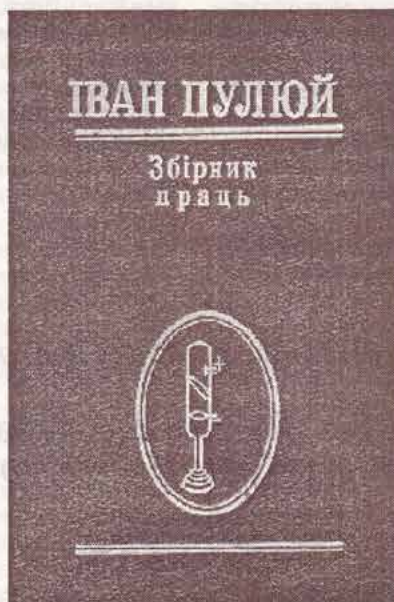
Зі вступної статті довідуємося, що поштовою до видання цієї знаменитої праці була книжка празького вченого Юрія Гривняка "Проф. Д-р Іван Пулюй – винахідник проміння "X", видана в Лондоні 1971 р. З нею упорядник познайомився в Сарселі під Парижем 1993 року і з того часу почав інтенсивно цікавитися життям і творчістю українського вченого, результатом чого є його об'ємна праця.

У вступній частині вміщено шість статей: передмову, постанову Кабінету Міністрів України про святкування 150-річчя з дня народження І. Пулюя 1994 р. та чотири біографічні нариси про життя і творчість українського вченого: В. Козирського, В. Шендеровського, Р. Гайди та О. Чебан.

З них дізнаємося, що І. Пулюй не лише зажив слави у наукових колах, а й був неабияким авторитетом для громадськості і високих державців. Був придворним радником цесаря Франца Йосифа, який за наукові заслуги нагородив його найвищим орденом – Лицарським Хрестом Цесаря Франца-Йосифа. Йому було навіть запропоновано посаду міністра освіти Австро-Угорщини, однак хвороба не дозволила її посісти. Про освіченість І. Пулюя свідчить той факт, що він вільно володів п'ятнадцятьма мовами.

У першій частині книги вміщено 21 працю І. Пулюя з фізики, в другій – 20 розвідок з електротехніки, в третій – 21 науково-популярну та публіцистичну працю. Майже всі наукові праці перекладені з німецької мови і українською публікуються вперше. В додатку подано бібліографію праць проф. І. Пулюя, що охоплює 85 позицій. Серед них є дев'ять досі не публікованих звернень і офіційних листів І. Пулюя, головним чином у справі захисту української мови. Книжка закінчується спогадами про вченого. Серед них є і стаття Володимира Хилецького "Попередники Рентгена, про яких забувають", вперше опублікована у пражській газеті "Нове життя" у 1966 р.

Українського нефахового читача зацікавлять головним чином науково-популярні та публіцистичні статті І. Пулюя, в яких він доступно освітлює складні теоретичні проблеми фізики та астрономії. Дуже цікаві спомини про Пантелеймона Куліша та його дружину Ганну Барвінок, з якими він був у тісних стосунках. Значну частину матеріалів становлять виступи І. Пулюя у справі критики царського самодержавства, оборони українського слова, заснування українського університету та численні політичні статті. Є тут і його

праця "Україна і її міжнародне політичне значення", видана у Відні в 1915 р. німецькою мовою для західноєвропейського читача. В ній український вчений дав блискучий аналіз політичної ситуації у Східній Європі на початку війни і накреслив можливі шляхи дальших подій. Єдиною запорукою політичної стабільності в Європі він уже тоді вважав створення самостійної України.

"Поневолені народи Росії, – писав І. Пулюй, – мають бути звільнені і зорганізовані у самостійні держави. Але найважливішим для здійснення цієї високої мети, для встановлення тривалого миру в Європі може бути тільки самостійна Україна. Самостійність України є, на наш погляд, ключем для мирного дому в Європі. Завдяки самостійній Україні московський царизм був би витіснений з Чорного моря, з Балкан, з цієї російської арени і чаклунського котла Європи, і з Дарданел, і тим самим було б знищене зазіхання Росії на всесвітнє панування... Росія веде державну політику, не політику інтересів своїх

народів, вона веде господарство на престиж і мусить колись повалитися... Українці знають, що у минулому Україна мала не зі Сходом, а з Заходом і Півднем спільні культурні, народногосподарські і політичні інтереси і у майбутньому може мати, що обабільність народних інтересів утворює здорову основу для створення нової Європи і для міжнародного положення України. Ми не є неповноцінною нацією!"

Хоча й розвиток в Україні та Європі пішов не цілком так, як передбачав І. Пулюй, його слова не втратили своєї актуальності. Зі спогадів, опублікованих у додатках, на увагу заслуговує розповідь його сина Олександра Ганса Пулюя, який восени 1939 р. у складі німецької армії побував у Львові, Перемишлі та Кракові, спілкувався не лише з місцевими людьми, але й з радянськими офіцерами (на той час союзниками Вермахту).

Збірник праць Івана Пулюя повертає Україну із забуття ім'я, яке до недавнього часу було небезпечно згадувати не лише в Україні, а й у країнах "соціалістичного табору". Пригадую, скільки неприємностей довелося пережити моєму другу Юрієві Гривняку, коли він опублікував у Лондоні книжку про Пулюя. Працівники державної безпеки зробили на його квартирі трус і разом з іншими матеріалами забрали в нього єдиний авторський примірник. З роботи Юрія звільнити не змогли тільки тому, що він, людина з високою освітою, вже від початку 50-х років працював чорноробом.

Нині Іван Пулюй реабілітований, читач в Україні може ознайомитися з його життям і основною творчістю. Правда, однотомник аж ніяк не вичерпує всіх робіт українського вченого. Недостатньо заступлена в ньому публіцистика І. Пулюя, зовсім не порушеною ділянкою є його епістолярна спадщина. В архівах Львова та Києва є сотні листів Івана Пулюя до В. Гнатюка, М. Грушевського, І. Франка та багатьох інших діячів української культури.

Микола МУШИНКА

Пряшів

ОСНОВОПОЛОЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОЛОГІЇ О.-І. БОЧКОВСЬКИЙ ПРОТИ СМЕРТНОЇ КАРИ

Стаття, яку передруковуємо нижче, вперше була опублікована у паризькому українському тижневику "Тризуб" 1927 року. Мабуть, не погіршимо проти істини, коли зазначимо, що після монографії відомого українського правознавця, проф. Київського університету О. Ф. Костяковського "Дослідження про смертну кару" (рос. мовою, Київ, 1867), вперше у ХХ ст. питання смертної кари узявся досліджувати інший український вчений і громадський діяч, ім'я й наукова та публіцистична діяльність якого в Україні поки що мало відомі. Це був Ольгерд-Іполит Бочковський, доцент Української господарської академії у Подебрадах (Чехія). Спочатку, отже, про нього.

О.-І. Бочковський народився 14 березня (1-го березня за старим календарем) 1885 року в Долинську на Херсонщині*. Реальну гімназію закінчив у Полтаві, відтак навчався у Петербурзькому лісничому інституті й паралельно на економічному відділенні Петербурзької політехніки. Внаслідок переслідувань і репресій з боку російського царату після революційних подій 1905 року О.-І. Бочковський виїхав за кордон, маючи на меті добратися до Парижа. Зупинившись 1906 р. у Празі, він аж до смерті так і залишився у Чехії. У Празі Бочковський став учнем, другом і, як науковець, послідовником видатного чеського вченого, "батька" незалежності Чехо-Словацької республіки, першого її Президента Томаша-Гаріка Масарика. Бочковський слухав його лекції у Карловому університеті й був співробітником журналу "Cas", що його видавав Т.-Г. Масарик.

Свою публіцистичну діяльність О.-І. Бочковський розпочав у Чехії статтю "Росія, політичні партії і гуртки", яку було опубліковано в журналі "Slovansky p̄hled" (1908). На сторінках цього журналу в 1910-1911 рр. Бочковський серією статей під назвою "Українське питання" ґрунтовно ознайомив чеську наукову публіку з проблемами українства у Російській імперії. 1908 року в Празі було перевидано монографію Т.-Г. Масарика "Чеське питання" (перше видання 1895 р.), у якій автор представив читачеві соціологічний аналіз "усіх тих загадок, перед якими опиняється той, хто прагне збагнути сенс чеської історії, хто хоче пізнати, чим ми як окремих народів культурно живемо, чого хочемо і прагнемо".

Монографія Масарика справила на Бочковського величезне враження. Праця "Чеське питання" була, – напише згодом Бочковський, – "для мене увертурою до дослідів питання поневоленіх народів взагалі, а зокрема – на Сході Європи... Конкретно це означало систематичне вивчення національного пробудження приспаних історією східно-європейських народів".

1916 р. у Львові опубліковано першу монографію О.-І. Бочковського "Поневолені народи царської імперії. Їх національне відродження і автономні прямування (до національної справи в Росії)". Війська Денікіна, окупувавши Київ 1920 р., вилучали й спалювали цю книжку в числі інших українських публікацій антиімперського спрямування. А вже її зміст промовляв сам за себе навіть заголовками розділів: "Росія з національного погляду",

"Фінляндська справа", "Польське питання", "Білоруси та білоруське відродження", "Жидівська справа", "Румунське питання в Росії", "Литовська справа", "Грузини", "Татарсько-мусульманський рух", "Інородці". Провідна ідея цієї праці – "Російська імперія повинна впасти". Органічним продовженням праці "Поневолені народи царської імперії" треба вважати монографію О.-І. Бочковського "Національна справа (статті про національне питання у зв'язку з сучасною війною)", яку він підготував до друку в листопаді 1917 року і яка з'явилася на світ шойно 1920 року у Відні. Це є теоретичне осмислення всіх найважливіших праць учених різних країн щодо складної проблематики національного питання на тлі (й у результаті) Першої світової війни.

У передмові до своєї книжки Бочковський пише: "мало коли так підкреслювалося право народів на національне самовизначення та політичну самостійність, як тепер" (1917 р.). Водночас автор визначає доволі скромно мету своєї праці: "спопуляризувати дотеперішній науковий доробок на цьому полі", "розвіяти романтичний туман та шовіністичну темряву, що хмарою затемнюють національне питання". Бочковський – перший український вчений, який рідною мовою спопуляризував питання про "геополітичний фактор у житті народів" (вперше термін "геополітика" вжив шведський вчений Рудольф Челлен (R. Kjellen, 1864-1922), що його праці уважно вивчав Бочковський).

Втім, масариківська тема "малих народів" (і водночас поневоленіх) – це, можна сказати, було "Вірюю" вченого О.-І. Бочковського. 1930 р. в Подебрадах він видає монографію "Т. Г. Масарик, національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)", в якій автор скрупульозно дослідив неоднозначні відношення свого вчителя до державотворчих процесів в Україні 1917-1918 рр., політику Масарика і чехо-словацького війська на території України у 1918 р. після укладення Брестського миру тощо.

А в 1932 р. у Подебрадах з'явилася друком чергова праця Бочковського "Боротьба народів за національне визволення", в якій автор ґрунтовно висвітлив питання лужицьких сербів, каталонців і баскійський рух в Іспанії, фламандське питання в Бельгії та історію боротьби за самостійність Ісландії. Написана на основі першоджерел, як і всі попередні (Бочковський володів багатьма європейськими мовами), ця праця, на нашу думку, і сьогодні варта перевидання в Україні, бо вона є справді цінним джерелом з історії національно-визвольних змагань інших "малих народів" ХХ ст., написаним українським ученим. Відомо також, що О.-І. Бочковський готував до друку працю під назвою "Боротьба кольорового людства" (про національно-визвольні змагання народів Африки та Азії – І. Г.), однак долю рукопису цієї праці нам не вдалося з'ясувати.

Звичайно, це далеко не повний перелік праць видатного вченого, в центрі інтересів якого була "націологія". В цьому плані велику роботу виконала К. Шудря, опублікувавши бібліографію праць О. Бочковського "З націології" (журнал "Генеза", ч. 1. (4), Київ, 1996), яка охоплює 69 позицій: книжки, брошури, статті, рецензії... Однак, це ще не повний список публіцистичного і наукового доробку О.-І. Бочковського.

Слід нагадати, що з українських вчених-політологів, мабуть, таки першим в суверенній Українській Державі ім'я О.-І. Бочковського ввів у науковий обіг Володимир Потульніцький у книжці "Теорія

*Дякую др. Богдану Зилінському з Праги, який подав мені уточнені дані про народження, – згідно з анкетною, заповненою власноручно О.-І. Бочковським для Міністерства закордонних справ ЧСР у липні 1923 р.

української політології", Київ, 1993. Втім, наукова спадщина Бочковського ще чекає на серйозні дослідження українських учених.

Барто принаймні фрагментально згадати й про громадсько-політичну діяльність О.-І. Бочковського у Празі. Маловідомою залишилася його праця як члена Української дипломатичної місії в столиці ЧСР під час Українських визвольних змагань. Як перший з празьких українців того часу, Бочковський нав'язав особисті контакти з Президентом Чехо-Словаччини Т.-Г. Масариком, шукаючи підтримки у керівних політичних сил ЧСР для України.

Президент Масарик прийняв Бочковського наприкінці 1918 року, згодом така зустріч мала місце й 18 січня 1919 року. Згадуючи про це, Бочковський 1930 року на сторінках газети "Тризуб" писав, що ще не час розповісти про зміст цих розмов...

1933 року О.-І. Бочковський очолював у Празі Український "Голодовий комітет", який розповсюджував інформації про штучний голод і його страхітливі наслідки в Україні. З цією метою Бочковський випускав що два тижні бюлетень чеською мовою під назвою "Голод на Україні". Значного міжнародного розголосу набув його "Відкритий лист" до президента Французького Сенату Е. Ерїю. Останній 1933 року відвідав СРСР, у тому числі й Україну, і після свого повернення, "не зауваживши" в Україні епідемію штучного голоду, дуже оптимістично оцінив радянське будівництво щасливого майбутнього. З цього приводу Бочковський писав до Е. Ерїю, що "в той самий час, коли ви опинилися на совітській Україні, в Європі альямується громадська думка на захист загибалої совітської України, а в Парижі на міжнародній конференції II Інтернаціоналу українські соціалістичні партії звернулися з прилюдною заявою до міжнародного пролетаріату, закликаючи його до масового протесту проти руйнівної політики совітської окупаційної влади в Україні, що прямує до винищення українського народу" (Лист Бочковського вперше опубліковано 5. IX. 1933 р.).

За політичними переконаннями О.-І. Бочковський був соціал-демократом. Помер 9 листопада 1939 року у Празі. Тлінні останки Бочковського піддано кремації.

Окремої уваги заслуговує й інтерес О.-І. Бочковського до такої специфічної і складної матерії, як питання кари смерті – теми, здавалося б, далекої від його основного зацікавлення "малими" й поневоленими народами, їхньою боротьбою за національне визволення. Чим, отже, був викликаний цей інтерес до проблематики смертної кари? Про це сам Бочковський розповів так: "Європа від молодих років була моєю духовною батьківщиною. Я ніколи не поділяв ні слов'янського, ні революційного месіанізму Росії. З московської в'язниці царату я тікав до Європи, немов додому. На жаль, при близькому особистому знайомстві з Європою, перебуваючи в її серці, я незабаром переконався, що вона далека від того ідеального образу, який у мене витворився там, над Дніпром, у сутінках бібліотек та, головне, у призмі книжок про неї. Тому мене жакливо вразив факт прилюдного страчення в Саксонії (до 1919 р. окреме королівство серед низки роздібнених німецьких королівств – І. Г.) жінки (Грети Баср), засудженої на смерть, і котру саксонський король з особистих причин (зводячи порахунки з місцевою пресою, яка домогалася помилування засудженої і котру (пресу) король ненавидів за те, що вона перед тим прилюдно писала про його особисту драму, коли його дружина втекла з одним учителем-італійцем) – не помилував, затвердивши вирок смерті й відкинувши прохання суду за помилування. Мене вразив не тільки сам факт страчення цієї жінки, але, головне, жакливі обставини, серед яких відбувся цей кривавий акт. Отже, прилюдне страчення, майже театралізований ритуал, його проведення. Видавали офіційні вхідні квитки. Щось 215. Бажаючих зголосилося аж 1500. Серед них – сила жінок. Поліція була в парадній уніформі. На впускних білетах для публіки було видруковано: циліндр і салонне вбрання. Пані були в бальних сукнях. Словом, наймодерніший ультраєвропейський канібалізм.

Після цього я кілька ночей не міг спати. Моя фата моргана культурної Європи розвіювалася на счак... Я протягом кількох днів написав щось на зразок трактату проти кари смерті під заголовком "Геть кару смерті" ("Тризуб", 3.08. 1930).

Рукопис згаданого "трактату" Бочковський переслав до редакції щомісячника "Nase doba". За кілька днів рукопис було авторові повернено із запискою від Т.-Г. Масарика (видавця). Останній сповідав, що стаття написана надто емоційно, надто довга, потребує переробки і запрошував її автора до себе. Ця зустріч відбулася. Масарик порадив молодому авторові, як підійти до цього складного питання, позичив відповідну літературу й очікував від нього новий варіант статті-протесту проти смертної кари.

Бочковський згодом напише: "Цей рукопис я не переробив. Я залишив його свідомо на пам'ять як живу вказівку про те, як слід на майбутнє працювати. Я поринув у кримінологію і соціологію злочину. Почав студіювати історію кари смерті, але й досі (1930 р. – І. Г.) ще не вичерпав цієї проблеми так, щоб написати про неї вичерпну монографію, як проектував ще року Божого 1908. Боюся, що, може, ніколи не напишу її, такою складною і необ'ятною є ця жаклива проблема, дарма, що так просто вкладається в аксіомне, так би мовити, гасло: "Геть кару смерті".

Ольгерду-Іполиту Бочковському так і не пощастило виконати свою "анібалову присягу". Проте він довів, що це питання не було в його житті епізодом емоційного спалаху науковця. Свідчення цього – хоча б вступ до перекладу (чеською мовою) праці Л. М. Толстого "Не можу мовчати" (Прага, 1911), спрямованої проти смертної кари в Росії. Вступна стаття Бочковського – це 64-сторінкова студія про історію смертної кари в Російській імперії, її застосування після подій 1905 р. А в празькому журналі "Volna myslenka" (1913 р.) Бочковський знову повернувся до теми, яка його не переставала хвилювати, переклавши чеською мовою статтю із збірника "Против смертної казни" (Москва, 1906), в якій наведено висловлювання відомих європейських письменників і вчених щодо застосування смертної кари.

1929 року Бочковський ще раз повернувся до цієї теми в статті "Смертна кара перед війною" (Записки Української Господарської Академії, Подєбради, т. II.), із змістом якої ми не мали змоги ознайомитися.

Втім, прочитавши статтю О.-І. Бочковського "Кара смерті", що її опубліковано в паризькому тижневику "Тризуб" (ч. 36, 1927), читач сам збагне заангажованість її автора стосовно цього питання.

Іван ГВАТЬ

Київ – Прага

Т.-Г. МАСАРИК

Ольгерд-ПОЛИТ БОЧКОВСЬКИЙ

КАРА СМЕРТІ

Писати після війни й революції про кару смерті для аболіціоніста, себ-то противника її, – було майже безнадійною справою. Ніколи перед тим людське життя не було більш обезцінене, ніж після 1914 року та на протязі дальших років аж по цей час.

Кару смерті, що від середини минулого століття повільно гинула природною смертю – з одного боку, шляхом викреслення її з карних кодексів багатьох європейських й заокеанських держав, а з другого, шляхом невиконання або виконання смертних вироків у виїмкових випадках тими державами, де формально вона була залишена, – з вибухом війни, а головню – більшовицького перевороту в Росії – знову віджила та почала майже епідемічно лютувати по цілому світі, а передовсім у Європі.

Настали немов золоті часи для мортикалістів, себ-то прихильників кари смерті, які певно переконані, що гільотина і кат є неминучими атрибутами кожного суспільства, що без їх допомоги не мисляма успішна боротьба зі злочинністю.

Безперечно, що світському уряду належить пальма першинства за державне зловживання карою смерті. У цілому світі на протязі цілого минулого століття легально не було засуджено та покарано смертю стільки людей, скільки червона Москва знищила за не цілих десять років. Навожу новітню і в кожному разі неперебільшену статистику жертв більшовицького чекізму:

31 єпископів,
1.560 священиків,
34.585 учителів, лікарів та суддів,
16.367 студентів й професорів,
79.900 урядовців,
65.890 поміщиків та шляхти,
56.340 офіцерів,
196.000 жовнірів та моряків,
268.000 робітників,
890.000 селян.

Отже, кругло – 1.600.000 (точно – 1.608.673), себто, на півмільона більше, ніж має населення, наприклад, Естонська держава. Це є статистичний матеріал, поданий відомим вченим Sarolea, що добре знає московську мову й московські відносини та відвідав Росію вже під-час совітського панування. Ці цифри зрештою зафіксовані pour tous les temps в Нью-Йоркському православному Соборі Христа Спасителя в спеціальній каплиці, що зветься – “Сумом Росії”. До чисел слід ще додати царську родину, що також у більшовицько-брутальний спосіб була покарана смертю.¹

Не має причин сумніватися у вірогідності цього загального підрахунку. На жаль точної статистики жертв чекізму ніколи ніхто не знатиме, бо вона ніким не велася.²

Оскільки військові страхоття стероризували культурну й громадську думку, видно з того, що цей жажливий і в історії безприкладний терор большевиків не викликав серед світового загалу якогось стихійного протесту. Були лише спорадичні та поодинокі виступи деяких міжнародних гуманітарних установ та визначних громадських діячів. Але вони лишилися без якого будь впливу та вислідів, що й зрозуміло, бо більшовицький чекізм знаходиться по той бік людської культури й гуманності.

Мусіло минути кілька років після військового замирення, що-б засуд американським судом двох, здається, невинних робітників Сако та Ванцетті на кару смерті, а головню – жорстоко-нелюдське проволікання цієї справи і кілька-разове відкладання майже в останній мент цього вироку, знова розбурхав міжнародне сумління, – та щоб світова громадська думка виступила майже з вулканічним протестом проти страчення цих двох людей, як ми були цього свідками на протязі останніх кількох тижнів.

Отже справа Сако й Ванцетті знову після війни ставить на чергу дня одвічне питання про кару смерті.

Здавалося, що після тих аргументів проти неї, які ще у 18 столітті навів славетний італійський кримінолог Бекарія у класичній своїй розвідці “Про злочини та кару”, та після палких публіцистичних виступів Вольтера, проти зловживання вироками смерті (а головню, проти можливості засуду невинних людей на смерть)³ – трудно ще щось додати проти цього варварства чи навести щось переконуючого на його захист. Чи взагалі можна по-людськи обгрунтувати або захистити кару смерті?!

Бо що таке по суті – (а не юридично чи метафізично) – кара смерті? Нове вбивство – новий злочин! Кат – це лише державою утримуваний легалізований злочинець, – що мусить безкарно вбивати безборонну вже людину. Така гола дійсність, яку не може змінити найбільш хитрунська наукова казуїстика чи теоретична твердолобність багатьох фахових кримінологів.

Бо вони, не зважаючи на саму модерну свою фахову освіту, іноді в душі лишаються примітивними канібалами, що не можуть перемогти в собі кривавих інстинктів “людської бестії” і закривають її лише блискучим серпанком псевдо-наукового жаргону, який так непереможно впливає на людський жорстокий натовп, часто з вищешкільною освітою та нераз навіть у салюнових убраннях. Не підлягає сумніву, що кара смерті – це рештки старобулої кривавої помсти, що раніше була приватною й особистою справою, а потім легалізувалася державою та стала її правним монополем.

Як людська культура, а передовсім – етичний поступ – мусіли без огляду винищувати криваву примару, що була страшним руйнінком суспільного життя спільника людської злочинності.

Виховання гільотинами та шибеницями вряд чи спричиняється до морального піднесення суспільства. Скоріше навпаки: кара

смерти, як повчає історія, чудова школа людського здичавіння та морального озвіріння. Тому вона конче мусить бути викреслена з карних кодексів дійсно культурних народів. У сучасному житті не має і не може бути місця для цього жакливого пережитку минулих варварських часів. В нашу добу кара смерті – анахронічна, недоцільна, неморальна і злочинна.

Слід нагадати, як дивилася на цю справу на початках цього століття світова культурна опінія.

Коли вмираючий царизм в останніх предсмертних конвульсіях почав захищувати (у 1906-1907 р. р.) свої страчені позиції славетними столипінськими “краватками” себто – шибеницями, була улаштована у тій самій Москві, що тепер під большевиками здобула історичний та світовий рекорд у нищенню людей – міжнародня анкета проти кари смерти, в якій прийняли участь найвизначніші європейські вчені, письменники, політики та громадські діячі.

Минає саме 20-ть років від часу, коли була опублікована ця анкета під редакцією відомого російського криминолога професора Гернета. Маю на думці свого часу відомий й цензурою переслідуваний збірник: “Против смертной казни”. (Москва, 1907).

Мабуть ніколи висновки цієї анкети не були так на часі, як саме тепер, коли людство після війни знову занепало у криваву темряву модерного канібалізму та нового ренесансу кари смерти.

У цих увагах та твердженнях корифеїв європейської культури читач знайде переконуючі й непереможні аргументи проти кари смерти та страчування катом людей.

Здається, що не буде зайвим це знова нагадати, зокрема-ж під цей час, коли це питання таке часове, бо після-військовий зріст злочинності, соціологічно зрештою цілком зрозумілий і майже автоматично неминучий, викликає серед широкого загалу настрої помсти та бажання заховати чи навіть відновити кару смерти, коли одже кат знову вириває на суспільнім кону в авреолі іскупителя абсолютної справедливості та захистника дезорганізованого людського суспільства, як йому ця роль у великому захопленню прайзначив перед сто роками відомий французький консервативний письменник – Ж. де-Местр.

Цікаво буде вислухати думку про це питання одного з визначних італійських криминологів Е. Феррі:

“Наука довела – пише він у цій анкеті – зокрема на основі психологічних матеріалів про злочинність, що кара смерти не має більшої залякуючої сили, ніж інші кари, бо є ослаблювана або силою пристрасти, примушуючи до злочину, або надією на безкарність серед кваліфікованих убійників, які завше вірять, що їх злочин не буде відкритий...”

Один з ватажків німецької с.-д. та історик цієї партії і публіцист Е. Бернштейн засуджує кару смерти у таких словах:

“Кара смерти не єсть ані найбільш жорстокою, ані найбільш нелюдською серед інших кар, що винайшли люде, але серед усіх кар це є кара найменш розумна... Доки будемо мордувати во ім’я закону, доти будемо визивати вбивство во ім’я приватних інтересів. Таким чином, порушуємо основну засаду, що людське життя – річ незаймана.”

Славетний французький письменник Октав Мірбо каже з цього приводу:

“Доки суспільність полишає за собою право вбивати, доти нещасний одинець, незадоволена колективна група, мрійники, поети, апостоли поневолені та кріпацькі маси, навіть й честолюбці – вже лише через це будуть мати право – неминуче й безумовне – боронитися вбивством... На гільотину чи завішення відповідатимуть ножем: на масові страчення – бомбою, підпалюваннями, вбивствами...”

... Таким чином, серед людей на віки вічні заганує дух варварства... Отже, всупереч А. Карру, я кажу: “Хай пани законодавці дадуть приклад!”⁴

Колишній голова “Ліги миру” Ф. Пассі написав: “Ешафот, шибениця, розстріл – кажуть – це засіб занадто суворий, але

зате певно – діючий, бо лише мерці не вертаються. Помилка, фатальна помилка. Мерці вертаються, і то у тім більшому числі та тим небезпечніші, чим більше і безоглядніше вживалася кара смерти...”

Покійний лідер англійської робітничої партії Кейер Гарді та-кож був ворогом кари смерти.

На його думку “кара смерти зовсім не має залякуючого вражіння на інших. Гадаю, що виконання цієї кари при додержанню всіх ритуалів, передбачених законом та релігією, є більше нелюдське, ніж найцінніший морд з числа всіх доконаних”.

Голова першого робітничого англійського уряду Рамзай Макдональд висловив з приводу кари смерти такі уваги:

“Не маючи залякуючого впливу, кара смерти впливає рівночасно як гискра. Більше: ніщо так не обурює, як погляд на ешафот. Це – ганебне почуття суспільства, що воно безсиле захистити одинця перед моральним занепадом. Це признання занепаду громадської етики...”

“Ми, члени робітничої партії, не можемо зрозуміти, як християнська цивілізація підтримує такий жакливий та “легальний” злочин, як кара смерти...”

Автор докладної англійської розвідки: “Вязниці, поліція й кара”, відомий письменник Е. Карпантер – явний, рішучий аболіціоніст.

Скасування кари смерти, пише він, мусіло-б тепер бути на денному порядку кожного народу, що себе шанує, бо лишаючи осторонь інші моменти, суспільство не вірить вже в помсту; а правило “око за око”, “зуб за зуб”, що за часів варварства можливо як найкраще годилося, тепер вже не висловлює нашого відношення до справи кари смерти. Нам вже цілком ясно, що з двох неправд не може бути одної правди і що, не вміючи знайти іншого засобу для висловлення свого засуду над убивством як вдіяти нове вбивство, це значить виявити лише свою несилу та наївність...”

Англійський толстовець А. Мууд підходить до цього питання з іншого боку, кажучи:

“Обставина, що люде можуть помилятися і що смерть неоправдна не єсть єдиним та в кожному разі не найважнішим аргументом проти кар смерти, але одним з багатьох, чому затримання цієї кари єсть постійною ганьбою для всіх країн, які її терплять та виконують...”

Серед учасників цієї анкети була також покійна польська письменниця Е. Ожежкова, яка лягідарно з’ясувала свій погляд на цю справу.

“Кара смерти – на її думку – це злочин супроти морального добра, а щодо розуму та здобутих ним надбань – це кривавий забоб”.

Англійський вчений та письменник А. Уоллес підходить до цього питання аналітично:

“... Уявляю собі, – каже він, – що коли-б суспільство було раціонально організоване, коли-б були прищеплюванні моральні засади співчуття та всі мали однакову можливість вживати щасливого життя, тоді морди скоювалися-б дуже рідко, а може й ніколи. Наше пониження й нехристиянське відношення до злочинців, що свої злочини діють виключно з причини нашої байдужості, є один з найявніших доказів занепаду нашої прославленої цивілізації”.

Цей висновок англійського дослідника з цілої анкети чи не найполястичніше з’ясовує не лише питання кари смерти, але й питання злочину та кари взагалі в їх функціональній взаємозалежності, що у свою чергу є лише показником функціонального відношення між злочинцем та суспільством взагалі.

Руссо слушно казав, що кожне громадянство має такі закони, яких заслуговує. Можна сказати, перефразуючи цей вислів, що кожне суспільство має таких злочинців, яких воно вартє.

Не підлягає жодному сумніву, що переважна більшість злочинців є суспільного походження, себто виникає з нерациональної організації людського суспільства. Є очевидним, що при належній й доцільній реорганізації людського суспільного співжиття на та-

ких підставах, які запезпечували-б кожній людині однакові умовини в боротьбі за існування, себ-то, коли-б не було таких соціальних та економічних контрастів, які характеризують сучасне суспільство, більшість дотеперешніх злочинів зовсім щезла-б, бо була-б зайвою.

Отже, що до цього Уоллес має рацію.

Повстає питання, чи можливе таке ідеальне суспільство, де взагалі не було ані злочинів, ані злочинців, можливість цього цитований англійський автор також допускає.

Точна відповідь на це не можлива, бо соціологія не є астрономія. Можна лише висловити сумнів, щоб такий стан був колись досягнений, беручи під увагу, що є певний відсоток, правда, дуже невеликий, злочинів біологічного походження та абсолютного характеру, які не залежать (бодай безпосередньо) від суспільних обставин та природа яких не є лише в залежності від анатомічно-морфологічних властивостей людини, як це свого часу доказував Ломброзо, але скоріше анатомічно-фізіологічного тигу і головню, в зв'язку з певними дефектами малого мозку, як це останніми часами спокушується довести Чикагська кримінологічна школа, не без переконуючих висновків.

Очевидно, що такий "уроджений злочинець", (*delinquento nato*) вживаючи терміну Ломброзо, єсть передовсім продуктом природи і буде завданням соціальної гігієни та евігеніки вирішувати питання про те, чи, оскільки та як боротися проти таких злочинів біологічного тигу!..

Цікаво, що відсоток цих абсолютно непоправних "уроджених" злочинців майже цілком відповідає тому, який був встановлений бельгійським статистиком-соціологом Кетле, як бюджет ешафотів.

Але чи навіть й до цих непоправимих злочинців, що роблять звірські злочини, бо їх примушує до цього природна їх аномальність, можна стосувати кару смерті й вважати ката відповідним лікарем?

Думаю, що відповідь може бути лише негативна і то так довго, доки, наприклад, не караються смертю буйні божевільні, хорі на лепру, чуму та інші небезпечно хорі чи небезпечно-ненормальні незалежно від них, себто – біологічно.

Мортикалісти мають єдиний річевий, хоч правда ціннічий аргумент на захист кари смерті, а саме фінансовий. Мовляв, вішати й гільотонувати обходиться державі дешевше, ніж повні тюрми, дожиттєвого утримування покараних злочинців. Французький захисник кари смерті, ліонський кримінолог А. Лякасань⁵, вирахував, що наприклад, Франції утримання в'язнів в 1905 році обійшлося кругло в 18.000.000 фр., а як що брати під увагу і колоніяльні карні депортації, – то зверх 30.000.000 фр. – рівночасно держава на утримання французьких університетів давала трохи більше 9.000.000 фр. З цього обрахунку виникає, що Франція дає на одного студента трічі менше, ніж на одного злочинця.

Це ненормально. На думку ліонського кримінолога цієї ненормальності не було-б, коли-б кара смерті вживалася як слід. З одного боку, було-б менше дожиттєвих злочинців, а з другого – менше злочинів, бо страх перед гільотиною зупиняв-би перед цим. Це стара фایрбахерська теорія про залякування карою смерті і головню – переведення смертних вироків, яку новітня історія карної практики не виправдала. Отже, лишається лише фінансовий момент, як єдино стійний. Але тоді фанатичні св'єніки *ultra-darwinistичного* напрямку могли-б з неменшим успіхом ставити питання, фінансово його мотивуючи, про зайвість божевільних для домів, санаторій для ненормальних, шпиталів для незлічимох і т.и., як захоплення цією біологічною теорією.

Французький письменник Лямартин, полемізуючи з вищези-тованим журналістом Карром – слушно зробив таку увагу:

"Суспільство й злочинець, чи-ж вони вічно дивитимуться один на одного, що-б знати, хто перший перестане проливати кров? Почніть та не бійтесь тих небезпек, якими вам від цього загрожують. Ні, лучником, суспільства не є смерть! Лучником суспільства є моральність його законів!"

У дебатах з приводу цього питання, що в 1838 році відбулися в парижському парламенті, славетний французький аболіціоніст де-Макон влучно кинув на адресу мортикалістів цю відповідь:

"Не треба навчати боятися смерті, але треба навчати цінувати життя".

Ці слова саме тепер слід нагадати, коли війною й революцією життя було так страшенно обезцінене, а смертю так легковажно шахується. Доки існуватиме кара смерті, не можливо успішно боротися проти згаданого обезцінення людського життя, а рівночасно не можна належно поборювати злочинність.

В анкеті, витягом з якої були наведені цитати, справа кари смерті була з'ясована з ріжних можливих становищ. Не можна знайти нових якихось аргументів проти, але не має зовсім переконуючих аргументів за неї.

Було сказано: "що історія кари смерті – це перманентне її красування". Хочеться вірити, що після-військове бурхливе її відродження та жахливе зловживання нею, – це лише останній передсмертний її корч.

Хочеться вірити з французькими письменниками братами Маргеріт, що в недалекій майбутності "суспільство перестане бути катом та віддячувати злом на зло. Воно покликється на приклад, а в тім само дає приклад, що викликає лише обурення. Але все це відійде до вічності, де також щезне невілнництво, варварство й нелюддяність, основана на крові й бруді. За нічню прийдуть досвітки, за досвітком – золота зоря. Надіймося!!!.."

Сподіватись, це не значить, явна річ, спокійно й пасивно вичікувати того щасливого дня, коли само якось станеться, але це значить – постійно й завжди боротися та знищувати зло вольтерівською безоглядністю та незмиренністю.

Саме справа бостонських жертв – Сако й Ванцетті, що викликала таке загальне обурення по цілому світу та стихійний міжнародний протест, є найкращим приводом до того, що-б знову була розпочата рішуча кампанія проти кари смерті.

Демократія всього світу і все, що цікавиться та не ставиться байдуже до людських справ, всі для кого людяність не порожнє гасло – мусять єдинодушно домагатись скасування кари смерті та викреслення її з карних кодексів тих держав, де вона ще залишилася та практикується.

Лише спільними зусиллями демократичних сил цілого світу може вдастись переведення цього історичного завдання нашої доби. А тоді кара смерті, страчення та кат будуть врешті покладені до архиву історії, де вже переходується багатовіччя людських забобонів та варварських пережитків. Для майбутнього потомства вони лишаються тільки тяжкими історичними спогадами про моральну предісторію людського суспільства.

¹Як сказав у інтерв'ю для радіо "Свобода" (4 лютого 1996) відповідальний секретар Ради з питань зв'язків з релігійними конфесіями при Президентові Російської федерації Анатолій Красіков, за роки радянської влади в СРСР було репресовано 500 тисяч священнослужителів. Із цієї кількості – двісті тисяч було фізично знищено (І. Г.).

²Див. про це докладніше мою спеціальну розвідку "ЧЕКА" в американській "Народній Волі" за 1926 рік.

³Пор. його – *Traite sur la Tolerance*.

⁴А. Карр – це французький журналіст, який в минулому столітті славився своїм відомим афоризмом, з приводу кари смерті, сказавши на адреси злочинців, яким загрожує гільотина: "Хай панове вбійники почнуть перші", себто, перестануть вбивати, а тоді, мовляв, буде зайва кара смерті та кат.

⁵Пор. А. Lacassagne: *Peine de mort et eriminalite*. Paris. 1908.

Подєбради

20. VIII. 1927.

СЕРГІЙ БОРОДАЄВСЬКИЙ - ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТОР

Серед виданих діячів світового і українського кооперативного руху чільне місце належить Сергієві Васильовичу Бородаєвському. Його ім'я в радянський період нашої історії було незаслужено забуто, і лише у новому виданні "Енциклопедії Українознавства" можна знайти короткий біографічний нарис про знаменитого вченого.

У різних джерелах існують деякі розбіжності щодо місця народження видатного кооператора. В одних воно визначається як Полтавщина¹, в інших – Охтирщина². Автор цієї статті знайшов у Державному архіві Сумської області підтвердження про дійсне місце народження С. В. Бородаєвського.³

Він народився 28 серпня 1870 року в м. Охтирка тодішньої Харківської губернії в родині титулярного радника, штатного наглядача охтирського повітового училища Василя Йосиповича Бородаєвського. Після закінчення юридичного факультету Харківського університету Сергій Васильович з 1896 р. починає працювати у відділі дрібного кредиту Державного Банку й одночасно секретарем Петербурзького Відділення Московського Комітету сільських ощадно-позичкових і промислових товариств, а згодом – старшим ревизором в Управлінні дрібного кредиту при Державному Банку Росії. У 1910-1917 рр. він був членом Центрального Комітету цього управління. В 1910 р. Сергій Васильович став директором департаменту Міністерства Торгівлі і Промисловости у Петербурзі.

Працюючи у Петербурзі, С. Бородаєвський багато допомагав українським кооператорам порадами і заступництвом перед різними державними установами, брав активну участь у всеросійських кооперативних з'їздах і започаткуванні будівництва української кооперації.

Часто буваючи за кордоном, С. В. Бородаєвський відвідував іноземні кооперативні організації, брав участь у міжнародних кооперативних з'їздах. Його обрали членом Міжнародного Кооперативного Союзу. Сергій Васильович вів викладацьку діяльність. Він читав лекції про кооперацію на Вищих Комерційних Курсах та в Політехнічному інституті в Петербурзі.

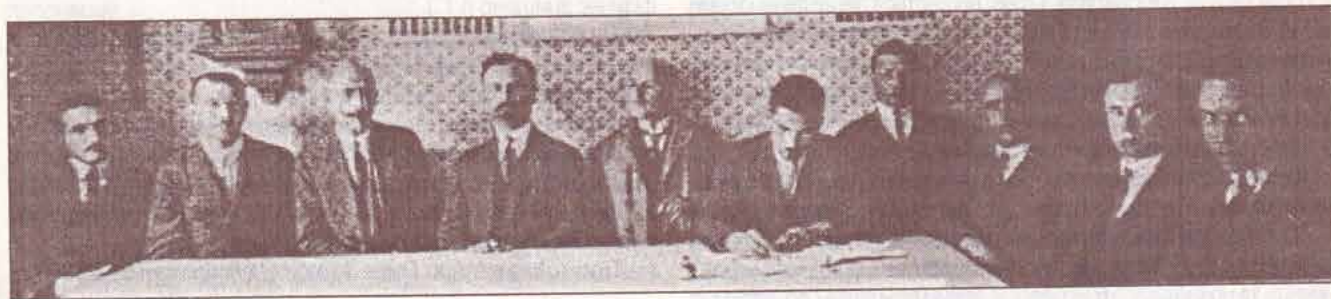
Майже всі наукові праці С. Бородаєвського присвячені вивченню кооперативного питання і ролі кредиту у

розвитку сільського господарства. Перша його робота ("Credit populaire en Russie") з'явилася в 1900 році в Петербурзі французькою мовою. Це була його магістерська дисертація про роль кредиту в Росії. Потім вийшло ще кілька робіт про значення кооперації та кредиту для розвитку сільськогосподарської промисловости. Відомома його книжка "Сборник по мелкому кредиту", в якій були подані відомості про суть, законодавчі акти, організацію ощадно-позичкових і кредитних товариств, розійшлася тоді в семи накладах у кількості понад 30 тисяч примірників. А в 1912 році вийшла книга про кооперативний рух серед слов'янських народів ("Кооперация среди славян", СПб). Згодом вона була використана ним у монографії про історію кооперації, яка з'явилася українською мовою в Празі у 1925 році. Вийшли друком також його дослідження про спорудження кооперативних елеваторів для збереження зерна, про роль земств у розвитку кооперації і дрібної промисловости, про кооперативний збут хліба.

Під час визвольних змагань С. Бородаєвський брав активну участь у створенні центральних українських кооперативних установ, був організатором і Головою Ради Всеукраїнського Об'єднання Виробничих Кооператорів "Трудсоюз". У 1918 році обіймав посаду товариша міністра торгівлі і промисловости в уряді гетьмана П. Скоропадського.

Вимушений у 1919 році емігрувати з України, у 1921-1922 рр. професор Бородаєвський викладав історію і теорію кооперації в Міжнародній Академії в Брюсселі та у Сорбоні.

З 1923 року його життя тісно пов'язане з Чехо-Словаччиною. Був професором Українського Вільного Університету⁴ і Українського Торгово-господарського інституту в Празі, Української Господарської Академії в Подєбрадах, викладав теорію та історію кооперації, коо-

Управа Товариства українських кооператорів при УГА в Подєбрадах. Четвертий зліва Б. Мартос, п'ятий – С. Бородаєвський.

перацію продуцентів, принципи кооперативного законодавства, а також цивільне право та цивільний процес. Треба зазначити, що Українською Господарською Академією за час її існування (до 1936 р.) було видано понад 20 підручників для вищих навчальних закладів у галузі економічних наук, у тому числі: "Історія кооперативного кредиту" (1923), "Історія кооперації" (1924), "Теорія і практика кооперативного кредиту" (1925) С. В. Бородаєвського.⁵ Його підручники для вузів належать до найкраще опрацьованих довідників у галузі кооперативної науки. В 1927-1931 рр. заходами УГА вийшли друком три томи періодичного видання "Записки Української господарської академії ЧСР", де опубліковано чимало цікавих матеріалів, серед яких і праці С. Бородаєвського "Принципи кооперативного законодавства" та "Селянський кредит сільськогосподарській кооперативній у Чехо-Словацькій республіці" (т. 2)⁶. Працюючи

працю переробити і доповнити, і вона з'явилась у Празі. У ній він охопив порівняльний матеріал 40 країн світу. Знання європейських мов давало С. В. Бородаєвському змогу порівнювати закони й організаційний досвід кооперативних установ багатьох країн. У цій праці детально висвітлене кооперативне життя в Україні, Росії, Польщі, Чехо-Словаччині, Угорщині, скандинавських та балканських країнах. Okремі розділи присвячені історії кооперації в Америці, Азії, Африці та міжнародним кооперативним об'єднанням. Робота Бородаєвського "Принципи кооперативного кредиту", вперше прочитана на Українському науковому з'їзді у Празі, була опублікована в "Записках Української господарської академії" в 1927 р., а також у тримовному журналі Міжнародного Кооперативного Союзу.

У 1940 році з нагоди 70-ліття С. Бородаєвського у багатьох журналах був опублікований його життєпис.

За свою працю "Народогосподарські проблеми і мир" професор С. Бородаєвський отримав нагороду на міжнародному науковому конкурсі.

Помер С. В. Бородаєвський у 1942 році в Празі.

Засідання управи Товариства для розповсюдження кооперативного знання при УГА в Подєбрадах весною 1923 р.

в Українському Вільному Університеті та Українській Господарській Академії, професор С. Бородаєвський брав також активну участь у роботі різних іноземних наукових та професійних установ, зокрема, в Міжнародному Кооперативному Союзі, був одним з найперших членів інституту Кооперативних Студій, який заснував Шарль Жід.

Сергій Васильович залишив велику наукову спадщину. Його науковий доробок містить 50 великих наукових праць, виданих українською, російською, чеською, французькою, німецькою, китайською та іншими мовами⁷; понад 500 фахових статей, які були опубліковані у 85 друкованих органах кооперативної преси 22 країн⁸. Серед найважливіших праць С. В. Бородаєвського в еміграції треба насамперед назвати вже згадану "Історію кооперації" (Український громадський видавничий фонд, Прага, 1924). Ця праця є другою редакцією рукопису під назвою "Історія кооперативного руху в різних країнах", що його автор передав для опублікування паризькому відділові "Дніпросоюзу" в 1922 р. На жаль, "Дніпросоюз" цієї праці тоді не видав. Автор вирішив свою

¹ Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 162.

² Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історично-філософської секції НТШ. – Нью-Йорк, 1964. – С. 114.

³ Державний архів Сумської області. – Ф. 745. – Оп. 6. – СРР. 13. – Арк. 169.

⁴ Roman S. Short History of the Ukrainian Free University//The Ukrainian Quarterly. – 1963. – Vol. XIX. – № 3. – P. 213.

⁵ Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919-1964). – Мюнхен, 1965. – С. 23.

⁶ Там само. – С. 25.

⁷ Там само. – С. 27.

⁸ Витанович І. Вказ. праця. – С. 115.

Валерій ВЛАСЕНКО

Суми

Правління кооперативу в таборі м. Олександрова-Куявського. 1921 р.

АКАДЕМІК ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Повернення історичної пам'яті народу було і є питанням завжди актуальним. Але для окремих народів, зокрема українського, воно має особливе значення, бо багато століть його творча праця привласнювалася чужими державами.

Це одна з сумних сторінок історії українського народу, однак, незважаючи на це, кращі його представники постійно нагадували і поновлювали серед чужинців пам'ять про свій народ і робили помітний внесок у загальнолюдську наукову й культурну скарбницю. Згадаймо видатного українського вченого другої половини XV століття Юрія Котермака-Дрогобича, який навіть прізвищем підкреслював своє походження, або відомого мандрівника XVIII століття Василя

Барського, який вперше описав історичні та мистецькі пам'ятки Австрії, Італії та Греції (за його працями навчалися спудеї Києво-Могилянської академії, у тому числі й Григорій Сковорода).

Глибокі традиції українського народу спонукали до з'яви талановитих діячів науки чи культури, навіть якщо працювали вони далеко від рідного краю. Серед науковців із світовим ім'ям чільне місце належить академікові, почесному члену НТШ, почесному професору, ректору Карлового Чеського та Українського Вільного університету в Празі Іванові Горбачевському, який став гордістю нашого народу і прославив народ, серед якого він жив і працював.

Народився Іван Горбачевський 15 травня 1854 року в селі Зарубинці Збараського повіту на Тернопільщині.

Велике значення для формування його світогляду мала Тернопільська гімназія, в якій молодь набувала української самосвідомості, що берегла її від москвофільства та опольщення. Тут навчалися Барвінські, Пулюї, Січинські, Горбачевські й багато інших відомих українських діячів. У таємних гімназійних товариствах – "Громадах" – вони вчилися бути вірними синами свого народу, розуміти його історичне буття, його душу. Члени "Громади" склали присягу ніколи не зрадити таємниці товариства, повсякчас працювати задля рідного народу. Іван Горбачевський деякий час був головою "Громади".

У студентські роки Іван Горбачевський студіює медицину у Віденському університеті, займається науковою роботою, активно працює в студентському товаристві "Січ" (у 1875-1877 роках був головою товариства). У "Січі", як відзначає Іван Франко, почали формуватися люди, що віддавалися науці серйозно, не для посади та кар'єри, – Іван Пулюй, Іван Горбачевський та інші. Вони творили тиху опозицію проти гамір-

ливого кнайпового життя "Січі" й проти галицької рутенщини.

У Відні Іван Горбачевський познайомився з Михайлом Драгомановим, з яким підтримував постійні зв'язки після його переїзду до Швейцарії.

Талант Івана Горбачевського був різнобічний. Після закінчення лікарського факультету він інтенсивно займався науковою працею. Вже перші його дослідження здобули широкий резонанс у науковому світі, й 29-річного Івана Горбачевського запрошують на професорську посаду лікарської хімії Чеського університету в Празі. З цього часу розпочинається довгий період його празького життя та наукової й громадської діяльності.

Іван Горбачевський заснував у Празі біохімічний інститут. За свої наукові здобутки він дістав відзнаки Віденського, Празького, Краківського та Львівського університетів. У 1889, 1894, 1904 і 1911 рр. професор Іван Горбачевський був деканом лікарського факультету, а в 1902-1903 рр. – ректором Чеського університету в Празі.

У 1899 році Горбачевського обрано дійсним членом НТШ у Львові, а згодом він очолив там математично-природописно-лікарську секцію. В цей період він інтенсивно працює над розробкою української хімічної термінології, створює підручники з лікарської хімії (неорганічна, органічна, біологічна) чеською, а пізніше й українською мовою. За великі наукові досягнення його обрано віце-президентом Міжнародного лікарського конгресу, членом Королівського чеського товариства наук (пізніше – Чеська Академія Наук), він увійшов до складу "Найвищої Санітарної Ради" у Відні (згодом став її президентом). Під час Першої світової війни професор Іван Горбачевський разом з іншими українськими громадськими діячами, що проживали у Празі, заснував Комітет допомоги українцям-біженцям з Галичини, захопленої російськими військами, а також пораненим воякам українцям та військовим полоненим-українцям, що були в складі російської армії.

У 1917 році професор Іван Горбачевський організував у складі австро-угорського уряду перше в світі міністерство здоров'я і став міністром.

1918 рік був для нього надзвичайно напружений: він бере участь у діяльності Української Парламентської Репрезентації, здійснює поїздку до України. 10 жовтня 1918 року відбулася нарада щодо національного державного самовизначення Східної Галичини, в якій узяв участь І. Горбачевський разом з Є. Петрушевичем, К. Левицьким, С. Вітиком, М. Васильком та А. Шептицьким. Було вирішено домагатися від Віденського уряду передачі влади в Галичині й Буковині Українській

Національній Раді. 30 жовтня 1918 року Іван Горбачевський разом з Президентом Української Парламентської Репрезентації Євгеном Петрушевичем на розмові з прем'єр-міністром Австро-Угорщини Лямашем не досягли конструктивних домовленостей. Євген Петрушевич заявив: "Бувай здорова, Австріє, між нами порвані всі нитки, тепер ми самі будемо рішати про себе". Це був також кінець міністерської посади Івана Горбачевського. 1-го листопада вже не було Австрії у Львові, була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР).

І. Горбачевський систематично, починаючи з 1906 року, разом з іншими українськими громадськими діячами, ставив вимоги перед австрійським урядом про створення у Львові українського університету, але реалізувати це не вдалося через позицію ворожих українській справі урядових кіл. До цього питання Іван Горбачевський знову повертається в 1919 році й на решті українській громадськості Відня вдається заснувати на чужині Український Вільний Університет. Офіційне відкриття його відбулося 17 січня 1921 року у Відні, а в жовтні університет було переведено до Праги завдяки доброзичливості чехословацького уряду й зокрема тодішнього Президента держави Томаша Масарика. Так розпочався новий, пражський період діяльності Івана Горбачевського.

У 1923 році його обрано ректором Українського Вільного університету. Було опубліковано меморандум,

у якому, зокрема, відзначалося: "Коли на Великій Україні замовкли святині української науки, а Львів не допустив української молоді до університету, приневолюючи українську науку скриватись у підземеллю, ціла українська суспільність звернула увагу на Прагу, де силою факту утворилося середовище наукової праці за границею". Своє завдання Український Вільний Університет формулював так:

"Український Вільний Університет постановив собі за провідну ідею і перший обов'язок служити потребам рідного краю і рідного народу. Свою задачу за кордоном вважає він за тимчасову, провізоричну. Він має приготувати нашу молодь до діяльності серед рідного народу в своїх інституціях та майбутніх урядах... Український Вільний Університет має улекшити сформування українського університету або університетів на рідній землі і має як готовий організм бути перенесений у відповідний час на рідну територію туди, де його буде найбільше потрібно".

6 квітня 1925 року загальні збори Всеукраїнської Академії наук України обрали професора Івана Горбачевського академіком. Його запросили переїхати до Харкова для викладацької праці в університеті, але він відмовився від цієї пропозиції.

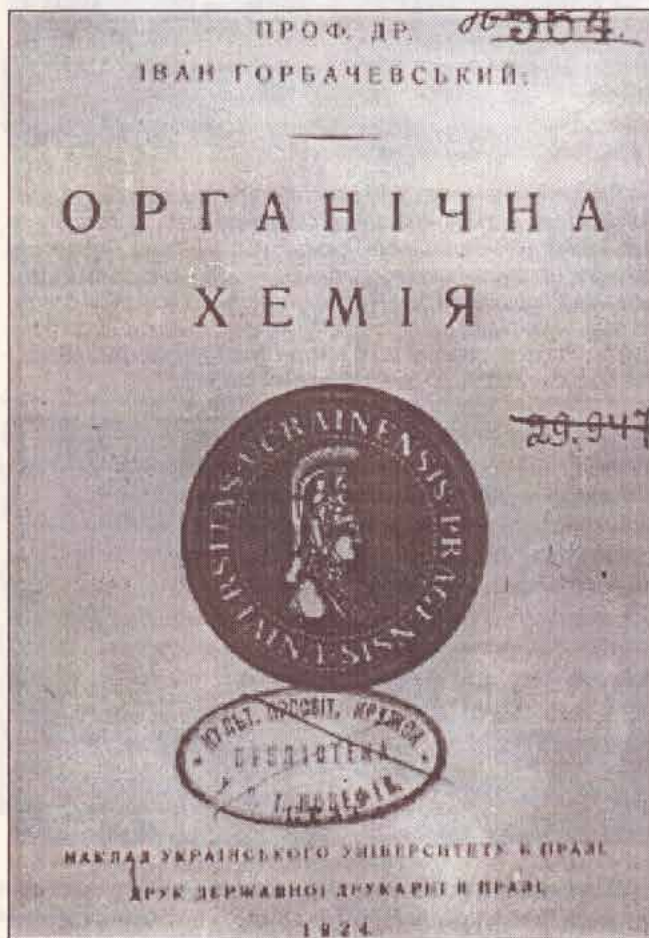
І. Горбачевський проводить велику науково-організаційну роботу в Празі. Він проводить з'їзди українських вчених у 1926 і 1932 роках, очолює Український Академічний Комітет у Празі.

В кінці 1924 року І. Горбачевський як ректор Українського Вільного університету за участю професорів організує в Празі Товариство "Музей Визвольної Боротьби України". Товариство поставило собі за мету зібрати й зберегти в Музеї все пов'язане з визвольною боротьбою за незалежність України. Головою Товариства було обрано І. Горбачевського, який головував до 1935 року. Розвиткові Музею він приділяв дуже велику увагу. "Моїм великим бажанням є, щоби наш Музей... дістав як національний дар об'єднаного українства власну хату – Український Дім у Празі", – писав І. Горбачевський. І такий час настав: на пожертвування української громадськості 16 березня 1938 року Управа Товариства купила триповерховий будинок. Тут була розміщена величезна колекція експонатів з української історії, які в 1945 році вивезли з Праги радянські спецслужби. Колекцію необхідно розшукати і повернути нашому народові – як джерело народної пам'яті, як пам'ять про титанічну працю академіка Івана Горбачевського.

Помер І. Горбачевський 24 травня 1942 року в Празі на 89 році життя. Його поховано на малому цвинтарі святого Матея в Шарці під Прагою.

Ми повертаємось до пам'яті нашої історії, науки і культури. Відбуваються відзначення дат і вшанування діячів української науки.

Однієї із вулиць міста Львова надано ім'я академіка Івана Горбачевського, а ухвалою Кабінету міністрів України його ім'я присвоєно Тернопільському медичному інституту.

Праця І. Горбачевського, видана 1924 р.
накладом Українського Університету в Празі

Львів

Іван ГОЛОВАЦЬКИЙ

ВОЯКИ УГА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1920-1926 РОКИ)

Світлини взято з альбомів, які зберігаються у Центральному державному кінофотофоноархіві України.

Вліті 1919 року Українська Галицька Армія, під безустанним артобстрілом і при відчайдушних оборонних боях ар'єргардних частин, перейшла на східний берег ріки Збруч. Зазнавши поразки в нерівній боротьбі за Українську Державу з кількісно більшим, озброєним Європою польським військом, УГА рушила на, як тоді казали, Велику Україну, щоб спільно зі збройними силами Директорії рятувати також загнану ворогами на край прірви Українську Народну Республіку.

Далі – відомо. Переможний похід з'єднаних армій на Київ і "випущена з рук" перемога. Болісний відхід на захід, сумнозвісний "чотирикутник смерті" – між військами більшовицької Росії, Денікіна, Румунії та Польщі. І на додачу – епідемія тифу. Здесяткована Галицька Армія, потерпаючи також від непогодженості між урядами ЗУНР і УНР, сходить з арени визвольної боротьби. Деякі її відділи переходять кордон і їх обеззброюють та інтернують у Румунії, Польщі та інших країнах. Відтепер доля вчорашніх вояків, напівполоняників, залежить від доброї волі урядів держав, які ними заопікувалися. Було тут немало кривд, і тим виразніше сприймається благородне потрактування інтернованих українських вояків чехословацькою владою.

Серед інтернованих на території Чехословаччини частин УГА була й група під командою генерала Кравса – вліті 1920 року вона перейшла Карпати і була розміщена спочатку в таборі для інтернованих у м. Ліберець, а наступного року переведена у Йозефів. Спогади старшин і вояків та фотодокументи свідчать, що в цих таборах були умови для повновартісного життя молодих, переважно, людей, які потребували освіти, праці, культурного дозвілля.

Військові відділи цілком зберегли свої структури. Лише номінально комендатуру очолювали чеські військові й урядовці, загалом же табірне життя керувалося самоврядуванням – до таборового магістрату входили старшини і підстаршини начальної команди галичан.

Військо продовжувало свій вишкіл. Тривали заняття із топографії, зброєзнавства, санітарної справи тощо. Навіть позбавлені умов для практичних вправ авіатори мали сталі фахові години.

Для менш освічених стрільців у таборі була організована школа, а для тих, хто мав незакінчену гімназійну освіту, проводилися лекції і періодично влаштовувалися матуральні іспити. Якщо взяти до уваги, що слухачі вивчали також чеську мову, а на іспити запрошувалися працівники різних рівнів управління державної освіти, то стає очевидним, що після здобуття матури молоді люди були цілком готові до самостійного життя у чужій державі (їхні свідчення про освіту мали, до речі, державний статус).

Оскільки в Чехословаччині тих років були на еміграції службовці урядових установ ЗУНР і Директорії, немало наукової та творчої інтелігенції – всі, словом, кого вигнала з Батьківщини чужинецька окупація, – виникла потреба і в школах для дітей, що їх треба було підготувати для вступу до чеських шкіл, училищ і гімназій. Одна з таких діяла і в Йозефівському таборі.

Театр – окрема сторінка в культурному житті бувших вояків. Тут було де прикласти рук і артистам-аматорам, і художникам, музикантам... Як повелося вже здавну в аматорських театрах, чільне місце в репертуарі посідала невмируща "Наталка Полтавка".

На театральні прем'єри, на Шевченківські дні, інші національні свята часто навідувалися чеські гості. Нерідко вони брали безпосередню участь у вечорах, виставах.

З усіх видів спорту найбільше шанувалися в Йозефові лижварство, волейбол (тоді казали "відбиванка"), та все ж на першому місці безперечно був футбол. Українська футбольна дружина незмінно виступала й мала своїх поціновувачів і вболівальників на різних місцевих спортивних турнірах.

Підготував **Василь ПОРТЯК**

Пам'ятник борцям за Україну в Пардубицях, збудований за проектом О. Лятуринської.

Пам'ятник українським воякам у Терезіні.

ПРАЗЬКИЙ ЗАСПІВ У СВІТОВИХ КОНЦЕРТОВИХ ПОДОРОЖАХ КАПЕЛ ОЛЕКСАНДРА КОШИЦЯ

*Чудова Злата Прага...
Старослов'янський город-музей...
Я ніколи його не забуду.*

О. Кошиць

Поява Української Республіканської Капели О. Кошиця на теренах Європи в час, коли на Україні завирувала війна, видавалася цілком несподіваною. Смілива ідея вирушити мистецьке посольство до народів Європи належала Симону Петлюрі, але не була тоді належно оцінена навіть в урядових колах Директорії (передусім фінансистами й освітянами). Власне, брак фінансування по суті знівечив блискучі результати проведеного на початку 1919 р. конкурсу до Капели (дівано було розкішні голоси, згоджувалися їхати навіть оперні співаки!) і змусив більшість переможців конкурсу відмовитися від участі в турне. Це істотно знизило рівень потенціалу Капели, а далі зумовило хронічну проблему кооптування співаків (їх тяжко добирали згодом у Галичині та у таборях інтернованих українців).

Втім, справедливо було б зазначити, що художню ідею показати світові багатство українського фольклору в ограві митців давно плекав сам О. Кошиць, мало не з 1912 року (тоді його славетний Студентський хор мав їхати на запрошення до Болгарії). Хотів продемонструвати панораму жанрів національної пісенності. У його концертах незрівнянно звучали оригінальні обрядові цикли М. Лисенка, канти, колядки й щедрівки К. Стеценка, В. Ступницького, самого О. Кошиця, згодом М. Леонтовича та Я. Яциневича. Своєму другові В. Беневському (регенту зі Ставрополя) Кошиць писав у квітні 1916, що має намір до стильових програм (колядок і щедрівок, кантів і веснянок) додати ще купальський і весільний обряди та істричні, козацькі й чумацькі пісні, щоб охопити весь епос України. А по закінченні Першої світової війни "махнути" з хором за кордон.

Отже, зваживши на ентузіазм, часом навіть ажіотаж, київського громадянства довкола "Стильових концертів" Кошиця (1914-1918), Петлюра вирішив відрядити його з капелою в концертне турне, сподіваючись належного резонансу в світі. Цього потребувала тогочасна ситуація – визнання Європою України як держави.

Рагтовий наступ Червоної армії на Київ мало не зірвав ці плани. Останнім потягом з Києва (перед захопленням його більшовиками) Капелу вивезли К. Стеценко й О. Приходько. На жаль, виїхав лише "другий", резервний склад співаків, переважно ентузіаста з Національного хору. Кошиць був украй розчарований. У Кам'янці-Подільському, куди через два тижні дісталася вимордована Капела, вона мала лише 48 днів для кооптування нових співаків, зіспівування хору та вивчення репертуару. Все інше капеляни "добирали" дорогою на Прагу, перетинаючи смуги фронтів з короткими зупинками (і концертами!) в Станіславі, Стрию та Ужгороді. Такою, короткою, була передісторія появи Капели у Празі, перед найкваліфікованішою фаховою критикою і музичною елітою Чехословаччини.

Легендарна ситуація на генеральній репетиції (9 травня 1919) перед першим празьким концертом виникла тому, що Кошиць, відточуючи штрихи художньої програми, мав досить клопоту і по суті зігнував невідому йому публіку в залі, яка після канту "Почаївській Божій Матері" почала аплодувати. За його шоденниковим записом, репетицію "повадив, як завжди: зупиняв хор, зас-

тавляв деякі місця повторювати, нервувався, кричав (здається більше, ніж звичайно, бо знав перед яким виступом ми стоїмо). Тому ж мені і дивно було, і лячно, і ніяково, коли за куліси прийшли "ін корпоре" вся консерваторія, музиканти і преса! ...Тут був і король чеських композиторів Новак, і славнозвісний композитор-модерніст Ферстер, і директор консерваторії Спілка...".* Уже по всьому Кошиць дізнається, що за європейською традицією саме оцінка попереднього прослуховування вирішує тут долю концертів – варті вони уваги публіки, чи ні.

Відгук-анонс з'явився вже наступного дня перед першим концертом Капели і мав красномовну назву – "Veni, vidi, vici": "Сенсаційний успіх мала вчора в Сметановій залі проба співацького товариства... Продукції хору вітали одушевленими оваціями. Українцям кричали "Слава" ("Venkov", 10 травня 1919)**". А через день по концертів цей же часопис (за 13 травня) у розгорненій аналітичній статті констатував: "Перший концерт українського мішаного хору був дійсно перемогою, якої не здобувало у нас чужинне мистецтво з часів гостини Московського Художнього театру, – перемогою української музики і мистецьких її тлумачів".***

Празькі концерти (11, 14, 15, 17, 18 травня та 1 і 10 червня) були в центрі уваги чеської публіки і музичної критики. "До нас прибули українські співаки, ... "Українська Капела", ... щоб співом розказати нам про свій народ, – писав музиколог, професор Зденек Неєдли, – ...знамениті мистці, які принесли нам мистецтво нове, досі незнане, а при тому таке дозріле, що ми не тільки слухали їх з розкішшю, але й з користю, бо багато від них навчилися. ...Український Хор виконує свої народні пісні з таким великим та високим співацьким артистизмом, що його продукції потрібно зачислити і з технічного боку до найліпших, які ми коли-небудь чули у Празі. ...Українська Капела – це молодий хор, який вправлявся вдома не більше двох місяців серед некорисних політичних умов, але досяг того, на що кожний хормейстер потребував би кілька літ вправ при самих сприятливих умовах... Технічна майстерність того хору така, що про нього можна говорити тільки з найбільшим подивом".*

Видатний історик музики, критик, громадський діяч Чехословаччини Зденек Неєдли написав тоді цілий ряд ґрунтовних статей і спеціальну розвідку "Українська Республіканська Капела" (Прага, 1922), де різнобічно висвітлювалися феноменальні здобутки українських митців – не тільки співаків та диригента (професор не пропустив жодного з концертів Капели), але й українських композиторів, з'ясовуючи способи опрацювання українського фольклору, аналізуючи природу народного багатоголосся.

*"З гіснею через світ", друге вид. Вінніпер, 1986, кн. I, с. 57.

**цит. вид. стор. 57.

*** "Українська пісня за кордоном. Світова концертна подорож Українського Національного Хору під проводом О. Кошиця. / Голос закордонної музичної критики/. – Париж, 1929, с. 66.

В опублікованих нарисах З. Неєдли проступає глибокий пієтет до митців і народу України. Ще декілька фрагментів: "Українська Республіканська Капела – це першорядний хор, який своєю мистецькою вартістю дорівнює найславнішим хорам цілого світу. ...Мистецтво Капели глибоко народне, з нього безпосередньо промовляє до нас своєрідна чиста душа українського народу.

Гарна ця душа, гарне її мистецтво.

Україна має свої старі традиції: це батьківщина славних козацьких братств, що й донині вражають нас досконалим братерством своїх членів і своєю любов'ю до волі і до рідного краю, оборона якого була завжди найвищим завданням козацтва.

Коли ж Україна була введена в склад російського царства..., коли не визнавали українців навіть за окремий народ, ці характерні риси українця стали ще глибші, ще виразніші... страждання зробило почуття народу ще гарячішим, ще чистішим, ще більш людяним... Слухаючи цих співів, ми самі стаємо ніби кращими...*

Характерно, що обговорення виступів Капели Кошиця чимраз далі зачіпали все суспільно значиміші питання, складні національні проблеми. Навіть наявність давніх симпатій тамтешнього громадянства до Росії – ще з часів спротиву німецькій гегемонії (імпонуюча географічна неосаяжність імперії, державна сила, а передусім мистецькі здобутки XIX ст.) – не перешкодили цивілізованим, чутливим чехам почути аргументи на користь права на свободу, визвольних прагнень України. Художні аргументи Капели зробили чеських інтелігентів "українофілами". Для ілюстрації – невеликий фрагмент зі статті доктора Дж. Гуттера: "Україна є чистий народ, не зачеплений петроградською гнилістю царського режиму, не зачеплений гультьайством імперіалістичної Польщі... Народна пісня збереглася тут живою від поганської доби... Це мистецтво, хоч і як воно далеко від нас, потрясло нас так, що ми зразу полюбили і спів, і той народ..."**

Схвилювано і красномовно висловив свої почуття один з провідних музикологів і композиторів, професор Празької консерваторії Ярослав Кржічка: "Тяжко руці писати критику, коли серце співає хвалу... Українці прийшли – і перемогли. Я думаю, що ми мало про них знали і тяжко кривдили їх, коли невідомо і без інформації з'єднували їх проти їхньої волі в одне ціле з народом московським. Само наше бажання "Великого Русска" є слабим аргументом проти природи цілого народу українського.

Українці відрізняються від москалів, і я сказав би, що зі всіх слов'ян вони є найближчі нам цілою вдачею, сангвінічним темпераментом та нахилом до веселости та гумору, з яким переносять жалі і терпіння. Як і усе інше, відмінною є в них і їхня пісня, а як треба її співати, то це показали нам тепер українці самі. Чим вони перемогли?

Що було для нас найбільш вражаючим, то це краса звуку, повнота та з'єднаність голосів, абсолютна досконалість інтонації. В чім ми не можемо конкурувати з українцями, то це в голосах... Але понад усе – басы. Їхні нижні звуки, вибачте за сміливість виразу, хочеться просто їсти, такі вони смачні та повні... Український Хор налічує декілька октавів, троє з котрих беруть легкістю та повнотою контр-ля. Найбільша гідність хору – це його ідеальний стрій... Я чув їх на усіх концертах і багатьох репетиціях. Один раз, на репетиції якийсь сопран взяв верхню "соль" трохи нижче, – і це єдине "соль" викликало обурення цілого хору, настільки всі "чують"...

Я питав помічницю диригента: "Як то ви робите, щоб не знижати, що так чудово інтонують?" "Наші голоси інтонують природно, – відповідала вона, – ми вибираємо тільки рівні, не тремлюючі голоси. А коли хто схильяється до дєтонації від утоми, радимо йому стиснути кулаки, щоб набути необхідної енергії та уваги". (Спасибі за добру раду. Але, Боже мій, чим би наші співаки в такому разі тримали ноти? Ми знижаємо іноді уже з другого такту, а далі не могли б співати без стиснених кулаків. До того ж наші співаки мабуть і не знали б, коли їх стискати!)

Олександр Кошиць є одним з найбільших музикантів України та одним з найбільших європейських диригентів. Він має усе, чого

потребує диригент. Перш за все багатство інвенції та фантазії. Деякі пісні в партитурі виглядають дуже бідно, а з цих двох-трьох рядків він будує свої строфи, повні різноманітності та виразності. Він ...доповнює і перемагає композиторську уяву. Більшість того, чим ми були до краю захоплені, залежало від нього. ...Без огляду на всю випрацюваність номера, Кошиць раптом захоплюється і творить на естраді уже нові нюанси, – хор стрімголов і сліпо кориться його настрою. Хто хоче пізнати д. Кошиця, повинен слідувати, як він бушує з цілим своїм південним темпераментом на репетиціях, як він покоряє, як походжає, наче ігноруючи співаючий хор, щоб ляснуть зразу несподіване "сфорцандо" переляканим сопрано під самого носа, так що хор розсміється, аж не може співати; як посиляє поцілунки тенорам за гарний тон, щоб зараз же знищить їх своїм гнівом; або як карає співачку за неточність у хибному місці – без найменшого протесту. Хор слухається, бо вірить йому... Кошиць... – диригент, композитор, етнограф, промовець захоплюючого і полюючого злету та неви-

Українська Республіканська Капела в Празі, 1919 р.

черпного дотепу; він – то душа хору, втілена жива українська пісня. ... Українці перемогли нас несподіваною красою співу і багато дечого навчили."**

І остання коротка репліка зі статті за 24 травня: "А як український хор співає! Їхньому умінню можна лише поклонитися. Це є посольство з іншого світу, майже невідомого нам до цього часу".**

Чеська "експозиція" в розгортанні концертних подорожей Української Республіканської Капели, що тривала 80 днів (з 1 травня до 19 липня) мала щонайважливіше значення для мистецького колективу, була щасливою. Надзвичайний успіх і визнання чеської і словацької публіки, чудова преса, признання найвидатніших музикантів та музикологів окрилили колектив. Контактуючи з великими чеськими музикантами, О. Кошиць, крім підготовки й проведення двох десятків концертів (ще в Брно, Турнові, Ічні та ін.) випрацював свою репертуарну "драматургію" на Європу, узгоджуючи національні завдання з європейськими зацікавленнями.

Особливе значення для Капели мав гучний резонанс успіху в Чехословаччині, високі суперлятивні оцінки її артистичного потенціалу. Вони стали своєрідними візитними картками для Європи.

Прага залишилася улюбленим містом для О. Кошиця. Промовисто виказують це його щоденникові записи: "Чудова Злата Прага чарувала нас своєю старовиною і красою. Я ходив по ній як у сні. На мене звідусіль дихала історія й сива минувшина. Тінь Моцарта, Івана Гуса, старовинне рицарство, кривава боротьба чехів за національну і державну волю, чудова готична архітектура не давали мені спати по ночах. Старослов'янський город-музей... Я ніколи його не забуду."***

**Українська пісня за кордоном" цит. вид. стор. 47-50.

***там же, стор. 66.

****"З піснею через світ" цит. вид. стор. 62.

*там же, стор. 42-44.

**"З піснею через світ", цит. вид. с. 63-65.

***"Українська пісня за кордоном", цит. вид. с. 62-63.

Наталія ПАРХОМЕНКО

Київ

У ЦАРИНІ МУЗИКИ

ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКІ КУЛЬТУРНО-НАУКОВІ ВЗАЄМИНИ

У 20-30 РР. ХХ СТ.

Костюк Наталія Олександрівна – аспірантка Київського державного університету культури і мистецтв. Закінчила музичне училище в Івано-Франківську та Прикарпатський університет, музичний факультет, де зараз і працює. Коло наукових інтересів – історія української музики.

Чехословащина перша серед країн Європи в двадцятих роках нашого століття виокремлює українство в самостійну духовню – культурну формацію, незалежну в своєму розвитку. Завдяки політиці уряду країни та Президентові Т. Масарику українці вперше за декілька століть мали змогу створити власні наукові інституції, незалежні від політичної зверхності культури тієї чи іншої держави, а тому придатні для плідного розвитку свого наукового та культурного потенціалу й виховання молодшої генерації. Можливо, до такої толерантності спричинилися триумфальні концерти Української Республіканської Капели під орудою О.Кошиця в 1919 році. Виконання нею українських пісень стало справжнім відкриттям самобутності української нації. Саме чеська критика перша повідомила Європі про появу унікального мистецького явища. "Українці прийшли й побідили. Дійсно, аж надто довго не знали ми про них і тяжко кривдили їх, коли несвідомо і без інформації з'єднували їх проти їх волі в одне ціле з російським народом. Наше бажання великої й неділимій Росії є слабим аргументом проти природи і волі цілого українського народу, для якого самостійність є всім", – писав під враженням цих виступів Я.Кржічка.

Отже для українських творчих сил у Чехословащині було надано сприяння в організації науково-культурних осередків та допомогу у фінансуванні. Тому до Праги та Подєбрадів прагнули не лише політичні емігранти (Д. Антонович, В. Біднов, Ф. Стешко та інші), але й ті, хто, проживаючи на батьківщині, хотів набути високого професіоналізму в національному науковому закладі або працювати в ньому (Н. Нижанківський, Дм. Равич, П. Маценко, Ф. Якименко). Принадність Праги зумовлювало її реноме – місто було давнім європейським культурним центром, дух якого зберігав надбання західної цивілізації у виразному світлі слов'янської індивідуальності. А. Рудницький пише у своїй "Українській музиці": "Різні обставини склалися на те, що більшість вибрала Прагу: й те, що вона була найближчим від Львова великим західним центром, і справа мови..., і існування в Празі української високої школи... Крім цього всього..., вирішальним чинником було й те, що В. Барвінський, директор Музичного Інституту ім. Лисенка у Львові і вчитель майже всіх... молодих західно-українських музик, як композитор, вихованець Праги, туди власне й спрямовував на науку всіх..."

Бандурист Василь Ємець

Упродовж короткого часу по-стали численні українські наукові організації та культурні товариства: 1921 р. відбулося заснування Українського Вільного Університету, 1923 р. – Українського Історико-Філологічного товариства, Українського Вищого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова та Української студії пластичного мистецтва, 1925 р. – Українського Інституту Громадознавства, 1926 р. – кафедри української історії та кафедри української мови та письменства в Карловому університеті. В цих закладах працювали видатні представники національної науки та мистецтва. Музична ділянка, зокрема, була репрезентована викладами В. Барвінського (теорія музики та композиції), В. Вагнера (теорія музики, композиція), З. Лиська (музично-теоретичні предмети), Н. Нижанківського та Ф. Якименка (композиція), Ф. Стешка (предмети музично-історичного цик-

лу). З українськими науковими установами співпрацювали чеські науковці: Й. Гуттер, А. Кадержабек, З. Неєдли та О. Шін.

Визнанням високого рівня українського науки було запрошення до викладів у Карловому університеті О. Колесси та Д. Дорошенка, С. Дністрянського (до німецького університету). Після відкриття Слов'янського Інституту в столиці республіки його співробітниками стали українські дослідники (зокрема, надзвичайним членом був обраний музиколог Ф. Стешко).

У Чехословащині працювало декілька музичних колективів: Український Академічний Хор (диригент М.Рощахівський), Український Хор, організований у Подєбрадах (диригент С.Росіневич-Щуровська), "Трембіта" (диригент О. Кухтин) та інші. Українські хори – учасники різноманітних фестивалів: у 1928 р. на Слов'янському музичному фестивалі в Празі виступали Український Академічний Хор та Український Хор, а в 1934 р. – на фестивалі чеських хорів з чужинців співав лише український хор під орудою С. Росіневич-Щуровської. У 1932 – 1933 рр. у Празі діяло товариство прихильників української пісні, в роботі котрого брали участь чеські музиканти – Й. Форстер, З. Неєдли та Й. Кржічка.

Загальна економічна криза 30-х рр. не могла не позначитись і на стані українських еміграційних інституцій у Чехословащині: внаслідок припинення фінансування були розформовані Педагогічний інститут у Празі та Подєбрадська Академія. Але було збережено головний осередок українства в республіці – Український Вільний Університет. Організований на зразок Карлового університету, він був єдиним на той час українським університетом європейського рівня. Значна увага присвячувалася тут викладам з історії національної культури, мистецтва та музики. Тематика курсів лекцій свідчить, що вони мали систематичний характер, давали глибокі знання з питань виникнення та розвитку му-

стецьких стилів на Україні, їх особливостей з використанням аналогій та порівнянь із західноєвропейськими стилями та періодами розвитку: "Історія українського мистецтва: період візантійсько-романський" у викладі Д. Антоновича (його ж – Єзуїтське бароко на Україні" та "Мистецтво рококо на Україні"), "Україна за античної доби" – Ф. Слюсаренка тощо. Деякі курси були присвячені питанням естетики культури, зокрема "Розвій естетичних понять у Європі" (Д. Антонович) та "Питання культури в сучасний момент" (І. Мірчук). Проблеми національної етнографії висвітлювались в "Огляді української етнографії", "Українській усній словесності", "Етнографія: Останки старовинних обрядів і культів на Україні", котрі в різний час читались З. Кузелею та В. Щербаківським. Серед мистецьких викладів значне місце мали цикли лекцій, які були адресовані студентам-музикантам. І хоча в університеті не було спеціалізованого музичного відділу (можливо, у зв'язку з тим, що належні знання можна було отримати в чеських навчальних закладах – Празькій консерваторії та Карловому університеті), а єдиним викладачем музичних предметів був видатний музиколог Ф. Шешко, вражає масштаб охопленого матеріалу. Якщо згрупувати тематику цих курсів, виразно виокремлюються такі блоки: I. Лекції з історії української музики (Історія української музики; Збірники українських народних пісень кінця XIX – початку XX століття; Український солоспів полисенкової доби), II. Вивчення творчості українських композиторів (Музично-естетичний аналіз творів М. Леонтовича, М. Лисенка тощо), III. Вивчення давніх церковних нотаций (Західноєвропейської, візантійської та східнослов'янської), IV. Лекції з народної творчості; V. Українська музична бібліографія.

Виклади у Вищому Педагогічному Інституті були пов'язані із специфікою музично-педагогічного факультету. Вони давали ґрунтовні знання з музично-теоретичних дисциплін (основи музики, гармонія, контрапункт, музичні форми, музична акустика, музична психофізіологія та інструментознавство), музично-історичних (музична естетика, історія української, чеської та всесвіньої музики), окремих предметів: музичної етнографії, педагогіки та дидактики, а також спеціальних дисциплін. Про рівень викладання у цьому навчальному закладі свідчать наукові роботи студентів. Так, у рефераті з української етнографії на тему "Українські веснянки" висвітлювались психологічні та філософські основи народної творчості; предметом дослідження у дипломній роботі П. Маценка були "35 духовних концертів Д. Бортнянського". Важливою сторінкою діяльності українських наукових установ у Чехословаччині була підготовка кращих студентів до складання іспитів на докторат. У Вищому Педагогічному Інституті, зокрема, захистили докторські дисертації Д. Равич ("Українська штучна пісня: історичний огляд її розвитку"), А. Яковенко ("Музика до "Наталки-Полтавки"), С.-Ю. Масляк ("Джаз на тлі сучасності") та П. Маценко ("Склад та технічна будова мелодій київського розспіву в Почаївському Ірмолої 1775 року"). До цих робіт ставились високі наукові вимоги, дисертації мали показати вміння здійснити самостійні наукові дослідження та висновки. До захисту допускались особи, які закінчили історико-філософські факультети у вищих на-

вчальних закладах європейського типу та перед кваліфікаційними іспитами засвідчили рівень своєї підготовки зі спеціальних предметів. Керували науковою роботою провідні українські та чеські спеціалісти, які викладали у високих школах Праги. Так, дисертація З. Лиська була написана під керівництвом З. Неєдли, дослідженням П. Маценка керував Ф. Шешко. Подібні вимоги були запроваджені і в Українському Вільному Університеті. Загалом наукова діяльність українських інституцій у Чехословаччині була досить різнобічною і змогла забезпечити збереження й розвиток національних наукових традицій, поєднавши їх із здобутками різних наукових шкіл та провідних установ на материковій Україні – Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка у Галичині, Українського Наукового Товариства у Києві та інших. Обмежене використання матеріалів з Наддніпрянщини певною мірою компенсувалось можливістю працювати в архівах та бібліотеках Чехословаччини, інших центрах Європи. Пріоритетними напрямками цих досліджень були питання україністики та культурних взаємин між Україною та західними державами. Завдяки сприянню чехословацьких наукових установ і, зокрема, Слов'янського Інституту в Празі, здобутки празького осередку стали національним надбанням і знані у європейських наукових колах. Так, К. Студинський у 1926 р. пише: "Тепер, після того, як сего літа у Женеві комісія Ліги націй признала нашу, переважно еміграційну празьку організацію, як українську національну комісію для міжнародної співпраці, – признаючи тим самим культурно-національну суверенність народу, в тих органах ніхто нас перед тим не хотів знати ані згадати. Тепер самі просять о інформації, які їм треба дати в інтересі нашої культури." Слов'янський Інститут сприяв також особистим інтересам українських дослідників, використовуючи їхні матеріали як джерела цінної інформації про взаємодію слов'янських культур. Ф. Шешко, зокрема, на завдання цього центру вивчав церковну музику на Підкарпатській Русі та в деяких містах Болгарії.

Духовна атмосфера доброчинства щодо українських еміграційних кіл у Чехословаччині вельми сприяла консолідації українських наукових та творчих сил, зростанню національного потенціалу і тим самим – майбутнім здобуткам української музичної культури.

Наталія КОСТЮК

Івано-Франківськ

Український Академічний Хор у Прішбраті

УКРАЇНСЬКА МУЗИЧНА ОСВІТА В ЧЕХІЇ

МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВІДДІЛ УВПІ ІМ. М. ДРАГОМАНОВА

У міжвоєнний період у Чехословаччині існували три українські вищі навчальні заклади. В 1921 році з Відня до Праги перенесено Український Вільний Університет (УВУ). Згодом, заходами українського Громадського Комітету в Чехословаччині, засновано ще дві високі школи: Українську Господарську Академію (ГА) в Подебрадах (1922 р.) та Український Вищий Педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ) в Празі, урочисте відкриття якого відбулося 7. VII. 1923 р. Структуру інституту було створено на зразок західно-європейських високих шкіл. Як писалось у статуті УВПІ, мета його: "а) дати теоретичні знання й практичну підготовку майбутнім педагогам українських середніх шкіл; б) дати змогу найздібнішим придбати відповідні знання й засвоїти наукові методи для подальшої наукової праці, щоб таким чином сприяти утворенню з молодих педагогів нових наукових сил у різних галузях для шкіл високих".

На перших порах інститут поділявся на природничо-географічний, фізико-математичний та історично-літературний відділи. Первісний план організації УВПІ передбачав викладання музичних і технічних предметів, обов'язкових для всіх вищих шкіл, однак згодом вирішили обмежити музичні й технічні предмети до мінімуму (об'єднати перші два відділи в один математично-природничий), а натомість заснувати окремий музично-педагогічний відділ. Реалізації цього наміру сприяли численні прохання від бажаючих здобути музико-педагогічну освіту та наявність серед академічного персоналу інституту викладачів зі спеціальною музичною освітою (існувала кафедра музики і співу – 6 предметів). 31. III. 1924 р. професорська рада затвердила поданий проект наукового плану навчання, а 31. V. 1924 р. відділ розпочав практичне навчання. Було прийнято 25 студентів, з них 17 нових і 8

таких, що вже навчалися на інших відділах інституту. Студенти були поділені на категорії: дійсні (звичайні і надзвичайні) студенти та вільні слухачі.

Музично-педагогічний відділ поділявся на дві спеціальні кафедри: 1) теорії музики і композиції, 2) історії музики та на 4 класи: фортепіанний, скрипковий, диригентури і сольного співу. Професійний рівень викладацького колективу був дуже високий. Очолив його проф. Федір Якименко. Композитор, піаніст, диригент, музикознавець, він до еміграції був професором Петербурзької консерваторії. З 1927 року, після виїзду Ф. Якименка до Парижа, деканом відділу став Федір Стешко, музикознавець з різнобічною освітою (Київська духовна семінарія, Петербурзька юридична академія, Карловий університет у Празі). На кафедрі теорії музики і композиції викладали також відомі західноукраїнські композитори Зиновій Лисько та Нестор Нижанківський, випускники консерваторії та Школи майстрів у Празі. Після виїзду Нестора Нижанківського до Галичини на його місце запросили Василя Барвінського, праця якого в інституті тривала, однак, недовго. Тут також працював Вячеслав Вагнер – випускник Московської консерваторії, а в 1919-1920 роках – керівник українського театру "Студія" в Москві. Чех за походженням, він з раннього дитинства жив в Україні. УВПІ запрошував на роботу також викладачів чеських навчальних закладів. Зокрема, на кафедрі композиції декілька років викладав професор Празької консерваторії Отакар Шлін. Кафедру історії музики представляли Ф. Стешко та чеський музикознавець професор Йозеф Гуттер. У 1930 році до них приєднався Дмитро Равич, випускник УВПІ зі званням доктора музично-педагогічних наук. Деякий час тут викладали також відомі вчені: Зденек Неедлі – історію чеської музики та Дмитро

Чижевський – музичну естетику. Фортепіанний і скрипковий класи вели випускники Празької консерваторії Віра Березовська і Олекса Кісяків. Консерваторську освіту мали й викладачі класу сольного співу Ніна Дяченко-Гордаш, Дмитро Левицький, Любов Ліндфорс. Усі троє, до речі, були раніше членами Української Республіканської Капели Олександра Кошиця. Диригентської майстерності студенти інституту навчалися у Платоніди Щуровської-Россіневич – у минулому помічниці диригента капели О. Кошиця. В галузі хорового диригування вона багато років була безсумнівним авторитетом для музикантів Чехословаччини.

Відразу ж після заснування відділ почав активно організовувати урочисті вечори, концерти. Їм надавалася велика увага, оскільки на цих святах, окрім широких кіл української еміграції, бували й представни-

Диригентський клас музично-педагогічного відділу УВПІ разом з хористами для студентських вправ.

ки офіційних чеських установ: Міністерства закордонних справ, Міністерства шкільництва і народної освіти та ін., а також представники інших національних організацій (білоруських, грузинських, литовських та ін.). Найбільш урочисто проходили щорічні Драгоманівські та Шевченківські свята. Численна публіка гаряче вітала мистецькі виступи студентів та викладачів інституту, з незмінним успіхом виступав на концертах мішаний хор інституту під керівництвом Платоніди Щуровської-Россіневич. Його учасники склали основу Українського Академічного Хору (УАХ) найавторитетнішого українського хорового колективу в Чехословаччині. Особливо визначною була участь УАХ під керівництвом П. Щуровської-Россіневич у слов'янському пісенному фестивалі, що проходив у Празі в 1928 році. Хору було присуджено перше місце, а його керівникові журі фестивалю вручило почесну відзнаку Центральної чеської співочої організації, викладену рубінами. Високий рівень виконавських сил інституту яскраво засвідчує й успішна постановка опери М. Лисенка "Нокторн" у 1928 р. Зал театру "Umelecka Beseda" був переповнений українською і чеською публікою. Як згадував пізніше Роман Сімович, присутній на виставі Євген Чикаленко "висловився про неї, що вона нічим не уступає постанові цієї опери в київській опері і в клубі "Родина".

Інститутські святкування відзначалися однією важливою рисою: не було жодного концерту, де б не виконувались нові твори українських композиторів. Таким чином, УВПІ не тільки успішно пропагував українське музичне мистецтво, а й стимулював творчість своїх викладачів і студентів. Тут уперше прозвучали "Спомини", "Поклик до братів-слов'ян" Н. Нижанківського, музична поема З. Лиська "У тієї Катерини" і його ж кантата "На 5-ліття УВПІ" та ін. Як відзначав Н. Нижанківський, "УПІ в Празі поставив собі в девізу творчість. Творячи сам нові завоювання в області української науки і педагогії, спонукає всіх, хто має яке-небудь відношення до Інституту, до творчості в різних ділянках нашого психофізичного життя".

Вагомими були й наукові досягнення музично-педагогічного відділу. Викладачі інституту брали участь у наукових з'їздах, які проходили у Празі в 1926 і 1932 рр. На них прозвучали доповіді З. Лиська "Нові дослідження над оперою "Запорожець за Дунаєм" та Ф. Шешка "Перші українські церковно-музичні твори". В 1929 р. у часописі "Книголюб" було опубліковано статтю Ф. Шешка "Перші українські нотодруки". На початку 1930-х рр. з'являються два наукові збірники "Праці УВПІ" (I т. – 1930, II т. – 1932), в яких розміщено музикознавчі статті Ф. Шешка та З. Лиська. Серйозним внеском в українське теоретичне музикознавство став опублікований у Празі "Практичний курс науки гармонії" Федора Якименка. Викладач інституту Ніна Гордаш-Дяченкова підготувала підручник "Сольовий спів, його теорія і практика".

Найбільш гідною була, безумовно, наукова діяльність Ф. Шешка, й сьогодні маловідома в українському музикознавстві. Шешко – один із перших дослідників давньої української музики. Вже перші публікації Ф. Шешка викликали інтерес не тільки українських, а й зарубіжних музикознавців. Його було запрошено до спізпраці в "Pazdirkov Hudebni Slovník Naucny" (1929-1938, Брно) та в "Українській Загальній Енциклопедії" (1930-1933, Коломия), для яких дослідник готував матеріали зі слов'янської, української, а також, частково, з історії музики інших народів Російської Імперії. Пізніше, після закриття УВПІ, Ф. Шешко очолив музичний відділ Слов'янського Інституту в Празі. Одночасно він поглиблено студіює музикознавство на філософському факультеті Карлового університету, а також читає лекції з музики в Українському Вільно-

му Університеті. Як голова Українського Музичного Товариства при Українському Громадському Комітеті і як член цього комітету, Шешко був одним із ініціаторів створення музично-педагогічного відділу УВПІ та Українського Академічного Хору. За його редакцією Музичне товариство видало збірку (п'ять випусків) вокальних творів німецьких композиторів XIX ст. з перекладом тексту українською мовою, сонату для клавіру Д. Бортнянського та вже згадуваний "Курс практичної гармонії і музики" Ф. Якименка. До речі, саме Ф. Шешко був автором українського перекладу цього підручника. "Над цим перекладом мусів я багато попрацювати, особливо ж над впровадженням термінології, якої в нас для цієї науки ще не існувало", – писав він пізніше. Дослідник також переклав на українську мову цілий ряд капітальних праць західноєвропейських музикознавців. Серед них – праці Г. Рімана, А. Доме-ра, М. Батке, Е. Наумана, Е. Целеса, Р. Ляха.

Як бачимо, музично-педагогічний відділ УВПІ став справжнім центром музичного життя української еміграції в Празі. Тут згуртувався колектив високоосвічених педагогів, науковців. Основним завданням музично-педагогічного відділу було підготування середньо-шкільних вчителів музики й співу. Фаховий рівень його викладачів перевищував це завдання. Тому не дивно, що деякі українці – студенти Празької консерваторії та Карлового університету – відвідували заняття в УВПІ. Серед них – М. Колеса, В. Балтарович, О. Самойлович, Б. Левицький, С. Туркевич-Лісовська, І. Птиця. А випускники інституту Д. Равич, А. Яковенко, С. Масляк одержали звання доктора музично-педагогічних наук.

Сьогодні нам відомі імена 63 осіб – слухачів музично-педагогічного відділу інституту. Значну частину склали студенти, які паралельно навчалися на одному з інших відділів інституту або в іншому учбовому закладі. В перші роки існування інституту сюди вступали майже виключно емігранти з Великої України. Поступово студентський набір збільшувався вихідцями з другого боку кордону – з Галичини, Волині, Буковини, Бессарабії. Правда, пізніше вони почали переходити до інших учбових закладів, оскільки випускникам приватної, хоч і високої української педагогічної школи, дуже важко було влаштуватися вдома за спеціальністю. Крім того, знаючи про підготовку інституту до закриття, частина студентів покинула його, перейшовши до інших навчальних закладів.

За всі роки існування інституту проблема матеріального забезпечення була чи не найбільш актуальною і болючою. Загальна економічна криза до краю загострила ситуацію. Коли вже не було надії на подальше існування інституту, адміністрація робила все можливе, щоб його ліквідація відбулася принаймні менш болісно.

Ми свідомо обмежилися фактологічним викладом маловідомого сьогодні матеріалу про діяльність музично-педагогічного відділу УВПІ. Більш широкі узагальнення та порівняльні характеристики вимагають об'єму окремого наукового дослідження. Відзначимо найважливіше: своєю діяльністю відділ створював середовище, в якому виховувались національні музично-педагогічні кадри. Крім студентів інституту, десятки українських музикантів, які навчалися тоді у чеських музичних закладах, були пов'язані з музично-педагогічним відділом, діяльність якого наповнювала національним змістом високу фахову освіту, набуту молодими українцями у чеських школах.

Оксана МАРТИНЕНКО

Львів – Київ

"Задля збереження в собі чистої душі прапредків"

Давньоукраїнська міфологія в поезії "Празької школи"

Юрія Дарагана, Оксану Лятуринську, Олексу Стефановича, Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олену Телігу, Наталю Лівницьку-Холодну, Василя Хмелюка, Галю Мазуренко сучасні літературознавці відносять до "Празької школи" – угруповання, що не оформилося організаційно, не декларувалося самими його представниками, а було окреслене згодом науковцями, які запровадили цей термін, аби виокремити в літературному процесі української діаспори творчість поетів, які почали писати в еміграції – Празі, Подєбрадах – і яких об'єднувала передусім, за влучним спостереженням Ю. Шереха, віра в існування окремішньої української "національної духовності" і "воля до досягнення" (О. Лятуринська) цієї духовності.

Як відзначив Євген Маланюк, "піонерський чин у первочатках епохового процесу відзискання історичної пам'яті", тобто, звертання українських поетів-емігрантів 20-30 років ХХ століття до давньоруської державницької та культурної спадщини, в тому числі праукраїнської міфології, належить Юрієві Дараганові".

Найпослідовнішими продовжувачами і поглиблювачами новаторського зачину передчасно померлого автора збірки "Сагайдак" (1925) стали Оксана Лятуринська й Олекса Стефанович.

"Можливо, цвіркуни, які завжди наповідають українцям про рідний дім, про домашнє огнище і повне вдовілля, тепер зовсім вигублені по всій Україні. /.../ Можливо, нема і світлячків, які колись літали подивитися на світ папороті", – з гіркою припущенням О. Лятуринська на початку 40-х років. "Хіба ж там, – писала вона про свою Батьківщину, окуповану російсько-радянською імперією, – не викоринено вщент народні повір'я, щоб люди забули, що вони українці і від кого походять?". Лятуринській боліло, що "мало хто з українців знає про свій прадавній родовід від божеського праджерела – сонця", а "дехто вважає, що й не годиться признаватися до нього". Пам'ятати свою генеалогію, на думку чутливої і дітливої волинянки, необхідно "задля збереження в собі чистої душі прапредків, задля власного пошанівку і задля того, щоб чужі люди не приймали (нас) за безбатченків-голодранців, які майже нічого не винесли зі своєї багатой прадавньої духовної культури"².

Ці світоглядні переконання О. Лятуринської, задекларовані в її вступній статті "Від авторки" до власної поетичної збірки "Бедрик" (1956), значною мірою пояснюють, чому в її віршованих – порівняно з художніми набутками інших наших поетів-емігрантів 20-40-х років – найрясніше представлені праукраїнські міфологічні персонажі: Дажбог, Дажбожич, Стрибог, Перун, Святovid, Сварог, Гонило, Лада, Лель, Купало, Коляда, Ярило, Білобог, Чорнобог, Морена, Яга, Див, Карна, Жля (три останні згадуються, до речі, в "Слові о полку Ігоревім") та інші. Менше їх в Олекси Стефановича, поета, теж значною мірою задивленого в минуле³: Леда, Лада, Перун, Дажбог, Стрибог, Ярило, Див. Останньому божествові – страху і смерті – поет присвятив вірші "Див кличеть" (1924), "Див" (1937), "Розстала і лик закрила..." (1938), "Спинилось на людині око отне..." (1948), "Над світом кличе чорний Див..." (1919), подавши у них своєрідну грацію цього образу: від традиційного "людиноликого птаха", що "вверху дерева" передбачав нещастя лише для Руси-України, до "світового" віщуна апокаліпсису.

У ліриці Євгена Маланюка, якому також, подібно до його побратимів по перу, "снився гомін дубів праддівських", подибуємо образи Дажбога, Лади, Купала, Ярила, Дива.

Якщо в поезії Оксани Лятуринської і Олекси Стефановича праукраїнські міфологічні персонажі здебільшого центральні, то в Євгена Маланюка – побіжні, принагідні, доповнюючі й увіразнюючі провідну думку творів, як от у вірші "Полин" (1925):

І в очі широчінь повіяла страшна,
І простір – свист степів – пронизує вітрами.
Це ж тисяча – яка засиніла весна?
І вкотре ж це гряде Ярило із дарами?

Або в неоглавленому триптиху (теж 1925 р.), який починається наступною строфою:

Знаю – медом сонця, ой Ладо,
В твоїм древнім тілі – весна.
О, моя Степова Елладо,
Ти й тепер антично – ясна.

Маланюк – поет і есеїст – надавав перевагу естетизації й осмисленню біблійних мотивів, проте ніколи не забував про наші первісні, дохристиянські вірування, які час від часу відзеркалювали в його творах.

Перелічені міфологічні образи у віршах поетів-емігрантів здебільшого зберігають своє первісне змістове навантаження і водночас вони індивідуалізовані – передусім додатковими авторськими характеристиками, неповторними контекстами, в які поставлені. Прикладом може бути образ Дажбога в окремих віршованих Дарагана, Стефановича, Лятуринської та Маланюка.

Дажбог лякає білі коні,
Бучний табун зими,
З його рожевої долони
Вогонь проміння барвно гонить
На вохке тло землі.

У зацитованій першій строфі з Дараганового вірша без назви бог Сонця виступає побороювачем зими. Звернім увагу на самобутню поетичну характеристику антропоморфізованого Сонця: "З його рожевої долони..."

Стефанович у вірші "Світанок", апелюючи до двох міфологічних образів-антиподів – бога Сонця, світла й добра і божества – провісника біди, вже згаданого Дива, – ставив філософську проблему добра і зла:

Дажбоже неба й землі,
Вседобра в тебе десниця! –
Та тільки звідки та птиця,
Ті дивні клики у млі?

Благословляєш на світ,
На сході смуга рожева. –
Нащо ж той глас "вверхи древа",
Той темний клекіт із віт?!

У першій строфі свого диптиха "Великдень" О. Лятуринська ототожнила Дажбога з Сонцем:

Напучуй бруньку і стебло
і паростки нові пусті,
щоб все росло і все цвіло
в рясноті пишній і густій!

Третя строфа цього ж вірша підкреслює язичницькі витoki в християнстві, вказує на наступність між праукраїнською і християнською міфологіями в релігійних віруваннях та обрядах нашого народу. Образ Дажбога оприлюднюється у великодньому дійстві, в його атрибутах-символах, успадкованих від поганських ритуалів – священій воді, писанці, пасці:

Щедрот своїх не зменшуй ти!
Дай всьому, Дажбоже, пуття,
й дари водою освяти:
цей символ вічного життя –
яєчко писане, райце,
і коровай наш, он який,
округлий, мов твоє лице,
й такий, такий же золотий!

Образ бога Сонця, світла й добра використала поетеса, малюючи психологічний портрет Олени Теліги: "... Сам Дажбог поглянув з ласкою й дав життя – один порив".

У лагідного Бога Лятуринська – дитяча письменниця – шукала підтримки, коли йшлося про життєві прикросці й розчарування:

Загніви свій ясний лик,
глянь на чебрики, Дажбоже!
Потолочений, ба, кожен,
не отямиться й за рік.

Символом життя і волі виступає Сонце-Дажбог у філософському пуанті "Карпатського триптиха" (1932) Є. Маланюка:

За мряками примар
Встає відвічний життєдайний дар –
Звитяжне сонце яросним Дажбогом.

Гімни прадавній українській духовності виспівали Лятуринська – в поетичній мініатюрі “Ти ще не вмер, ти ще не вмер...” і Стефанович – у віршах “Сон Перуна”, “Перун”. Центральний герой цих творів, як можна здогадатися з двох останніх назв, – один з найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології, Бог над богами, повелитель грому й блискавки.

І Лятуринська, і Стефанович поетично опрацювали той самий історико-релігійний факт: потоплення поганського ідола в Дніпрі після запровадження на Русі християнства. Але якщо в мініатюрі “Ти ще не вмер, ти ще не вмер...” звучать ноти обурення і протесту проти “богів ворожих”:

Ти ще не вмер, ти ще не вмер!
Через розбурханий Дністер
з Дніпра ти вишибаєш, боже!
Впадуть долів боги ворожі.
Перед лицем великих чуд
жахнеться князь, чернець і люд.
Тоді ж у гromі-блискавиці
запаляться скирти пшениці.
Злетить офірою когут.
Явися, боже, і пребудь! –
то настроїй метафоричного вірша “Перун” – миролюбний, по-

гідний:

І він поплив,
І так пливе безустання,
Кремінно вирубаний з дуба;
Ріка, від віку йому любя,
Його несе до цього дня.
/.../
Пливе, прадавньої снаги,
Грози прапервісної повен.
І часто-часто його човен
у наші стука береги.

Коли розглядати процитовані (останню – фрагментами) поезії, як і метафорично-алегоричний “Сон Перуна”, у контексті інших творів Лятуринської і Стефановича, напрашується висновок про те, що їхній лейтмотив – не стільки уславлення язичницької релігії й прагнення її реанімувати, скільки утвердження прадавньої української духовності як одного з джерел сили у змаганні з ворогами-зайдами:

Як ніч, нахмурився Перун, –
Його обурив сон недобрий.
Таке ввижалося йому:
Чужий, нахабний хтось приходив
І насміхався...
/.../
Реве та стогне Дніпр у млі,
Земля здригається, як в трясцях...
І шепчуть злякано в селі:
“О, Він ніколи їм не дасться...”
(О. Стефанович. Сон Перуна).

Лятуринська для своєї, задекларованої в поезії, боротьби за Україну, жадала благословення і язичницьких богів (“Перуне, освяти мечі!”), і християнського Бога (“... Христос і нас благословить”).

Поганство і християнство у віршовій творчості українських поетів-емігрантів виступають не як релігії-антиподи, а як законні, прийняті для нас етапи в розвитку нашої релігійної свідомості, кожен з яких заслуговує на належну увагу і пошанування.

Натомість поклоніння українських пращурів скандинавському богові Одіну Лятуринська осуджувала – “Чи ж гоже?”. Маланюк, навпаки, схилився до думки, що було б краще, якби в давнину, “люд” з “візантійській Україні” (так поет визначав геокультурне становище наших предків) змінив свого слов'янського Дажбога на варязького Одіна. Прийняття скандинавського бога світла, добра й розуму і, таким чином, психологічне зближення із віруючими в нього суворими “мужами від моря”, представниками “крицевої раси” могло б, на переконання автора “Глави з поеми “Схід Європи” та циклу “Варяги”, привести до змушнення наших краян, “обернення” їх із “рабів” у “буйтурів”, а відтак – у державників.

Пейзажна, часом еротична, з елементами казковості, з героями-князями, княгинями й персонажами давньоукраїнської міфо-

Оксана Лятуринська

представники “Празької школи” – О. Стефанович, чиє зовнішнє життя було, за висловом Богдана Бойчука, “самотнє і небарвисте”, а внутрішнє – “напружене, глибоке й особливе”⁴, і О. Лятуринська, яка, за спостереженням Уласа Самчука, “жила у просторі своїх умовностей”⁵.

“Її дуже вдаються веснянки, обжинкові пісні, вірші про сонцезворот, Великодень, зелений четвер, свято Купала, – справедливо віддає належне талановитій волинянці, яка почувала себе в душі уявлені наших предків “онукою Дажбога”, Яр Славутич, – усе це, – відзначає він, – перейнято чарівним духом прадавньої української міфології”. “Ярило, Світовид, Вітряниця, Зимова Баба та інші мітологічні істоти, яким навколо капища поклонялись наші далекі предки, – влучно зазначає дослідник у тій-таки статті “Мужність і ніжність: поезія Оксани Лятуринської”, – оживають у віршах новітньої жрекині, ходять разом із нами, сприяють нам, бо-дай ілюзорно, захочують у житті”⁶.

Ці слова можна віднести також до поезії з давньоукраїнською міфологічною образністю Ю. Дарагана, О. Стефановича, Є. Маланюка.

Твори названих поетів-емігрантів допомагають нам краще пізнати себе від самісінських прарокоренів, відновити українську самоідентичність, гідно утвердитися в духовному просторі Європи, світу.

Ініціативна група Товариства українських письменників і поетів “Культ” в Подебрадах. Зліва: А. Гладист, М. Грива, Е. Маланюк, В. О'Конор-Вілінська, М. Храпко, Юр. Дараган.

¹Маланюк Є. Юрій Липа – поет // Його ж. Книга спостережень. Проза. – у 2 т. – Торонто, 1962. – (Т. 1.) – С. 227-228.

²Лятуринська О. Від авторки // Лятуринська О. Зібрані твори. – Торонто, 1983. – С. 181.

³Іван Фізер, перефразовуючи А. Бергсона, зазначив: “Потік поетичної свідомості Стефановича /.../ пливе назад, а не вперед, пливе у світ зберігаючої пам'яті”. (Фізер І. Вступна стаття // Стефанович О. Зібрані твори. – Торонто, 1975. – С. 7.)

⁴Бойчук Б.) Складаний портрет поета як людини // Стефанович О. Зібрані твори. – С. 253.

⁵Самчук У. Панна Печеніг (Розмова про Лятуринську) // Лятуринська О. Зібрані твори. – С. 750.

⁶Славутич Яр. Мужність і ніжність: поезія Оксани Лятуринської // Лятуринська О. Зібрані твори. – С. 763-764.

Оксана НАХЛІК

Львів

Толум'яний лицар України

Василь Пачовський (1878-1942) – поет, драматург, кіносценарист, історик та історіософ, громадський і політичний діяч першої половини ХХ століття – увійшов у літературний процес не лише як один з найяскравіших представників українського модернізму, а й як творець оригінальної історіософської концепції державотворення, викладеної в довершеній формі у трактаті “Світова місія України” (1933).

Сильні особистості завжди багатовимірні. В. Пачовський залишив помітний слід в історії не тільки української культури. Працюючи з 1920 до 1929 рр. на Закарпатті, що входило тоді до складу ЧСР, поет перекладав із чеської мови гімни й поезії С. Чеха, Я. Неруди, К. Я. Ербена, а 1921 р. в Ужгороді вийшла друком його “Історія Підкарпатської Русі” – на замовлення Товариства “Просвіта”

Чеський “*Ottův slovník naučný nové doby*” зафіксував Пачовського як одного із зачинателів чеського історичного кіно¹, адже саме за його сценарієм у мальовничих околицях замку в Сobotці було знято перший історичний фільм чехословацького виробництва “Корятович” (1922). Фільм демонстрували по найбільших містах ЧСР, але його сценаристові не судилося побачити триумф свого кінематографічного первістка: працюючи над матеріалом для сценарію в Мукачеві, Пачовський простудився. Весь гонорар за фільм пішов на лікування затяжної хвороби легенів²...

Зрештою, не лише хвороби отруювали життя поета на Закарпатті. З часів яскравої української промови Пачовського на Шевченківському святі в Ужгороді 1920 р., що мало не стала причиною дипломатичного конфлікту – через неї покинув зал французький аташе генерал Парі, – чеські чиновники ставилися до Василя Пачовського як до особи підозрілої і небажаної в Чехословаччині, незважаючи на загалом толерантне трактування української справи кращими представниками чеської інтелектуальної еліти. Спроби отримати громадянство ЧСР зазнали фіаско, підписаний у статусі негромадянина контракт на працю призвів лише до того, що з кожної платні поета адміністрація почала вираховувати “незаконно отриману” раніше доплату на рідню. Не допомогло і звернення до Президента Масарика...

Не маючи змоги звести кінці з кінцями, В. Пачовський без паспорта і права на дальше перебування в ЧСР нелегально переходить кордон і за сприяння Д. Лукіяновича розпочинає працю в українській гімназії та бурсі св. Миколая в Перемишлі. Своєрідним підсумком його дев'ятилітньої праці в ЧСР став вірш “Браттам чехам”:

А прецінь я в душі лелівав
Найкращі снігоцвіти –
За дружбу, я без злоби мріяв
Про вас, слав'янські діти!

І я Вам ніс найкращі мисли
З'єднання і збратання –
А нині мрії ті розприсли
Від глуму й клеветання! (...)³

Тривала відсутність власної держави призвела до того, що в ХІХ столітті українці де-факто стали нацією суто літературною і

практично весь державотворчий досвід України концентрувався саме в літературі, тобто формувався як міфологема України-держави. Тож оцінюючи історичні події, постаті і факти, В. Пачовський у своїй творчості завжди виходив з національних інтересів Української держави – чи то в ретроспективі, чи у перспективі. Загострене жадання українського реваншу в справі державності розвели на різні боки поета Василя Пачовського і чеських чиновників, хоча український мисленник звинувачував у державницьких невдачах України в першу чергу не чехів, не поляків, не росіян, а себе, свій власний народ, ідучи шляхом І. Франка, який свого часу з болем писав про Україну-Русь: “Я ж гавкаю раз-в-раз, /Щоби вона не спала...”

Зразком такого осмислення В. Пачовським причин української трагедії бездержавності є його брошура “Українці як народ”⁴ видана ще 1907 року в Чернівцях. Довгий час ця книжечка, фрагменти якої пропонуються читачеві, була під пильним оком імперських спецхранів – і небезпідставно. Адже у ній український поет-історіограф послідовно відстоював думку, що українці – “наскрізь модерний народ”, і з часом – рано чи пізно – таки збудують власну державу.

Досліджуючи причини занепаду української національної самосвідомості, В. Пачовський бачив їх передовсім в особливостях національного характеру і при цьому картвав за інертність, неповоротливість, гіпертрофовані індивідуалізм і відсутність національної гордості не тільки окремих індивідумів, а й усю українську націю. Саме тому на перше місце серед завдань українського народу поет-історіограф висував досконалення ментальності і виховання українського індивідуума до рівня свідомого громадянина, члена модерної європейської громади, що зможе вільно розвинути лише за умови повної свободи розвитку українського духу. Лише тоді, на думку В. Пачовського, український народ відіграє визначну роль в історії світової культури. Властиво у цьому й полягає основний пафос етнопсихологічного дослідження “Українці як народ”. Основні ж його висновки не втратили непересічного значення та безумовної актуальності і сьогодні.

¹ *Ottův slovník naučný nové doby*. – Praha, 1937. – Т. IV, Sv. II. – С. 829.

² Бібліографічні матеріали: Василь Пачовський. Зібрав Роман Пачовський. Нью-Йорк, 1967. – С. 8.

³ Пачовський В. Зібрані твори у 2-х т. Філадельфія, Нью-Йорк, Торонто, 1984. – Т. I. – С. 396.

⁴ Пачовський В. Українці, як народ. Чернівці, 1907. – С. 16.

Григорій ЧОПИК

Львів

Василь ПАЧОВСЬКИЙ УКРАЇНЦІ ЯК НАРОД*

Фрагменти

Українці – перший модерний народ

... Даруйте, що мушу затронуті болючі струни, та все ж таки пізнання правди покаже нам шлях на будуче, який може вести до певного висліді. Пора отямитися із блудної дороги та вічного нарікання на обставини та сусідів, шойно пізнання себе і перебудова своєї вартості може двигнути нас і поперти наперед наш розвиток.

Український народ заляг компактною масою розлогий край від Сяну по Кавказ, чисельно другий між слов'янськими народами, щодо свідомості свого національного "я" – останній між ними.

Яким робом сталося таке, що у народі, обдарованім такими високими загальнолюдськими почуттями, заникла свідомість своєї національної індивідуальності?

Вибуялий індивідуалізм одиниць, що не признають ніякого авторитету, хіба під час пориву; нехтування реального життя, вироблене нападами пустошників і плодovitістю землі, брак природної географічної границі України, резигнаційна** туга за справедливістю і контемпляція*** над особистими почуттями, замкненими в крузі родини і власної душі по кожнім безуспішнім пориві, – не дали українському народові займитися і сотворити одноцілну державну організацію. Та все у кожній одиниці, де б вони не жила, – є вроджене почуття своєї окремішності від сусідніх слов'янських.

Українець прийме чужу мову, прирорюється до свого оточення, увійде в чужу організацію – та все заховає свою душу, душу свого народу, яка дуже ярко вибивається серед чужинців, як щось незрозуміле, чуже, неясне для них. Українцєві все остане той індивідуалізм та високий ідеалізм, та велика туга, той сміх кризь сльози і м'якість в почуттях, та норювистість, безоглядна в чині, з якого не вміє витягнути користі.

(...) Ми – наскрізь модерний народ! І на се ми повинні і можемо бути горді, хоч ми послідні заслугою в історії культури, та безперечно перші в історії так звані "люди" в новочаснім значенні цього слова. Що ми не сотворили держави, побіч природного багатства краю і географічного положення, причина лежить в противній нашій душі суспільній мілітарній організації сучасних держав, але в міру, як з поступом культури опадатимуть ланцюги терору, – для нас отвориться світла будучність.

II

Українці – як одиниці

Український народ складається з одиниць о високім почуттю індивідуалізму, з широким горизонтом думок – але без почуття народної одноцілності, лінивих, непередпріємчивих, не виходячих поза круг своєї родини, нездібних поки-що до сотворення власної держави!

(...) Українська жінка не має почуття національності, тільки почуття свого родинного "кутика" з дітьми; вона старається там притягнути чоловіка, роблячи з нього батька родині; з того приводу позбавляє його всякого розмаху до праці в хосен цілого народу, бо се виходить поза круг її "кутика". Українська жінка навіть відводить свого чоловіка від суспільної роботи розважною пороудою, що його "загонистість" може пошкодити їм, розуміється, матеріально, бо іншої користі і вартості не знає, не розуміє і не визнає, хіба що його праця "для народу" така, що приносить матеріальну користь їй і її родині. Українська жінка зі своєю слимачковою натурою не видержує конкуренції з жінчиною нації сусідніх, вона добра, лагідна, тиха, смирна – але не сильна, не перєбггла, не пориваюча! Вона добра до виведення плоду, але не-

*Текст подається за сучасним правописом із збереженням основних лексичних та стилістичних особливостей оригіналу.

**Резигнаційна – покірна.

***Контемпляція – споглядальність.

здібна до сотворення дітей народів; як увійде в подружжя з мужчиною чужої нації – ту роль переймає на себе той мужчина і виводить її дітей на одинці чужого народу!

Українець, теоретик, непередпріємчивий, лінивий і добродушний, м'якої вдачі, під впливом жінки замикається в своїм кружку родиннім, добрий батько, але яко народна одиниця – ледащо! Не має почуття національної гідності і одноцілності і спільного інтересу націй, нездібний до організації серед мира, хіба аж під гук бойової труби, матеріал до омріяної анархістичної держави і то не до керми, а на вегетаріяння, на одиницю, що живе з дня на день, живучи в сфері своїх високих чи низеньких мрій.

Той характер відбивається і там, де він тепер може мати владу, – в родиннім житті. Як увійде в подружжя з жінчиною іншої нації, тон його домови надає жінчина, що своєю перебіглистю уміє використати його заяче серце і виховує його діти на одинці чужого народу! (...)

III

Українці, як нація

Із-за вищенаведених причин українці як нація так підупали, живучи розсіпані на атоми, цілий народ складається з самих родин, а радше з самих хат, а кожна хата – то осібна республіка. Для здійснення стремлень якого-небудь народу важне є почуття національної свідомості і гордості за своє "я" – за "я" народу, що має відігравати якусь роль в історії світової культури. Та само-свідомість заникла серед мас, а з-поміж інтелігенції являється дуже слабкою струєю. Українська інтелігенція в царській Україні зросійщилася, молодіж пішла в ряди інтернаціоналістів без огляду на се, чи не згубить в боротьбі з царатом на користь другої нації своє національне "я", у цілім народі немає почуття своєї вартості яко нації і національної гордості.

(...) В українським народі якраз бракує тої свідомості інтересу цілої нації із-за недостачі почуття своєї вартості яко нації для розвитку людства, що лучила б усі сили до інтенсивного розвитку її осібної культури.

Чому се сталося, що народ, який має таку виразну фізіономію своєї душі, затратив почуття своєї вартості як осібної нації і кидає свого генія в гирло розвитку чужих народів – чому се сталося?...

Те почуття своєї вартості яко нації і національної гордості підкопало в українців крайню хибне і тенденційно накинене чужинцями історичне виховання. Завдяки російським історикам і пересадній критиці з дошукуванням в історії новочасної демократичної течії, в українців вкрадено його геройську історію, обкидуючи великі індивідуальності його націй болотом за одну хибу – за їх "недемократизм". Завдяки російській "науці" приложено мірку демократичних ідей XIX віку до гетьманів XVII-XVIII віку і пограбовано їх з заслуженого ореолу, на який заслужили мученики і борці самостійності української нації, що наклали головою за велику ідею. (...)

(...) Народ, що не знає своєї історії, не поважає її, не є гордий за свою минувшість – не може сотворити ідеалу на будуче, живе, як скот, наживою хвилі, травиться і вегетує бездушно, а спосібніші одиниці сотнями переходять в ряди народів, що вміють увінчати чин посмертною славою, що вміють творити історію і дають місце генієві одиниці, зазначаючи свою роль в історії всесвітньої культури. (...)

Україна, позбавлена спромоги самостійного розвитку, не дасть здавити себе, як не дала через стількі сотень літ, все має готовий протест, невдоволення та бунт – все буде елементом деструктивним! Шойно повна свобода розвитку українського духа задовольнить велику Тугу народу, який має відіграти визначну роль в історії культури.

Народ, що витворив такі високі чуття і артизмом пісні та думи, що в часі своєї сили козацької мав найвищу просвіту з усіх слов'ян, що в житті родиннім витворив таке культурне право і погляд на подружжя, якого шойно тепер добирається західна Європа, народ, що перший в новітній культурі поставив індивідуалізм на основу етики (Сковорода), народ, що перший вивісив стяг революції демократичної і спромігся на такі великанські рухи, народ, що перший поставив постулат національної держави (Виговський), народ, що видав десятками такі великі індивідуальності на всіх полях, які ще не доцінено із-за вузької точки нашого світогляду, – такий народ не дасть засимілювати себе народам зовсім противного характеру і має перед собою будучність, бо лінія його життя іде вгору, і прийде час його слова серед людства, – а від виховання залежить, чи се буде скоріше чи пізніше...

ДВІ СТОРІНКИ НАШОЇ ІСТОРІЇ

Між подіями, про які розповідає відомий історик, професор Володимир Сергійчук, рівно півстоліття. Тільки знайомство з відкритими "спецфондами" бібліотек, а особливо – архівів, дає нам змогу зазирнути за масивні "куліси", якими відгороджували нас від справжньої історії впродовж періоду радянщини.

ЧЕХОСЛОВАЦЬКЕ ВІЙСЬКО В УКРАЇНІ В 1917-1918 РОКАХ

Лютнева революція 1917 року, яка запалила вогонь свободи для народів Російської імперії, дала надію на майбутнє визволення й іншим європейським націям, що тривалий час перебували під іноземною окупацією. Зокрема, прокинулися до національного відродження й представники чехів та словаків, котрі перебували на території України в російському полоні.

У квітні 1917 року "Союз чеських товариств у Росії" скликав свій з'їзд у Києві, на якому було обрано Чехословацьку Національну Раду, що мала представляти інтереси чехів і словаків, у першу чергу військовополонених.

Полонені чехи і словаки, які перебували на території України, згодом добилися від Тимчасового Уряду дозволу на формування національного корпусу, який підлягав би російським властям. Але остаточно цю проблему довелося вирішувати вже Уряду Української Народної Республіки, проголошеної III Універсалом Центральної Ради 20 (7) листопаду 1917 року.

У зв'язку з цим 13 грудня 1917 року в Києві засідала спеціальна комісія Уряду УНР у складі представників кількох генеральних секретарств під головуванням полковника Пилькевича. В її рішеннях, зокрема, зазначалося: "З огляду на те, що на території України по згоді з Тимчасовим Урядом формувалася група з полонених чехів і словаків, який зараз міститься на Полтавщині, і позаяк умови, які були при формуванні з часу проголошення Української Народної Республіки, відпадають, виникає питання про в'яснення стосунків між зазначеним корпусом і Українським Урядом, а також з огляду на те, що чехословацький корпус не закінчив ще свого зформування, яке вимагає від Української Республіки великих видатків грошових, озброєння, військового майна і т. ін. – комісія вважає бажаним:

дати зазначеному корпусу можливість закінчити своє формування як з технічного, так і матеріального боку при таких умовах:

1) Корпус, прийнявши обов'язок захищати інтереси Української Республіки, кориться всім розпорядженням Української військової влади і при потребі продовження війни займає місце на фронті по вказівках цієї влади.

2) На коли б виникла потреба захищати від зруйнування і розграбовання злочинним елементом народнього майна (мастків, лісів, сільськогосподарського інвентаря, які раніш складали власність поміщиків та інших приватних власників), фабрик, заводів, залізниць і всіх підприємств культурного значіння, особливо ж, коли вони зв'язані з потребами військового стану – корпус дає свою допомогу згідно з вказівками Української Військової влади.

Але разом з цим вживання зазначеного корпусу як засобу для міжпартійної або міжнаціональної боротьби визнається недопустимим.

При демобілізації зазначений корпус здає всю зброю і військоове майно в розпорядження Української Військової влади".⁽¹⁾

Ознайомившись з протоколом комісії, Генеральний секретар з військових справ УНР Симон Петлюра доповнив його ось такою пропозицією: "З свого боку окреслюючи згоду на постанову комісії, корпус має зайняти окремих частин на фронті по вказівкам Укр. Військової влади".⁽²⁾

А Генеральний секретар з міжнаціональних справ УНР Олександр Шульгин дописав: "Протокол комісії читав. Коли з точки погляду військового секретарства озброєна сила чехословаків є потрібна як для забезпечення фронту, так і для охорони ладу в країні, – я з точки погляду політичної вважаю умови, вироблені комісією, відповідними".⁽³⁾

Зрештою, вимоги державної влади України були враховані, як свідчить положення про статус чехословацьких військ на території України. Цей документ (друкується в перекладі з російської мови) десятки років пролежав у спецфондах тоталітарного режиму, але сьогодні він має інтерес для тих, хто цікавиться минулим чеського і словацького народів. З одного боку він засвідчує організованість чехословацької меншини в Україні, а з другого – ще раз підтверджує толерантну політику Центральної Ради, що першою в світі ухвалила Закон про національно-персональну автономію, до представників різних народів, які волею долі опинилися в Україні.

До речі, буквально через кілька днів Уряд УНР в особі вже нового Генерального секретаря з військових справ Миколи Порша засвідчив увагу й підтримку чехословацьким воякам в Україні, вимагаючи від населення допомагати "в їх нуждах, давати помешкання, хліб і таке інше".

У складі двох дивізій і запасної бригади загальною чисельністю близько 30 тисяч чоловік чехословацький корпус перебував під патронажем УНР до кінця січня 1918 року, після чого за згодою з країнами Антанти його оголошують автономною частиною французької армії з наступним перекиданням до Західної Європи через Владивосток. У другій половині березня 1918 року чехословацький корпус залишив межі України.

Додатки:

ПОЛОЖЕННЯ

про Чехословацьке військо на території Української Народної Республіки

I. Чехословацька Національна Рада як верховний політичний представник визвольного руху чехословацького народу визнає Українську Народну Республіку, проголошену III Універсалом від 7-го листопаду 1917 р.

ПРИМІТКА: Як наслідок цього чехословацьке військо, що визнає ЧСНРаду своїм верховним органом, за наказом Ради визнає належним чином Українську Народну Республіку.

II. Генеральний Секретаріат (Уряд) Української Народної Республіки визнає – як це мало місце в державах Четвірної згоди Чехословацьку Національну Раду (Conseil Nationale de Pays Tcheques) верховним і єдиним представником чехословацького народу, що перебуває поза межами Чехії та Словаччини.

ПРИМІТКА: Українська Народна Республіка, визнаючи ЧСНР-аду, визнає з метою полегшення зносин, її представників при Ставі Верховного Головнокомандуючого Українським фронтом і при штабі Чехословацького війська, рівно ж як і визнає "Отделение для России" ЧСНРади єдиним виконавчим органом ЧСНРади на Україні.

III. Чехословацьке військо підпорядковується у військовому плані Українським військовим властям і за наказом Верховного Командування України повинне зайняти бойову ділянку на фронті проти центральних держав.

ПРИМІТКА: а) Внаслідок існуючої розрухи військового й адміністративного апарату Росії чехословацьке військо до цього часу не забезпечено всім необхідним і належним. З огляду на бажання підняти боєздатність, необхідно здійснити укомплектування й постачання корпусу спорядженням і санітарними потребами;

б) Для більшої спайки і підготовки ЧСНР вважала б бажаним об'єднання – по можливості – обох дивізій в одному районі.

в) Накази Начальника Штабу Верховного Головнокомандуючого військово-технічного характеру № 613 від 26-го жовтня 1917 р. і № 856 від 3 листопада 1917 р., рівно як і призначення вищого командного складу (командира корпусу та інспектора) зберігають свою дію і можуть бути змінені лише за згодою ЧСНРади.

IV. Чехословацьке військо може бути також використано для підтримки суспільного й адміністративного порядку на території Української Народної Республіки.

ПРИМІТКА: У внутрішні політичні стосунки чехословацьке військо не втручається. Визначення, коли чехословацьке військо виходило б з рамок охорони порядку надається уповноваженому ЧСНРади при штабі корпусу за погодженням з українськими військовими властями.

V. Чехословацьке військо, на випадок виходу Української Народної Республіки із стану воюючої з центральними державами, звільняється від прийнятих на себе зобов'язань по відношенню до Української Народної Республіки і надається йому право вільного, однак без зброї, виходу з меж України.

ПРИМІТКА: Українська Народна Республіка бере до відома прийняті ЧСНРадою на себе зобов'язання по відношенню до Французької Республіки стосовно переведення чехословацьких добровольців до Франції чи в країни Згоди.⁽⁴⁾

НАКАЗ

по Військовому Генеральному Секретарству
Української Народної Республіки

20 грудня 1917 р. м. Київ

Ч.83

До відома Генерального Секретарства дійшло, що деякі селяне вороже відносяться до чехо-словацьких військових частин, не дають їм хліба і таке інше.

Військове Генеральне Секретарство нагадує усім громадянам України, що чехо-словацькі частини вважають владу Центральної Ради на Україні, ніколи не стояли ні на перешкоді і ні в якому разі не можуть лічитися ворогами України. Через те Військове Секретарство звертається з призивом до всіх українців допомогти чехо-словацьким військовим частинам в їх нуждах, давати помешкання, хліб, і таке інше.

Підписав: Генеральний секретар по справах військових
М. Порш.⁽⁵⁾

1). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України: Фонд 1076.-Опис 3.-Справа 18.-Аркуші 1-1 зворот.

2). Там само: Арк. 1 зв.

3). Там само: Арк. 1 зв.

4). Там само: Ф. 1115.-Оп.1.-Спр.53.-Арк.19-19 зв.

5). Там само: Ф.1076.-Оп.1.-Спр.1а.-Арк.24.

ПРАЗЬКА ВЕСНА ТА ЇЇ ВІДГОМІН В УКРАЇНІ

Демократизація чехословацького суспільства, що набула широкого розвитку навесні 1968 року, привернула увагу, не буде перебільшенням стверджувати, всього світового співтовариства. Якщо прогресивні сили всієї планети розраховували на успіх празьких реформаторів, то керівництво Радянського Союзу та його сателіти по Варшавському договору були перелякані тими процесами, які розгорнулися в Чехословаччині.

З метою недопущення серйозного аналізу реформаторських процесів у Чехословаччині радянські керівники вдалися не тільки до замовчування правди про справжній перебіг процесів, що відбувалися там, а й до свідомого перекручення їх. Більше того, радянських громадян, котрі не знали повної правди про події в Чехословаччині, змушували привселюдно засуджувати "чехословацьких контрреволюціонерів". До речі, в ті дні по радянському телебаченню можна було чи не щоденно бачити постійні репортажі про "одностаїне" засудження в СРСР чехословацької "контрреволюції".

Багато подібних акцій організувалося і в Україні.

Очевидно, саме така "одностаїність" й привернула увагу чеського журналіста Йозефа Родра, який 26-28 липня 1968 року вмістив на сторінках газети "Походень" свої звернення до знайомих в Україні під заголовком "Три листи на Україну".

У листі до викладача Чернігівського педагогічного інституту Мешкової Йозеф Родр зауважив, що з сумним почуттям стежив він за телевізійною передачею з радянських заводів, де люди так легко підіймали руки в знак протесту проти "занадто буйної" демократії в нашій країні. І я казав собі, що, мабуть, такого легкого піднімання рук не трапилося б, якби були детальніше поінформовані про наші умови, якби вони знали в усій повноті (а не лише з окремих історій) наші плани, наші болі і надії.⁽¹⁾

Можливо, Йозеф Родр і розумів, що радянським людям не подають свідомо всієї правди про події в Чехословаччині, але він був переконаний, що серед його друзів в Україні багато є таких, котрі намагаються розібратися в складних проблемах минулого, хочуть дійти до розуміння того, що з їхнім народом трапилося, коли він перетворюється в натовп, готовий все підтримувати.

Ось чому празький журналіст пригадує в листі до голови колгоспу імені Довженка Сердюка їхні розмови про важкі сторінки з життя Олександра Довженка.⁽²⁾

А чернігівського журналіста Андрія Фомичова чехословацький колега запрошує ще раз приїхати до його країни й переконатися, що там все спокійно, як той засвідчував зовсім недавно. Для самого ж Йозефа Родри, доволі члена КПЧ, радісно, "що переважна більшість людей в нашій країні, а точніше 90 відсотків схвально сприймає прояви відродження соціалістичного і комуністичного мислення, вже цим відсуваючи будь-яку небезпечку небажаного повороту".⁽³⁾

Однак такі листи до адресатів тоді не доходили. Вони осідали в таємних архівах компартії, яка не хоті-

ла, аби радянський народ знав правду про події в Чехословаччині.

Природно, що особливу увагу комуністичні ідеологи звернули на реакцію громадськості в СРСР, в т. ч. української, на введення армій Варшавського договору до Чехословаччини в серпні 1968 року. А реакція населення виявилася не такою вже одноставно

А водія радгоспу "Провальський" Свердловського району І. В. Трєбнікова, котрий, на думку тодішнього першого секретаря Луганського обкому партії В. Шевченка, "допустив нездорові висловлювання", було виключено з лав КПРС.⁽⁶⁾

Треба зазначити, що чесні словаки і чехи, які ще вірили в справедливість і гуманізм соціалістичного ладу,

136

Пролетарів всіх країн, об'єднайтесь!
Пролетарів всіх країн, об'єднайтесь!

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ
АНСЬКИЙ ОБКОМ КП УКРАЇНИ

КОМУНІСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА
ЛУГАНСКИЙ ОБКОМ КП УКРАИНЫ

№ 96/с
29 . АВГУСТА 1968 .

Одн. ч. Кошиць
Мисленко
2/2/68

Секретно

ЧЛЕНУ ПОЛІТБЮРО ЦК КПСР,
ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАЇНИ
ТОВАРИЩУ ШЕВЧЕНКУ П. В.

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

О мерах принятия к лицам, допустившим нездоровые высказывания в связи с событиями в ЧССР.

Абсолютное большинство трудящихся Луганской области целиком и полностью одобряют политику и меры Центрального Комитета КПСР и Советского правительства в связи с событиями в Чехословакии.

Наряду с этим имеются отдельные лица, которые допустили нездоровые высказывания. С ними проведена соответствующая работа.

В ряде коллективов состоялись заседания Советов рабочей чести, на которых обсуждено неправомерное поведение отдельных лиц.

2/13

3441/32 4
30 VII 1968

директору организации по проектированию,
Председателю партийной организации,
Председателю профсоюзной организации.

Уважаемые друзья!

Как Вам уже известно, 22.8.1968 г. около 23⁰⁰ ч. ночи, без согласования и создания президиума ЧССР армийного генерала товарища Людвика Свободу, председателя Национального собрания товарища Йозефа Сирсовского, председателя правительства ЧССР товарища Чинк. Вржеша Черника, и первого секретаря ЦК КПСР товарища Александра Шибирова и другими членами правительства в Вашем государстве.

В Кошицах 23.8.1968

дирекция Стройорганизации
R LASTAVO PROJEKT
V. K. E. S. 1

комитет завода
организации КПСР
К. П. Д.

заводской комитет
профсоюзной организации
24.08.1968

комитет завода
организации ЧСР

схвалюючою, як сподівалися організатори окупації Чехословаччини.

Так, водій таксі з Комунарська Луганської області І. К. Худобин несхвально відгукувався про введення військ у Чехословаччину, "допускав антирадянські висловлювання - говорив про те, що безробітні в Америці живуть краще, ніж наші робітники, хвалив багатопартійну систему в капіталістичних країнах".⁽⁴⁾

Подібних випадків, коли трудящі не схвалювали введення військових сил на територію Чехословаччини, виявилось багато в тій же Луганській області. За вказівкою партійних комітетів на так званих радах робітничої чести обговорювали й засуджували висловлювання робітника шахти "Садово-Хрустальна" Ю. Г. Ростокіна, робітника шахти № 63 Л. Д. Єльцева, робітника шахти "Суходольська" № 1 В. І. Шерепи, робітника очисного забою шахти "Чорноморка" В. І. Лановського, робітника шахти "Центральна" А. М. Шкляра, забійника шахти № 68 А. М. Рунчака, робітника шахти № 10 імені Артема М. М. Абраменка, тракториста тресту "Лисичанськвугілля" Є. Єрмакова, маляра НВД-4 Луганського відділення Донецької залізниці К. М. Карюкіна.⁽⁵⁾

намагалися освідомити громадян країн соціалістичної системи про події, що відбувалися в їхній країні. В першу чергу вони хотіли проінформувати своїх найближчих сусідів - закарпатців. У архіві колишнього ЦК КП України збереглася копія листа колективу проектної організації в м. Кошице і Східнославацької крайової ради профспілок ЧСР, адресованого колегам до Ужгороду. Зокрема, проектувальники зверталися до своїх сусідів через кордон з детальною інформацією про окупацію їхньої країни, при цьому підкреслюючи, що "всі громадяни ЧСР, самозрозуміло також ми, працівники організації по проектуванню в Кошицях, засуджуємо окупацію нашої території військами держав Варшавського договору, оцінюємо її як грубе порушення міжнародного права й дивовижний вчинок в історії держав соціалістичного ладу".⁽⁷⁾

Сподіваючись, що їхній лист може вплинути на розвиток подій, кошицькі проектувальники просили ужгородців, аби вони "з цим листом познайомили наших колег з Вашої установи і щоб ви допомогли нам тим, що будете протестувати стосовно незаконної окупації перед Вашим урядом".⁽⁸⁾

Однак сподівання кошицьких проектувальників на підтримку ужгородських колеґ виявилися марними, оскільки їхній лист потрапив перш за все до Закарпатського обкому партії, де підготували відповідь довірливим словам від імені колективу закарпатської філії "Діпромісто". Цей проект був надісланий обкомом партії до Києва на затвердження ЦК КП України. З усього видно, там погодились, аби до Кошице пішла ось така відповідь: "Наш колектив обурений хамською вимогою протестувати перед нашим урядом проти введення військ у Чехословаччину. Автори листа погано знають наш колектив і наш народ. Наш народ, наша Комуністична партія і її Центральний комітет, наш Радянський уряд – єдині."

І коли вранці 21 серпня 1968 року ми дізналися, що в Чехословаччину введено війська СРСР та інших соціалістичних країн, на мітингу весь наш колектив повністю схвалив і підтримав рішення ЦК КПРС, Радянського уряду і рішення братських партій та урядів соціалістичних країн надати допомогу народам Чехословаччини в захисті соціалістичних завоювань. У тому, що така допомога була вкрай необхідною, були однастайними, оскільки бачили на екранах телевізорів і слухали по радіо, яка розгнуждана антисоціалістична пропаганда велась у Вас екстремістськими й реакційними елементами протягом останніх 7-8 місяців".⁽⁹⁾

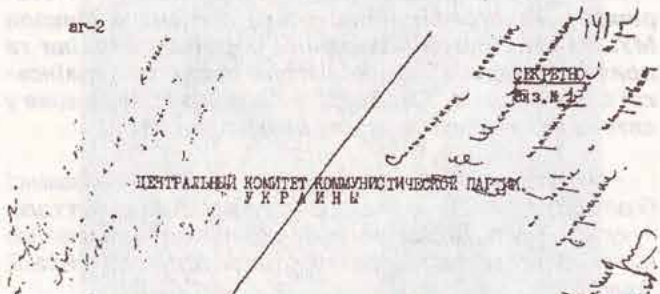
У колишньому архіві ЦК КП України збереглися також свідчення про те, як реагували на події в Чехословаччині в Збройних силах Радянського Союзу. Зокрема, тодішній начальник Особливого відділу КДБ при Раді Міністрів СРСР по Київському військовому округу генерал-майор Шурепов 15 серпня 1968 року, повідомляючи про "гаряче схвалення діяльності ЦК КПРС і Радянського Уряду стосовно Чехословаччини", водночас зазначав: "11 липня 1968 року оперативний черговий КП 276 зенітного полку 8 армії ППО капітан Проценко І. С., член КПРС, заявив: "Ось і в нас декого треба з крісел викинути. Ширококоряд (голова Кремгесівського міськвиконкому) з дружиною стоїть у черзі за слюсарем чи шофером тільки під час голосування, а потім користується всіма благами – сідає в машину і їде на дачу. Треба міняти лад в країні. У нас у частині теж такі є. Наприклад, у магазині все краще бере тільки начальство. Наш народ все терпить, а ось у Чехословаччині правильно роблять, що закликають до ліквідації Компартії"

Інженер-майор Суртаєв Л. Д., безпартійний, офіцер 2-го окремого важкого бомбардувального авіаційного корпусу, 20 липня в розмові про події в Чехословаччині висловився таким чином: "Нашому уряду робити нічого. Втручаються не в свої справи. Хай чехи самі як хочуть, так і розбираються. Свого часу Хрущов хотів встановити свої порядки в Китаї, а що з цього вийшло – відомо, китайці стали запеклими ворогами. Так може трапитися й з Чехословаччиною. Про це можна судити по взаємовідносинах з Кубою і Румунією"

21 липня ц. р. старший технік з авіаційного й спеціального озброєння 1006-го важкого бомбардувального авіаційного полку капітан Левін Ю. Д., безпартійний, в групі офіцерів сказав: "Нічого лізти у внутрішню політику інших. Нам треба латати свої дірки. В Чехословаччині немає злочинства, а в нас воно кругом. Мабуть, їм не подобається наш лад, у них злодія знімають, а в нас злодій їде на підвищення"

23 липня командир батальйону курсантів 1-го Харківського військового авіаційно-технічного училища підполковник Шендеровський А. В., член КПРС, заявив: "Куди ми котимось? Всі від нас відколюються, незабаром, мабуть, відійдуть грузини й азійські республіки".

Серед льотчиків вертолітної ланки 8-ї армії ППО 29 липня 1968 р. командир ланки капітан Петухов В. А., безпартійний, говорив: "Чехи правильно чинять, вони проти нав'язування їм нашої політики. Нічого нам туди сунутися. Ми на цьому ґрунті раніше перелаялися з Албанією, Китаєм, Югославією й Угорщиною".⁽¹⁰⁾

По имеющимся в Особом отделе КГБ при СМ СССР по Краснознаменному Киевскому военному округу данным личный состав войск округа горячо одобряет деятельность ЦК КПРС и Советского правительства в отношении Чехословакии.

Однако, отдельные лица допускают некорректные суждения в связи с происшедшими событиями в ЧССР.

11 июля 1968 года оперативный дежурный КП 276 зенитного полка 8 армии ПВО капитан ПРОЦЕНКО И.С., член КПРС, заявил: "Вот и у нас надо кое-кого из кресел выбросить. Ширококоряд (председатель Кремгесовского горисполкома) с женой стоит в очереди за слесарем или шофером только во время голосования, а потом пользуется всеми благами – садится в машину и едет на дачу. Надо менять строй в стране. У нас в частях тоже есть такие. Например, в магазине все лучше берет только начальство. Наш народ все терпит, а вот в Чехословакии правильно делают, что прикормят и ликвидируют Компартию".

Инженер-майор СУРТАЕВ Л.Д., беспартийный, офицер 2 отдельного тяжелого бомбардировочного авиационного корпуса 20 июля в разговоре о событиях в Чехословакии высказался следующим образом: "Нашему правительству делать нечего. Вышедкаться не в свои дела. Пусть чехи сами как хотят, так и разбираются. В свое время ХРУЩЕВ хотел установить свои порядки в Китае, а что из этого вышло – известно, китайцы стали злыми врагами. Так может случиться и с Чехословакией. Об этом можно судить по взаимоотношениям с Кубой и Румынией".

3061/89.3.
19 VII 82
Контроль

Про подібні висловлювання в тодішній комуністичній пресі, зрозуміло, не повідомлялося. На її сторінках вмішувалися лише матеріали про організовані мітинги, на яких схвалювалась акція вторгнення в Чехословаччину. Навіть тих, хто в душі розумів її несправедливість, під страхом репресій змушували лицемірити.

- 1).Центральний державний архів громадських об'єднань України: Фонд 1.-Опис 25.-Справа 31.-Аркуш 69.
- 2) Там само.- 71-72.
- 3).Там само.-73.
- 4).Там само.- Спр. 32.- Арк.199.
- 5).Там само.-Арк.200-201..
- 6).Там само.-Арк.201.
- 8).Там само.-Спр.33.- Арк.77.
- 7).Там само.-Арк.78.
- 9).Там само.-Арк.79.
- 10).Там само.-Спр. 31.-Арк.141-143.

ЗНАХІДКА СТОЛІТТЯ НА ДІЛЯНЦІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Наприкінці 1996 р. Університет ім. Монаша в Мельбурні (Австралія) видав українською мовою 114-сторінкову монографію пражівського вченого Миколи МУШИНКИ "Музей визвольної боротьби України та доля його фондів". З цієї нагоди редактор української служби радіо "Свобода" у Києві Іван ГВАТЬ взяв у автора книжки інтерв'ю для нашого журналу.

— Миколо, з твоєї публікації виходить, що Музей визвольної боротьби України у Празі у міжвоєнному періоді зіграв колосальну культурну роль, а все ж таки українська громадськість знає про нього набагато менше, ніж про інші установи української еміграції. Чому так?

— Це правда. Музей визвольної боротьби України (далі МВБУ) проіснував у Празі від 1925 до 1948 р. р., був найвизначнішою науково-документальною установою української діаспори. В період свого розквіту він мав понад мільйон одиниць зберігання (вагою понад п'ятдесят тон). Правда, він зазнав кількох катастроф. У лютому 1945 р. під час бомбування Праги одна з американських бомб упала на триповерховий будинок музею і знищила майже чверть його експонатів. У неймовірно важких воєнних умовах працівники МВБУ з допомогою добровільних помічників, переважно студентів, перенесли уцілілі фонди в безпечні місця і відновили діяльність Музею. Під кінець війни, коли майже вся українська еміграція Праги подалася на Захід, поповнили його новими матеріалами.

Захопивши в лютому 1948 р. владу в Чехо-Словаччині, комуністи скасували Музей. Останнього голову музейного Товариства Корнелія Заклинського запероторили на сім місяців до психіатричної лікарні, а директора МВБУ Симона Наріжного депортували з Чехо-Словаччини. Доля багатощих Фондів Музею була відома лише вузькому колові номенклатурних партійних працівників. Українська громадськість на Заході вважала їх знищеними, тому їй перестала ними цікавитись, а в Україні на темі української політичної еміграції було табу. До 1995 р. про празький МВБУ в Україні не було опубліковано найменшої згадки.

— Твоя книжка читається як справжній детективний роман, причому кожне твердження в ній задокументоване конкретними фактами. Як тобі вдалося зосередити такий багатий матеріал і вийти на слід майже всіх фондів МВБУ?

— Основним джерелом історії МВБУ до його скасування були для мене майже 500-сторінкові документовані спогади Симона Наріжного, які надіслала мені його дочка Наталія Жуківська з Авст-

ралії. Загублені ж фонди допомогли виявити політичні зміни, що настали в комуністичних країнах на початку 90-х років, коли і в Чехо-Словаччині, і в Україні були розсекречені т. зв. "спецфонди". Виявилося, що із фондів МВБУ уціліло майже все. Правда, ці матеріали вже не становлять одне ціле. Вони розкидані по різних архівах Праги, Києва, Харкова, Львова, Рівного, Ужгорода. У своїй книзі я намагався хоча б коротко описати долю цих фондів.

— А чому ти свою книжку видав у Австралії, а не в Україні?

— Відповідь проста: в Україні не вдалося мені знайти видавця, а завідувач відділу славістики Університету ім. Монаша у Мельбурні проф. Марко Павлишин, прочитавши рукопис, так ним захопився, що вирішив негайно видрукувати окремою книжкою. Зі змісту моєї праці явно виходить, що найбільшу заслугу у врятуванні фондів МВБУ мав його останній директор Симон Наріжний, який від 1950 року жив у Австралії. Там він працював робітником на стахофермі та фанерній фабриці. Десять років доглядав паралізовану дружину Ірину. Про його смерть 1983 р. у пресі зовсім не було згадано.

— Чому?

— Я вже казав, що Наріжного, як особу без громадянства, комуністичний уряд вигнав з Чехо-Словаччини. Отже на Захід він прибув легальним шляхом. А українська еміграція в умовах холодної війни початку 50-х років прийняла його як комуністичного шпигуна, який нібито продав МВБУ більшовикам, а ті за добру послугу вислали його за кордон баламутити українську еміграцію. В українській пресі проти С. Наріжного піднялася шалена кампанія. Появилась навіть окрема книжка, в якій на 86 сторінках були описані його "злочини" перед українським народом. І вирок: С. Наріжного треба повісити як національного зрадника! Я на конкретних фактах доводжу, що все це неправда! Отже, моя книжка є спробою моральної реабілітації С. Наріжного.

На превеликий жаль, моя книжка в Австралії появилася лише невеличким тиражем, здається, 450 примірників. У книжковій магазини вона зовсім не потрапить. Я від видавництва замість гононару отримав кілька десятків примірників своєї книжки і розіслав їх в установи й бібліотеки України. Але ж це мізерія! Працюю конче треба перевидати в Україні, і я вірю, що там це зроблять!

— У своїй книжці ти пишеш про знайдений особистий архів Симона Наріжного. Що в ньому є найціннішого?

— Найціннішою працею української еміграції міжвоєнного періоду є "Українська еміграція" С. Наріжного, перший том якої появилася в Празі у 1942 р. Це — 600-сторінковий довідник, ілюстрований 834 фотографіями. У київському Архіві вищих органів влади і управління України знаходиться рукопис другого тому цієї енциклопедичної праці — 830 сторінок. Це фантастична робота, яку я вважаю знахідкою століття на ниві дослідження культурного добробуту української еміграції. Восени 1995 року мені дозволили заглянути в рукопис, коли він був ще в "сирому", тобто архівно не опрацьованому стані. Коли навесні минулого року я вдруге прибув у Київ, щоб детальніше вивчити рукопис, він був для мене вже недоступний, оскільки знаходився "в опрацьованні". Як довго

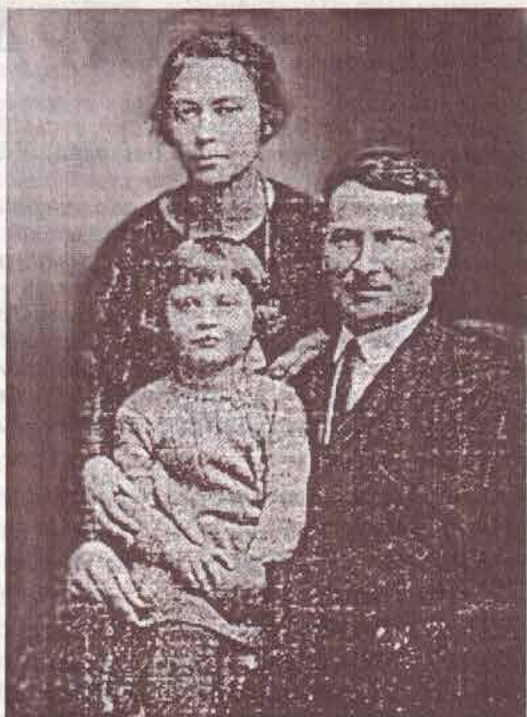

його будуть опрацьовувати, директор архіву Лариса Яковлева не могла сказати. Зате сама зізналася, що працівницю, яка принесла мені до читального залу рукопис праці С. Наріжного, вона звільнила з роботи за порушення трудової дисципліни. Рукопис, на її думку, ні в якому разі не мав дістатися в мої руки.

— Чому?

— Цього я не знаю. Догадуюся лише, що певні сили в Україні ще досі зацікавлені в тому, щоб архівні матеріали про доробок української еміграції не побачили світу Божого.

На світлинх: Симон Наріжний з дружиною та дочкою у Празі; документи з фонду С. Наріжного, які зберігаються в ЦАГОУ

— Але ж рукопис другого тому праці С. Наріжного "Українська еміграція" конче потрібно видати, може й разом з першим томом, який є раритетом.

— Так й моя думка, і думка доньки С. Наріжного Наталії. Фактично рукопис є її майном, незаконно сконфіскованим чехо-словацькими та радянськими "органами". Донька і справді хоче його

мона Наріжного є всі шкільні свідоцтва Наталії від початкової школи по університету, які вона теж не може отримати. Є там і листування батька, його документи, рукописи наукових праць тощо.

— Видно, що тут легіслативні закони ще не діють?

— Я б не сказав, що це легіслативні закони. На мою думку, тут ще закореніле старе думання: краще цінний рукопис маринувати в архіві, аніж дати його громадськості. Якби такий рукопис мала чеська, польська чи будь-яка інша еміграція, він би давно вже був виданий і приносив у світі славу своїй країні. Для українців це — зайві турботи. Я особисто звертався у цій справі і до Національної академії наук України, і до Кабінету Міністрів України, і до окремих міністрів. Відповіді жодної! А в січні 1998 р. виповнилося 100 років від дня народження Симона Наріжного, вченого, який усе своє життя присвятив боротьбі за Незалежну Українську Державу. Виходить, що ця держава, маючи у своїх руках весь життєвий доробок С. Наріжного, не хоче його знати.

— Це досить сумно. Сподіваюся, таке "нехотіння" викликане не так злою волею, як незнанням. Вірю, що твоя книжка багатьом відкриє очі і прислужиться не лише для реабілітації Симона Наріжного, але й для популяризації багатющих фондів пражського Музею визвольної боротьби України.

— Дай Боже, щоб так сталося!..

видати, щоб таким чином створити достойний пам'ятник своєму батькові. Та рукопису їй з архіву не видадуть, а за фотокопії вона буде змушена заплатити шалені гроші. Де тут етика або хоча б елементарна людська мораль?! До речі, в особистому архіві Си-

Київ — Пряхів

КОЛИСКА УКРАЇНСЬКОЇ СВОБОДИ

Так назвав я Прагу в інтерв'ю одній чеській газеті 1993 року і, здається, не помилився: ні Варшава, ні Відень ніколи не відзначалися такою насиченістю українського життя, українського духу, як Прага. І то – впродовж тривалого часу – кількох століть! Українці-русичі в королівській Чехії – тема окремої розмови. Доба національного романтизму – наше Кирило-Мефодіївське братство і чеські будителі – другий пласт української присутності на берегах Влтави. Третій пласт – міжвоєнне двадцятиліття, повоєнна доба до "оксамитової революції" включно. І найновіший період, позначений відновленням чеського та українського суверенітетів. Складний, неоднозначний період, з нелегкими наслідками як для нас, так і для чехів...

20 липня 1992 року я мав честь вручати вірчі грамоти останньому Президенту Чехословаччини (згодом – перший Президент Чеської Республіки), відомому гуманістові, дисиденту, письменникові Вацлаву Гавелу.

Служба протоколу канцелярії Президента задовольнила моє прохання: до свого супроводу я включив українку, громадянку ЧСФР Лідію Райчинець. Це був продуманий вибір: пані Лідія, виконуючи функції перекладача, представляла українську громаду, на той час хоч і не дуже велику, зате цілісну.

Розмова віч-на-віч з Вацлавом Гавелом була надто короткою, але питання української присутності в Чехії було порушено.

Я згадував вислови про Україну Франтішка Палацького і Томаша-Гаріка Масарика. Президент (вважається послідовником Масарика) виявив велике зацікавлення деякими особливостями українсько-чеських

взаємин. Стало зрозуміло: доведеться працювати важко й послідовно – радянський і васальний чехословацький режим зробили все, аби поняття "український" набуло одверто негативного сенсу. На той час демократична преса, як правило, писала тільки про небезпеку ЧАЕС, "небажання України" відмовитися від ядерної зброї, про нелегалів – робітників чи злочинців з радянськими паспортами, котрих чомусь уперто ідентифікували з Україною і українцями.

Наша дипломатична місія на той час містилася в невеличкій трьохкімнатній квартирі (у службовому житлі, орендованому за долари в Посольстві Російської Федерації). Перебування "в наймах у сусідів" було принизливе й гірке, незважаючи на всілякі зусилля знайти модель добросусідських взаємин. Але про яку модель може йти мова, коли ми опинилися в господарській залежності, користувалися іще "союзним" зв'язком, не мали власного консульського приміщення, залів для організації виставок та проведення прес-конференцій.

Власне, в пошуках виставкових залів ми звернулися до Посла Республіки Польща в ЧР п. Яцека Балуха. Було отримано згоду на безоплатну оренду Польського культурного центру в самому серці Праги на Вацлавському наместі.

Можна сміливо твердити, що відкриття Шевченківської виставки, величезна увага до неї з боку пражан, іноземних дипломатичних представництв, акредитованих у Празі, було першим кроком – через Шевченка – до консолідації української громади в Чехії, утвердження в свідомості багатьох і багатьох людей образу незалежної, соборної України. Чеське суспільство, як я вже казав, значно втратило відчуття близькості до українських справ. Забулося, що в самій Празі колись діяла місія УНР на чолі з відомим державним діячем, дипломатом,

На знімку: Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці Роман ЛУБКІВСЬКИЙ передає п. О. ДУТКО копії метричних записів Августина Волошина.

культурологом, публіцистом Максимом Ставчинським, що тут іще раніше працювали видатні українські вчені Іван Пулюй та Іван Горбачевський, що заходами подружжя Олександра та Софії Русових тут було підготовлено і видано перший нецензурований "Кобзар" Тараса Шевченка.

Але цей перелік фактів і подій був би далеко не повний, коли б не згадати про діяльність Українського Вільного Університету та Педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі, Господарської Академії в Подєбрадах, української гімназії в Ржевніцах, десятків інших громадських наукових закладів, видавництв та спілок! Діяльність української політичної та культурної еліти міжвоєнної доби зосереджувалася в Празі і навколо Праги – в затишних, мальовничих містечках і селах.

Була вона різноманітною, з вічними, притаманними нашому національному характерові, суперечностями, поділами, а то й політичними чварами. Безперечно, чеська влада в особах Масарика, а потім Бенеша вміло використовувала еміграцію. І якщо перший підкреслював доброзичливе ставлення до українства, то другий – поборював його. Та буквально з травня 45-го року режимна прорадянська влада разом з органами СМЕРШ, НКВС, радянським Посольством буквально винищили до пня українське життя в Чехословацькій столиці.

Немов ураган пронісся – були ліквідовані установи, архіви, бібліотеки, викрадені або знищені коштовності, рідкісні книги, мистецькі твори. Один лише приклад: доля "Музею визвольних змагань" – і, здається,

Прагська пивниця "Уведмедиків", де часто бував з друзями Олександр Олесь.

годі знайти більш ненависницький аналог свідомого глюндрування нашої культури. Уцілілі рештки музейного архіву, що нині містяться в Києві – ще одне цьому підтвердження.

А люди? Одні – як Олександр Олесь – умирали, і це рятувало їх від мук і наруги, інші – як Євген Маланюк, пробивалися на Захід, а ще інші змушені були залишатися в Празі. Діячів з європейськими, світовими іменами – Августина Волошина і Максима Славинського – було арештовано, спішно вивезено і замордовано. Інші – довгі роки поневірялися в чехословацьких в'язницях або були стероризовані страхом.

Пам'ятник-колунарий українським вченим у Подєбрадах

Страшний перелік втрат і надбань культури! Всього, мабуть, неможливо повністю відновити.

З перших місяців перебування в Празі наше молоде посольство почало збирати відомості про тих, хто вижив, хто чудом зберіг хоч би якийсь документ, книжку, світлинку, шматок паперу з автографом.

Нам таки пощастило: у Празі ще жила донька Степана Сірополка – відомого бібліографа і видавця, родича Симона Петлюри, – пані Олександра Сірополко. Працювала глемініція, пряма спадкоємиця Августина Волошина, керівник українського хору пані Ольга Дутко. Завдяки цим жінкам-сподвижницям ми отримали рідкісні матеріали, випозичили (для двох виставок) особисті речі Августина Волошина. Згадаю тут і незабутню Зіну Генік-

Березовську, за заповітом якої син Марко передав Посольству автографи Олесь і Ольжича, їхнє родинне листування. Я не можу не згадати, що посередницею в цих справах були енергійна і невсипуща науковець Тетяна Беднаржова, відомий історик, дослідник чесько-українських взаємин пан Богдан Зілінський (син славного Ореста Зілінського), доброзичливий і працьовитий самоук Семен Орінчий. Пан Семен навіть бажав передати Посольству свій будиночок під Прагою, але, на жаль, і досі немає "механізмів" для юридичного вирішення подібних справ...

Звісно, відданих Україні друзів ми зустрічали в Брні, Остраві, Карлових Варах. Пані Людмила Красовська з Братислави, так би мовити, "на відстані" вболівала за створення Українського культурного центру при посольстві, щедро ділилася споминами і раритетами.

Я й сьогодні не можу без хвилювання згадувати, скільки відомих і невідомих творів довелося перебачити у різних помешканнях – були там і Труш, і Іванець, і Галина Мазепа, і Кульчицька, і Касіяна та Бринський. Жалію, що не випросив, не викупив, не зумів порятувати багато чого – дай Боже, аби не пропало, перейшло в руки надійних і свідомих нащадків. Бо ж багато цінного вже загинуло і гине в пивницях, на горіщах, по забутих сховах!

Окрема тема – український некрополь у Чеській Республіці. Фактично втрачено військові українські захоронення в Йозефові, Яблонному, інших місцях інтернування або лікування українців. А знаменитий Ольшанський цвинтар у Празі чи кладовище

в Подєбрадах! По декілька разів на рік ми відвідували могилу Олександра Олесь, впорядковували захоронення інших могил – з кожним роком їх стає менше й менше.

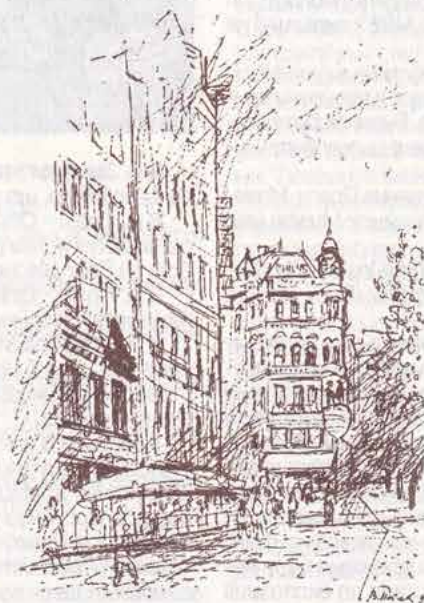
І все-таки, сліди українські воїни не знищені! Влітку 1994 року разом зі славетним нашим живописцем Володимиром Патиком, який на той час гостював у Празі, ми вирушили в містечко Яблонне.

Довгі пошуки слідів табору інтернованих не дали жодних результатів. Місцеві чехи-дачники підказали: поруч із нашим будиночком – занедбане військове кладовище. І справді: в густому чагарнику – якість гробівці з німецькими написами. Окремо, збоку, на видноті височів пам'ятник із зображенням старого бандуриста. Ми так і кинулися до пам'ятника. Не інакше як робота Михайла Бринського. Відшукали й написи – є, але важко читаються. Володимир Патик порадив сполоснути площину водою. Так і зробили: проступили десятки українських імен...

У цих коротких нотатках хотів би зафіксувати не лише дорогих серцю людей, пошуки і знахідки українських слідів у Чехії, але й нагадати читачам про виставку в Празі, присвячену Франкові й Масарику, вернісаж Никифора. Особливо запам'яталося відзначення у Карловому університеті 30-ліття Голодомору. З блискучим словом про Україну виступив тодішній Голова Парламенту Чеської Республіки п. Мілан Угде. Згадую гастролі українських акторів, перебування художників, учених, письменників, народних депутатів України. Іван Плющ, Ігор Юхновський, Дмитро Павличко, Іван Драч, Іван Вакарчук, Роман Кравців, Іван Головацький, Орест Скоп – ці та багато інших славних людей з розумінням підтримували наші посольські зусилля збагатити уявлення про Україну в нелегкі часи становлення дипломатичної місії. Сьогодні українська присутність у Празі вимагає створення гімназії, Культурного центру, дбайливого виховання нових українських емігрантів. Усе це можливо завдяки сприянню держави. Вірю, що так і буде.

Роман ЛУБКІВСЬКИЙ,
перший Посол України
в Чеській Республіці

Львів

Прага, На Пршиконє. Тут у 1994 р. містилося Посольство України у ЧР.

Малюнки Володимира ПАТИКА

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Інформацію, на прохання редакції журналу "Український Світ", підготувало Посольство України в Чеській Республіці.

Власність України

З 1919 р. по 1921 р. у Празі діяло Посольство УНР в Чехо-Словаччині. Українська дипломатична установа знаходилася на Жишкові (район Праги) у приміщенні вілли "Тереза" по вул. Гусовій (нині Італійській, 36). З 1921 по 1922 рік у цьому будинку знаходилося Посольство Української Радянської Республіки.

Документи, які б свідчили, кому належала вілла "Тереза" у 20-х роках, у Празькому міському архіві і в Департаменті майна м. Праги відсутні. Відсутні також і документи, які б свідчили про оренду цього приміщення українськими дипломатичними установами.

На думку деяких чеських дослідників, оригінали і копії документів УНР знаходяться у дипломатичному відділі фонду "Музей Української Визвольної Боротьби" у Центральному Державному Архіві України в м. Києві.* В архіві Празького міського музею зберігаються лише фотографії окремих працівників української дипломатичної установи, зокрема фотографія Посла УНР в Чехо-Словаччині – Максима Славинського (1868-1945).

У період між двома світовими війнами на території Чехії діяла низка українських громадських організацій та установ, п'ять українських вищих навчальних закладів. Усі вони орендували приміщення. Власністю української громади був лише один невеликий будинок Музею Української Визвольної Боротьби (МВБУ).

Серед українських громадських і наукових установ у Чехії цей Музей посідав чільне місце. Він був заснований у травні 1925 р. з ініціативи професорів Українського Вільного Університету. Незмінним директором музею був професор історії мистецтв Дмитро Антонович (1877-1945).

Формальним власником МВБУ було Товариство Музею Визвольної Боротьби України. Членами Товариства були такі визначні українські вчені, як: Іван Горбачевський, Степан Смілько-Стоцький (1859-1939), Андрій Яковлів (1872-1955), Дмитро Дорошенко (1882-1951), Симон Наріжний (1898-1983) та інші.

Спочатку кошти на утримання МВБУ і на оренду його приміщень Товариство брало з благодійних пожертвувань його прихильників з української еміграції (серед них були як індивідуальні жертводавці, так і окремі організації). Потім (у 1927 р. на засіданні Товариства музею) було прийнято рішення про спорудження власного будинку для Музею. Були зібрані кошти, але оскільки вважалося, що спорудження нового будинку могло б затягнутися на довгі роки, в 1937 р. Товариство МВБУ вирішило не споруджувати, а купити будинок для Музею.

16 березня 1938 р. управа Товариства купила в пані Марії Гавельцової ділянку розміром 285 кв. м – садок з кам'яним триповерховим будинком, спорудженим у 1896 р. Будинок був на вулиці Гориморовій (нині – Шишківій, 6). Саме в цьому будинку і був розміщений Музей.

Однак, під час американського бомбардування Праги 14 лютого 1945 р. одна із бомб трапила саме в будинок Музею і від будівлі залишився тільки фундамент.

Сьогодні фонди Музею Визвольної Боротьби України розкидані по різних архівах, музеях і бібліотеках України, Росії, Чехії та Словаччини.

Невелика частина матеріалів МВБУ зберігається в міському Архіві Праги. Це, в основному, деякі документи про фінансові справи МВБУ у 1945-1948 рр., бюджетна книжка, рахунки, виписки з банку тощо. Ще одна невелика частина фондів "Українського Музею у Празі" знаходиться у Празькому Центральному Державному Архіві.

Є підстави вважати, що існує дуже мала ймовірність віднайдення якихось матеріалів МВБУ в приватних архівах української діаспори і в фондах Національної та Слов'янської бібліотек ЧР (про те, що така ймовірність все ж існує, свідчить, зокрема, факт, що в Слов'янській бібліотеці м. Праги її працівниками були нещодавно знайдені плакати, які колись належали до експозиції Українського Музею).

*Про це – у розмові Івана Гватя та Миколи Мушинки, вміщеній у цьому числі нашого часопису.

У 60-х роках на ділянці землі, яка належала Товариству Музею Визвольної Боротьби України, побудовано будинок, у якому зараз знаходиться Празьке управління пекарень.

Масові поховання українців і меморіали

В м. Брно на міському центральному цвинтарі знаходиться меморіал усім українцям, які мешкали в Брно.

В м. Градец Кралови – пам'ятник на районному цвинтарі Хлум воінам Української Галицької Армії.

В м. Йозефів – меморіал інтернованим після 1920 р. воінам Української Галицької Армії, встановлений у 1941 р. на місці табору інтернованих (1921-1926).

В м. Ліберец – меморіал інтернованим воінам групи генерала Крауса, яка влітку 1920 р. відділилася від Діючої Армії УНР, перейшла Карпати і в Чехії була обеззброєна. Меморіал встановлений на місці табору інтернованих. Проект пам'ятника розроблений відомим українським графіком Василем Касіяном.

В м. Пардубіце – пам'ятник українським емігрантам, які померли в Пардубіцях. Встановлений у 1932 р. Автор проекту пам'ятника відома українська художниця і письменниця Оксана Лятурина.

В м. Терезін – невеличкий пам'ятник інтернованим воінам Української Галицької Армії, поставлений у 1923 р. на території колишньої військової твердині, де на початку 20-х років знаходився табір інтернованих.

В м. Яблонне в Поддештеді (Німецьке Яблонне) – пам'ятник старшині і стрілецькому Української Бригади, поставлений у 1921 р. на військовому цвинтарі. Автор проекту пам'ятника – відомий український скульптор Михайло Бринський.

Пам'ятник у Німецькім Яблоннім

В м. Засмуки – пам'ятник українцям, які померли в 20-30 рр. в санаторії Буда, що знаходився в околицях Засмуки.

В м. Празі – Ольшанський цвинтар – меморіал і захороніння радянських воїнів (серед яких багато українців), що загинули в боях за Прагу весною 1945 р.

В м. Празі – Ольшанський цвинтар – захороніння представників української еміграції (понад 150 могил).

В м. Подебради – міський цвинтар – захороніння представників української міжвоєнної еміграції (понад 40 могил). У 1933 р. створено колумбарій на місці захороніння видатних українських вчених і митців.

У багатьох із цих міст масових поховань і меморіалів українців у Чеській Республіці пам'ятники вимагають реставрації. З метою збереження українських могил і меморіалів Посольство України в ЧР розробило спільно з українською діаспорною організацією "Об'єднання українців і прихильників України" низку заходів. Зокрема, при сприянні Посольства "Об'єднання українців" підписана угода з сином О. Олеся про право на реставрацію і догляд за могилою поета. Налагоджені ділові стосунки Посольства з дирекцією Ольшанського цвинтаря в Празі. Розроблено заходи по підключенню до роботи організації "Українська ініціатива в ЧР".

Меморіальні дошки

У м. Празі є чотири меморіальні дошки, присвячені видатним особистостям і подіям із історії української культури і науки.

Меморіальна дошка, присвячена визначній культурно-історичній події – першому повному (без цензурних скорочень) виданню "Кобзаря" – книги великого сина України, поета Тараса Шевченка (1814-1861). "Кобзар" був надрукований у Празі в 1876 р. в друкарні Грегора, яка знаходилася у будинку на вул. Оплеталовій, 22, де і встановлено меморіальну дошку. Сьогодні цей будинок знаходиться на капітальному ремонті, у зв'язку з чим доступ до дошки перекрито.

Пам'яті видатного українського письменника, громадського діяча Івана Франка (1856-1916), і його історичному виступу на Першому з'їзді слов'янської прогресивної молоді в Празі 18 травня 1891 р. З'їзд проходив у приміщенні палацу Жофін, на Слов'янському острові на р. Влтаві, де і встановлено цю меморіальну дошку.

Пам'яті видатного українського вченого, дослідника професора Івана Пулюя (1845-1918). Дошка встановлена на будинку № 15 по вул. Пресловій, де науковець мешкав кілька років і помер 31 січня 1918 р.

Пам'яті президента УНР, видатного державного діяча, вченого, члена Чеської Академії Наук Михайла Грушевського (1866-1934), який проживав у 1920 р. у Празі по вул. Добровського, 22. При сприянні Посольства України в Чеській Республіці у 1997 р. на цьому будинку було встановлено меморіальну дошку.

Поховання видатних діячів Української держави, українських діячів науки і культури

У Чеській Республіці є декілька таких поховань (у різних містах):

В м. Празі – Ольшанський цвинтар – похоронені: видатний український поет О. Олесь, письменники Ю. Дараган, С. Черкасенко, В. Леонтович, відомий педагог і діяч українського жіночого руху С. Русова, член уряду УНР, вчений-бібліограф С. Сірополко, віце-міністр фінансів уряду УНР А. Маршинський, посол УНР в Австрії Г. Сидоренко, посол УНР у Фінляндії К. Лоський та інші.

В м. Подебради – міський цвинтар. У колумбарії похоронені визначні українські вчені і митці: проф. Д. Антонович, Є. Чикаленко, В. Лашенко, О. Вілінська, В. Вілінський. Усі пам'ятники потребують реставрації, відновлення написів.

В м. Празі – Цвинтар біля Св. Матея. Похоронений визначний український вчений-біохімік, академік, ректор Празького (Карлового) університету (1902-1903) І. Горбачевський (1854-1942). Пам'ятник перебуває під захистом чеської держави. Напис на пам'ятнику (українською і чеською мовами) стерся і потребує реставрації. Посольство залучило до цієї справи українську діаспору. Найближчим часом напис буде відновлено.

В м. Празі – Цвинтар на Мальвазінках. Похоронений визначний український вчений-радіофізик І. Пулюй (1845-1918).

В м. Оломоуці – міський цвинтар. Похоронений відомий український мовознавець І. Панькевич (1887-1958).

В м. Мельнику – міський цвинтар. Похоронена відома українська письменниця, автор численних історичних романів Наталена Королева.

Пам'ятники сакрального мистецтва.

Архітектурні залишки

В м. Бланско – дерев'яна церква, перевезена із Закарпаття (з-під Ужгорода) у 1936 р.

В м. Довржіков – дерев'яна церква, перевезена із Закарпаття у 1931 р. (с. Гомлос).

В м. Градец Кралови – дерев'яна українська церква, перевезена із Словаччини (с. Мала Поляна).

В м. Кунціце під Ондржейніком – дерев'яна українська церква, перевезена із Закарпаття (с. Глинянці) у 1931 р.

В м. Нова Пака – дерев'яна церква, перевезена із Закарпаття (с. Обава) у 1930 р.

В м. Празі – дерев'яна церква Св. Міхала в Кінських садах. Перевезена із Закарпаття (с. Медведівці) у 1929 р.

Літературні і бібліотечні меморіальні фонди

Збірки українських видань є у двох празьких бібліотеках і в празькому держархіві:

В м. Празі – Бібліотека Народного Музею – багата збірка українських видань XIX ст.

Пам'ятник українським воякам на місці табору для інтернованих у Ліберці. Автор проекту В. Касія.

В м. Празі – Празький Центральний Державний Архів. У фонді "Українського Музею в Празі" знаходяться документи, що стосуються діяльності Українського Вільного Університету, матеріали про Педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українську Господарську Академію, Українську студію пластичного мистецтва, Українську гімназію, Українське історико-філологічне товариство та інші. В архіві також знаходяться документи про Українську республіканську капелу О. Кошиця. У фонді сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк є рукопис "Хронології життя Лесі Українки", оригінали листів поетеси. У Празькому Центральному Архіві знаходяться також особові справи Симона Наріжного – відомого історика, автора двотомного наукового видання про українську еміграцію, і Степана Рудницького – визначного географа, творця української географічної термінології.

В м. Празі – Слов'янська бібліотека. Опрацьовані і зберігаються архівні матеріали з історії Української гімназії (модржанський період), матеріали редакції українського журналу "Гуртуймося", архів Українського видавничого фонду.

Архівні особисті фонди і зібрання

У Слов'янській бібліотеці та Народному музеї в Празі знаходяться архівні матеріали про окремих діячів української діаспори: м. Прага – Народний музей (краєзнавчий відділ). Колекція українського прикладного мистецтва Ф. Ржегоржа. м. Прага – Слов'янська бібліотека. Зберігаються особисті архіви діячів української еміграції (М. Мережція, Ф. Шевченка, В. Москалюка, І. Гавришковица, Є. Маншина та інші).

Посольство України в Чеській Республіці проводить роботу по виявленню інших особистих фондів і зібрань. Посольство також постійно проводить роботу в рамках реалізації державної програми "Повернути імена". При сприянні Посольства в Україну були в 1997 р. і в попередні роки передані: особистий архів видатного українського поета і драматурга О. Олесь, одного із блискучої когорти українських письменників, який змушений був покинути Батьківщину і впродовж чверть століття мешкав у Чехії; матеріали з особистого архіву О. Ольжича (О. Кандиби, сина О. Олесь) – відомого українського поета, члена "празької школи" поетів, учасника антифашистського опору, який трагічно загинув у німецькому концтаборі під час Другої світової війни; деякі документи (в т. ч. і свідоцтво про народження та інші) О. Теліги, відомої української поетеси, члена "празької школи" поетів, яка була розстріляна фашистами у Києві в Бабиному Ярі; особистий архів відомого українського вченого-бібліографа С. Сірополка, 27 картин чеського художника українського походження І. Лошака. Президентом Чеської Республіки В. Гавелом під час державного візиту до України влітку 1997 р. було передано українській стороні копії листів М. Грушевського до Т. Г. Масарика.

Н. КОЛЕСНІЧЕНКО,

Перший секретар Посольства України в ЧР

Прага

"ПОЛТАВСЬКА" ПРАГА

Серед фундаторів Українського Вільного Університету в Празі був і професор Вадим Щербаківський, видатний український вчений-етнограф, архіолог, учасник багатьох міжнародних наукових конгресів. До виїзду в 1921 р. на еміграцію його наукова і громадська діяльність тісно пов'язана з Полтавою – директор археологічного відділу Земського, пізніше – Полтавського краєзнавчого музею, засновник Народного університету української культури в Полтаві.

"Якось так завжди виходить, – писав згодом В. Щербаківський, – що ідею Українського Самостійного Університету зв'язується тільки з Українським Вільним Університетом у Празі, так ніби її не було раніше – в Україні. ... Ідея заснування Українського Університету в Полтаві виникла ще перед першою світовою війною в "Товаристві Українських Поступовців" (ТУП), до якого належали майже всі видатніші українці в Полтаві. Коли я став директором Археологічного відділу Земського Музею у Полтаві, зараз же вступив до ТУП і дуже близько познайомився з Павлом Івановичем Чижевським, Віктором Ніконовичем Андрієвським і, пізніше, з Токаревським. Тоді я проявляв досить багато ініціативи і в розмові з Чижевським вивяснив йому, що Музей може стати осередком для згуртування українських наукових сил як гуманістичних, так і природничих наук. А це, за відповідних обставин, може бути зародком Українського університету. Для цього треба стягти до Полтави відповідні українські сили..."

У роки Другої світової війни Прага стала пристановищем для сім'ї українського архітектора Василя Кричевського, творчість якого теж пов'язана з Полтавщиною. Василь Григорович Кричевський автор перлини української архітектури – будинку Земства у Полтаві. Його син Василь працював художником у творчій групі Олександра Довженка, яка в 30-х роках знімала фільми у с. Шишаки на Полтавщині.

У 1928 році Празьку художньо-промислову школу з відзнакою закінчив старший син Василя Григоровича Микола, у 1943-44 роках у цій же школі навчалася онука архітектора Катерина Кричевська-Росандич. У своїх спогадах вона зізнавалася, що "наука в художньо-промисловій школі була не лише цікава, але вчителі вимагали максимум, і я багато завдячую власне тій дисципліні, яка там вимагалася".

Полтавський Краєзнавчий музей зберігає етуди Миколи і Василя Кричевських, написані у Празі.

Дороги війни, дороги "великого ісходу" української інтелігенції з України на

Захід схрестилися знову ж у Празі. Тут у часописі "Пробоем" у роки Другої світової війни друкувалися відомі українські письменники, наші земляки Михайло Орест, Іван Багряний, Євген Плужник, Юрій Клен, Петро Ротач.

Так на зламі історії ХХ століття, революцій і воєн Прага стала причасником і місцем творчості талановитим сином України, її вигнанцям.

Тому зрозумілий великий інтерес полтавців до Праги, до творчого доробку земляків, що знаходиться в архівах і бібліотеках Чеської республіки.

З цією метою Полтавське обласне відділення товариства "Україна" звернулося до Української ініціативи у Чеській республіці, її голови Лідії Райчинець з пропозицією спільно розробити і здійснити програму "Повернення творчого доробку полтавців у еміграції на Україну".

У 1996 році Українська ініціатива прийняла делегацію Товариства "Україна". Науковці Надія Кочерга і Володимир Даниленко працювали в Слов'янській бібліотеці Празької національної бібліотеки, де віднайшли цінні празькі видання Вадима Щербаківського, Михайла Ореста, Івана Багряного.

Зв'язки Полтавського відділення товариства "Україна" і Української ініціативи в Чеській республіці розширилися, і в 1997 році Полтавську делегацію приймало Об'єднання українців Чеської республіки, (заступник голови інженер Борис Заїц). Для доцентів Полтавського педагогічного інституту Миколи Степаненка і Ольги Бондаревської були організовані творчі зустрічі з вченими Карлового університету. Дослідження Миколи Степаненка з історії української літературної мови зацікавили науковців Праги, встановилися творчі, ділові стосунки.

Місця, пов'язані з життям і працею полтавців, знайшли відтворення і творче втілення в полотнах художника Володимира Дерябіна, який підготував виставку творчих робіт "Українська Прага". Виставка відкрита в Полтавському художньому музеї.

У здійсненні програми Полтавського обласного відділення товариства "Україна" по вивченню архівів полтавців у Празі мала велике значення підтримка Міжнародного фонду "Відродження", який профінансував відрядження делегації до м. Праги і підготовку виставки робіт художника Володимира Дерябіна.

До нашої роботи долучаються нові люди, нові організації.

Так, на увагу заслуговує ідея архітектора Юрія Олійника розробити і встановити пам'ятний знак полтавцям у Празі.

К. Кричевська-Росандич

Монаграфія В. Щербаківського, видана в Празі.

Історія Полтави і Праги, історія слов'янських народів – українського і чеського – має багато спільних сторінок, ще не досліджених, не опублікованих. Це і є головним у роботі товариства "Україна" і українських товариств Праги, кінцевою метою якої є повернення творчого доробку видатних українців у еміграції в Україну, повернення імен славних синів і дочок української землі.

Віра КОШОВА,
голова обласного відділення
Товариства "Україна"

Полтава

ЗА ВЗІРЦЯМИ ВИЩИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ШКІЛ

Українська Господарська Академія постала з ініціативи Українського Господарського Комітету і спершу була задумана як окремий факультет Українського Вільного Університету в Празі. Проте згодом оформилася як самостійна вища школа з трьома відділами: агрономічно-лісовий, сільськогосподарський інженерний та економічно-кооперативний.

припиненням УГА перейшла до поступової ліквідації закладу, яку завершено у 1935 році.

Всього за історію УГА до неї було прийнято 786 осіб. Щоб уможливити вступ до Академії українським емігрантам, котрі не встигли здобути середню освіту в Україні, при закладі були організовані матуральні курси, які закінчи-

*Іван Шовгенів –
перший ректор УГА.*

Подєбрадський замок – осідок Української Господарської Академії

Своє існування УГА фактично почала 22 квітня 1922 р., хоча формально її статут був затверджений 16 травня (того ж року). Заснована як трьохрічна школа, але з 1924 р. стала чотирьохрічною.

Майже з самого початку УГА розташовувалася в Подєбрадах, курортному містечку неподалік Праги. Місцеве населення й самоврядування, як і празькі урядовці, виявили до неї зичливість, завдяки чому, так само й ентузіазму професури та студентства самої УГА, життя Академії склалося цілком успішно.

Плани навчання УГА склалися за взірцями вищих європейських шкіл. При цьому уважалося спеціально на українські потреби. Цікаво, що кооперативний відділ Академії був першою в світі високою кооперативною школою.

Фінансування Української Господарської Академії йшло за рахунок кредитів чехословацької влади на допомогу політичній еміграції. З їх

ло 127 осіб (та ще 85 склали матуральні іспити екстерном).

Протягом перших 10 років існування УГА при її 59 кафедрах працювало 118 осіб педагогічного складу (з

них 92 українські та 26 чеських професорів і фахівців).

У різних часах при Академії існувало 50 науково-професійних, фахових, культурно-просвітних, культурно-економічних, суто культурних, мистецьких та спортивних організацій. Деякі з них провадили інтенсивну видавничу діяльність (видання книг, альманахів, збірників, журналів тощо).

Після припинення державної субсидії і ліквідації УГА не припиняла своєї діяльності. Пристосовуючись до нових обставин, вона організувала Український Технічно-Господарський Інститут заочного навчання, який працював аж до історичних перемін, внесених Другою світовою війною.

Студенти УГА на практичних заняттях

ISSN 086 - 3641

